

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI**

**TUVA KAMLARININ ALKIŞLARI
(İNCELEME - METİN - AKTARMA)**

MASTER TEZİ

**Hazırlayan
Janyl Myrza BAPAEVA**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ekrem ARIKOĞLU**

Ankara–2008

ONAY

Janyl Myrza BAPAEVA tarafından hazırlanan 'Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme-Metin-Aktarma)' başlıklı bu çalışma, 12.08.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Doç. Dr. Naciye YILDIZ.....

Doç. Dr. İbrahim DİLEK.....

ÖNSÖZ

Kam alkışları, Şamanizm inancını yaşatan toplumların manevî hayatının yapı taşlarıdır. Halk edebiyatı ürünü olarak ise alkışlarda o halkın mitolojisi, günlük hayatı, iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik anlayışı, hastalık sebepleri, tedavi yöntemleri, doğa-insan ilişkisi, gök, yer, atalar kültü gibi halk bilgisinin çeşitli yönleri yansıtılmıştır.

Kam alkışları, Şamanist toplumların folklorunun en eski türlerindendir. 1929 yılına kadar Tuva'da halk edebiyatı türleri arasında yaygınlığı bakımından en önde yer alan alkışlar 1930'lu yıllarda yasaklanmış, alkış geleneğinin muhafızları ise siyasî baskı kurbanı olmuşlardır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve merkezî komünist yönetimin yasaklarının kalkmasıyla Tuva'da alkış geleneğini canlandırma faaliyetleri yeniden başlatılmıştır.

Ünlü Tuva halk bilimcisi Prof. Monğuş Kenin-Lopsan, yasalara rağmen alkışları çok zor şartlar içinde derlemiş ve Alğışı Tuvinskih Şamanov 'Tuva Hamnarnıŋ Alğıştarı' (Kızıl, 1995) adlı kitapta bir araya getirmiştir. Tuva kültürünün araştırılmasında muazzam katkıları için Monğuş Kenin-Lopsan Dirig Ertine 'Yaşayan Cevher' ödülüyle mükâfatlandırılmıştır.

Çalışmamızın amacı Sibiry Şamanizm'i içerisinde Tuva Şamanizminin özelliklerini betimlemek; Alğışı Tuvinskih Şamanov 'Tuva Hamnarnıŋ Alğıştarı' kitabında yer alan kam alkışlarını Tuva Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmak; böylece, Tuva kamlarının dünyayı algılayış ve yorumlayış tarzını Türk okuyucusuna tanıtmak ve Sibiry Türk Toplulukları araştırmaları sahasına kazandırmaktır.

Şüphesiz, alkışlar gibi zor bir konuyu aktarmak için Tuva kültürüne çok iyi vâkıf olmak gerekir. Ancak bu kültürü ulaşabildiğim kadarıyla kaynaklardan öğrenmeye çalıştım. Tuva'da bulunan kıymetli hocam Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu'nun yönlendirmeleri ve titiz gözetimi altında, Rusça tercümeyle bakarak hataları mümkün olduğunca aza indirmeye gayret ettim. Edebî metin aktarmalarında anlamdan ödün vermeden, birebir karşılık kullanılmaya

alıştıı. Kamlık ve kamlarla ilgili araştırmalarda yerli ve yabancı bilim adamlarının çalışmalarından faydalanılmıştır.

Tezin hazırlanmasında büyük katkıda bulunan, bilgi, tecrübe ve zamanını esirgemeyen kıymetli danışmanım Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu'na teşekkür ediyorum.

Janyl Myrza BAPAEVA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TUVA

I. TUVA’NIN COĞRAFYASI.....	2
II. TUVA’NIN TARİHİ.....	3
III. TUVA DİLİ VE EDEBİYATI.....	6
IV. TUVA’DA DİNÎ İNANÇLAR.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

TUVADA ŞAMANİZM

I. ŞAMANİZMİN TANIMI.....	11
II. KAMLAR.....	12
A. Kamların Kategorileri.....	16
1. Kam Soyundan Gelen Kamlar.....	17
2. Soyu Yer ve Su İyelerine Dayanan Kamlar.....	18
3. Soyu Göğe Dayanan Kamlar.....	19
4. Soyu Kötü Ruh ‘Albıs’tan Gelen Kamlar.....	21
5. Soyu Kötü Ruh ‘Aza’dan Gelen Kamlar.....	24
B. Kam Olma Süreci.....	25

III. TUVA KAMLARININ FAALİYETLERİ.....	26
A. Kamlama Türleri.....	26
1. Küzüngü ile Kamlama.....	26
2. Homus ile Kamlama.....	26
3. Tef ve Kostümle Kamlama.....	26
4. Sırık ile Kamlama.....	27
B. Kamlama Süreci.....	27
1. Kamı Çağırma.....	27
2. Tütsü Tüttürme.....	27
3. Kamlamaya Başlama.....	28
4. ‘Hastalık Ruhunun’ (Şeklinin) Çizilmesi.....	28
5. Ogaalğanın Yapılması.....	28
6. Kamlamanın Bitmesine Yakın Çıkarılması Gereken Nesneler.....	29
7. Şıfalı Suyun Hazırlanması.....	29
8. Kamlamanın Sona Ermesi.....	29
9. Kamın Çadırdan Çıkması.....	30
10. Kamlama Ücreti.....	30
11. Kamın Eşyalarına Adak Ekleme.....	31
12. Kamı Uğurlama.....	31
C. Kamların Geleneksel Fonksiyonları.....	31
1. Tedavi Ayinleri.....	31
a. Kamın Hastanın Esas Ruhunu Çağırması.....	31
b. İyi Veya Kötü Kehanette Bulunma.....	34
c. Hastalığı Önlemeye Yönelik Ayin.....	35
d. Hastayı Tedaviye Yönelik Ayin.....	35
e. Kamın İnsanın Boz Ruhunu Kovması.....	36
f. Oga Yakmak.....	37
g. Kamın Çocuk Ruhunu Çağırması.....	37
2. Kültler ve Kutsama Ayinleri.....	40
a. Göğü Kutsallaştırma.....	41
b. Yer Kültü.....	43
c. Güneşi kutsallaştırma.....	44

d. Ay'ı Kutsallaştırma.....	44
e. Ateşi Kutsama Ayini.....	46
f. Yedigir'i Kutsallaştırma.....	47
g. Dağ Kültü.....	49
h. Suyu Kutsallaştırma.....	52
i. Subaşını Kutsama Ayini.....	53
ı. Ağaç Kültü.....	53
k. Ayıyı Kutsallaştırma.....	55
l. Sütü Kutsallaştırma.....	57
m. Hayvanları Kutsama Ayini.....	58
n. Balbalı Kutsama Ayini.....	62
o. Sulama Kanalını Kutsama Ayini	62
D. Kamların Keramet Gösterileri Ve Başka Bir Varlığa Dönüşmeleri..	62
1. Hokkabaz Kamlar.....	62
a. Kurşunu Kendine Alan Kam.....	62
b. Bıçaklanan Kam.....	63
c. Balta Yutan Kam.....	63
d. Olmayanı Elde Eden Kam.....	63
e. Üç Gözlü Kam.....	63
f. İki Omzundan Servi Çıkan Kam.....	64
g. Her İnsanın Sırrını Bilen Kam.....	64
h. Sıcak Demir Yalayan Kam.....	64
2. Doğa Güçlerini Yöneten Kamlar.....	64
a. Ateş Söndüren Kam.....	64
b. Yıldırım Düşüren Kam.....	64
3. Hayvan Veya Kuşa Dönüşen Kamlar.....	65
a. Yılan, Ayıya Dönüşen Kam.....	65
b. Kuzguna Dönüşen Kam.....	65
IV. KAM TEFİ VE KOSTÜMÜ.....	66
A. Tef.....	66
B. Çomak.....	68

C. Kostüm.....	69
----------------	----

V. KAMLARIN ÖLÜMÜ VE CENAZESİ.....	72
------------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALKIŞLARIN ANLAM VE ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ

I. KAM ALKIŞLARININ TÜRLERİ.....	76
II. KAM ALKIŞLARININ ŞİİRSELLİĞİ.....	77
III. KAM ALKIŞLARININ KİT'A YAPISI.....	82
IV. KAM ALKIŞLARININ RİTMİ.....	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER

I. SOYU GÖKTEN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI.....	89
II. SOYLU KAMLARIN ALKIŞLARI.....	97
III. KAMLIKLARI YER, SU İYELERİNDEN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI.....	101
IV. SOYU ŞEYTANDAN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI.....	103
V. SOYU ALBİSTAN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI.....	106
VI. KAMIN KAMLAMAYA BAŞLAMASI.....	108
VII. KAMLIK YETENEĞİ ÜZERİNE ALKIŞLAR.....	109
VIII. BİRBİRİNİ 'YİYEN' KAMLARIN ALKIŞLARI.....	111
IX. KAMLAMANIN SONUNDA SÖYLENEN ALKIŞLAR.....	113
X. GÖĞE (ÜST DÜNYAYA) İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	114
XI. YERYÜZÜNE İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	116
XII. YERALTINA İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	118
XIII. VAHŞİ HAYVANLAR DÜNYASIYLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	121
XIV. EVCİL HAYVANLARLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	122
XV. KUTSAMA ALKIŞLARI.....	124

XVI. KAMIN EŞYALARIYLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	131
XVII. KAMIN YARDIMCI RUHLARINA ALKIŞLARI.....	136
XVIII. KAMIN TEŞHİS MAHİYETLİ ALKIŞLARI.....	148
XIX. KAMIN HASTALARI ALKIŞLAMASI.....	153
XX. KAMIN İNSAN RUHUNA YÖNELİK ALKIŞLARI.....	157
XXI. KAMIN KÜÇÜK ÇOCUKLARA ALKIŞLARI.....	159
XXII. KAMIN MUTLULUĞU ALKIŞLAMASI	161
XXIII. KAMIN ÇADIRLA İLGİLİ ALKIŞLARI.....	163
 SONUÇ	 165
KAYNAKÇA	168
EKLER.....	170
ÖZET.....	172
ABSTRACT.....	173

GİRİŞ

Kam alkışlarının en önemli özelliği, mitolojik mahiyette olmalarıdır. Bu yüzden, alkışların muhafaza edilmesi, aynı zamanda mitolojik mirasın da korunması demektir. Şaman alkışlarında Tuva halkının atalarının felsefesi, psikolojisi ve dilinin güzelliği, şiirsel bir şekilde yansıtılmıştır. Şaman alkışlarında, büyüleyici bir şekilde kozmik motifler, yeryüzü ve yeraltıyla ilgili motifler ve melodiler işlenmektedir. Şaman alkışlarını bilmeden Tuvaların manevî dünyasını anlamak mümkün değildir.

‘Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme-Metin-Aktarma)’ adlı tezimiz dört ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Tuva hakkında coğrafi, tarihî, sosyal bilgiler verilmektedir. İkinci bölüm Tuva kamlığı ve kamlar hakkında genel bilgiler, kam faaliyetlerinin betimlenmesi, kam eşyaları ve kamın ölümü ve cenazesi hakkında bilgileri içermektedir. Birçok konuya örnek alkış metinleri eşlik etmektedir. Bundan amacımız, verilen teorik bilgilerin daha iyi kavranılmasını sağlamaktır. Üçüncü bölümde alkışların anlam ve şekil bakımından incelenmesine yer verilmektedir. Dördüncü bölümde Algışi Tuvinskih Şamanov ‘Tıva Hamnarnıı Algıştarı’ adlı kitaptan alınan Tuvaca kam alkış metinlerinin karşısına Türkçe aktarmaları verilerek ‘Metinler’ bölümü oluşturulmuştur. Tuva Türkçesinden metinleri aktarırken orijinal manzum metnin yapısının bozulmamasına ve edebî değerin kaybedilmemesine özen gösterilmiştir. ‘Sonuç’ kısmında aktarılan ve incelenen alkış metinlerinde geçen kalıplaşmış ifadeler ve sıfatlar, sayılar, mitolojik yer adları, hayvan ve bitki adları sırayla verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TUVA

I. TUVA'NIN COĞRAFYASI

Tuva, Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir cumhuriyettir. Ülkenin alanı 170.500 km²'dir. Başkenti, Kızıl şehri. Ülke güneyde Moğolistan, doğuda Buryat Özerk Cumhuriyeti, kuzeydoğuda Rusya'nın İrkutsk bölgesi, kuzeyde Krasnoyarsk bölgesi ve Hakas Özerk Cumhuriyeti, batıda Altay Özerk Cumhuriyeti ile sınırlıdır. Tuva, coğrafi yapı olarak dağlık bir bölgedir: toprakların %82'si dağlarla, %18'i ise ovalarla kaplıdır. Ülkeyi batıdan Altay Dağları, kuzey ve doğudan Sayan Dağları, güneyden Altay Dağları'nın doğu sınırı olan Tannu-Ula sıradağları çevreler, merkezde ise Akademik Obruçev sıradağları uzanır.

Sibirya'nın güneyinde kalan Tuva'da iklim, kuzeydeki kadar olmasa da, oldukça serttir. Ülkede Ocak, Şubat aylarının ortalama sıcaklığı -25°, -35°dir; Mayıs-Ağustos ortalaması ise gündüzleri +20°, +30°dir. Tuva, Sibirya'nın dört mevsimin görüldüğü bölgelerden biridir.

Tuva, su kaynakları açısından zengin bir ülkedir. Dağlarda başlayan nehirlerin büyük çoğunluğu Ulug Hem'e (Yenisey) katılır. Dünyadaki en büyük nehirlerden biri olan Yenisey, Tuva topraklarından doğan 'Beg Hem' ve 'Kaa Hem' ırmaklarının katıştığı yerde 'Ulug Hem' adını alır. Bu nokta, aynı zamanda ülkenin başkenti Kızıl şehrinin kurulu bulunduğu yerdir.

Tuva toprakları içerisinde irili ufaklı 430 civarında göl vardır. Bunlar içerisinde en büyükleri: Azas, Tere-Höl, Çagatay, Süt-Höl, Hindiktig-Höl, Noyan-Höl'dür. Bu göllerin çoğunda balık avcılığı yapılmaktadır. Kışın nehirler gibi göller de donmaktadır.

Bunların yanı sıra Tuva'da sayıları 50 civarında 'arjaan' olarak adlandırılan termal su kaynakları meşhurdur. Tuvalar için bu kaynaklar kutsal

sayılıp, senede birkaç kere şamanlar tarafından onları kutsama ayinleri yapılır.

Tuva topraklarının neredeyse yarısı Sibir ardıcı, çam, melez ağacı, lâden ağacı, kayın, selvi gibi ağaç türlerinden oluşan ormanlarla kaplıdır. Geride kalan arazi ise pelin kaplı bozkırdır.

Tuva'da hayvan varlığı oldukça zengindir: 85 tür hayvan, 300 tür kuş, nehir ve göllerde 18 tür balık bulunur. Nispeten bilinen kertenkele, tavşan, tilki, kurt, ayı, yabanî domuz, ayı, ren geyiği, maralın yanı sıra, dağlarda çok nadir rastlanan türler -yabanî teke, yabanî koyun (argalı), kar parsı (irbis)- de vardır. Sincap ve samur, eskiden beri ticarî değeri olan hayvan türleridir.

II. TUVA'NIN TARİHİ¹

Tuva Türkleri kendilerini 'Tıva' olarak adlandırır. 'Tuva' kelimesinden hoşlanmazlar. Çünkü o kelimeyi Ruslar kullanmaktadır. Tuvaların menşei hakkında çeşitli görüşler vardır: 'Tuva' kelimesinin III-IV asırlarda Çin'in kuzeyinde büyük bir devlet kurmuş olan 'Toba-Topa'lardan geldiği, günümüz Tuvaları arasında yaygın olan bir kanaattir. 'Topa' Devleti ve kültürü hakkında en kapsamlı araştırmalar Sinoloji Doktoru W. Eberhard tarafından yapılmıştır: 'Çin kaynaklarında Tabgaçlar'a 'Toba' derler. Bunlar Çinli olmayan, yani yabancı bir kavimdir'. Nitekim Divan-u Lügat-it Türk'te iki Tavgaç kelimesinden biri 'Türkler'den bir bölüktür', cümlesiyle açıklanmaktadır. Eberhard, aynı makalede 'Toba' Devleti'nin Türk ve Moğol kavimlerinin karışımından müteşekkil 119 kabileden oluştuğunu yazar.

Bugün 'Tuva' (kendilerince 'Tıva') olarak bilinen kelimenin XIX. asırdan itibaren yazılı kaynaklarda geçtiğini biliyoruz. Bu kelime dışında Tuvalar çeşitli kaynaklarda: Soyon, Soyot, Uranhay, Uryanhay, Tuba kelimeleriyle anlatılmıştır. Aslında bütün bu kavramlar Tuvaların bir üst kimliğinin adı olarak kabul edilebilir. Günümüzde toplu olarak bu adla bilinen cumhuriyet

¹ Ekrem Arıkoğlu, 'Tuva Cumhuriyeti. Tuva Türkleri', **Türk Dünyası Özel Sayısı II**, sayı 16, Temmuz-Ağustos, 1997, s. 1562-1563.

insanları çeşitli boylardan, oymaklardan geldiklerini bilirler. Bu oymaklar çeşitli Uygur, Kırgız, Türkmen boylarından günümüze ulaşmışlar, ortak ad olarak da 'Tıva' kelimesini kullanmaya başlamışlardır. Bu boyların bazıları şunlardır: Bay-kara, Çoodu, Deleg (Telengit), Doñgak, Hertek, İrgit, Kırgıs, Küjuget, Maadı, Oorjak, Oyun, Sat, Salçak (Selçuk!), Sayan, Tumat, Toju, Todut; Uygur, Balıkçı, Kuskun, Höyük, Homuşku, Monguş, Ondar, Hovalıg, Hoyug, Sang, Oy-ondar, Kara-ondar, Darhat (Tarkat).

Günümüz Tuva Türklerinin yaşadığı toprakları üzerinde, tarih boyunca millet veya kavimlerin hâkim olduklarını görüyoruz: M.Ö. III-M.S. II. yüzyıllarda Hunlar, II.-V. yüzyıllarda İskitler V.-VIII. yüzyıllarda Göktürkler, VIII.-XVI. yüzyıllarda Uygurlar, IX-XIII. yüzyıllarda bugünkü Hakas ve Kırgızlar'ın ataları olan Yenisey Kırgızları, XIII.-XVI. yüzyıllarda Moğollar, XVII.-XVIII. yüzyıllarda Altın Hanlar-Cungarlar bu topraklarda hüküm sürerler. Aynı bölge 1717–1911 yıllarında Mançurya'nın hâkimiyetinde kalır. Tuva tarihinin günümüze ulaşan ve halkın muhayyilesinde yaşayan en önemli hadiselerinden biri 1883–1885 yıllarında cereyan eder.

Bu tarihte Mançur (Çin) emperyalizmine başkaldıran Tuva kahramanlarının çoğu kısa sürede yakalanarak idam edilir. Kalan altmış kişi dağlara çıkarak iki yıl boyunca, koca imparatorluk ordusuyla mücadelesine devam eder. Sonunda büyük bir güç üzerlerine gönderilir. Bugün 'Süt Höl' olarak bilinen yerde kısıtırlar ve yakalanarak işkenceye tabi tutulurlar. Kafaları vücutlarından koparılır ve Tuva kültüründe kutsal kabul edilen aşitlarda sııkların üzerine geçirilir. Bu olay Kürşat ve kırk arkadaşının baş kaldırısının asırlar sonra yeniden tezahürü gibidir. Günümüzde bu altmış kahraman -Tuvalar onlara 'Adnan Durgunnar' (Altmış Firari) veya 'Aldan Maadır' (Altmış Bahadır) adını vermiştir- hikâyesi gerek, halk muhayyilesinde, gerekse tarihi kaynaklarda canlılığını korumaktadır. 1914–1921 yıllarında kısmen Rusların egemenliğinde kalan bölgede, 1917–1921 yılları arasında Çarlık Rusyası ile Bolşevikler'in iktidar mücadelesi görülür.

14 Ağustos 1921 tarihinde Tıva Arat Respublika (Tuva Halk Cumhuriyeti) kurulur ve Tuva'nın ilk anayasası kabul edilir. Anayasanın 1. maddesi 'Tuva iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Rusya'ya danışarak hareket eder' şeklindedir. *Bağımsızlığını 1944 yılına kadar devam ettiren küçük Tuva Cumhuriyeti, 20. asırda Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra en fazla bağımsız kalan Türk Cumhuriyeti olma özelliğini göstermiştir.* Cumhuriyet kurulduktan sonra devlet başkanlığına Sodnam Balçır seçilir.

Daha bu yıllarda, Sovyetler Birliği'nin, çeşitli yollarla Tuva'yı kendilerine bağlamak üzere çalışmalara başladığını görüyoruz. Şüphesiz bu yollardan en önemlisi: önce Moğolistan'da, çünkü komünizm Moğolistan'a resmi olarak 1920'li yılların ortalarında girmiştir, daha sonra Tuva'da gençlerin komünist ideoloji doğrultusunda eğitilmesi olmuştur. Eğitilen bu gençler, ülkelerinde yeni açılan okullara öğretmen olarak atanmışlar, kısa süre sonra da yönetimde söz sahibi olmuşlardır.

1930'lu yılların sonunda komünist ideolojiyi savunanların ülke yönetimine tamamen hakim olduklarını görüyoruz. 1921 yılında TAR kurulduğunda: 'Rusya'nın işçi-çiftçi hükümeti Uryanhay (Tuva) Bölgesi'ni kendi toprakları olarak görmemekte ve onu bu şekilde ilerde de görececek her hangi bir düşüncesi bulunmamakta', diye kutlama mesajı gönderen Sovyetler Birliği yönetimi, aradan 23 yıl geçtikten sonra bütün şartları lehine çevirmiş ve Tuva Hükümeti'nin 17 Ağustos 1944 yılında aldığı 'Büyük Sovyet Devleti'nin idaresi altına girme isteğini' kabul etmiştir. 11 Ekim 1944 yılında alınan bu kararla bağımsız Tar, 'Sovyet Muhtar Bölgesi' olmuştur. Sovyetler Birliği'ne katılmak için en çok çaba sarf edenlerden biri olan Salçak Toka, Muhtar Bölge'nin başına getirilmiştir. 10 Ekim 1961 yılında Tuva, 'Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti' unvanını alır. 1991 yılında Sovyetler'in çöküşüyle Tuva, 28 Ağustos'ta 'Tuva Cumhuriyeti' adını alır.

III. TUVA DİLİ VE EDEBİYATI²

Tuva Türkçesi, çeşitli Türkologların sınıflamalarında 'd' grubu olarak adlandırılır. Bu adlandırma Eski Türkçede bulunan 'd' sesinin Tuva Türkçesi'nde korunmasından kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle Tuva Türkçesi'nin yaşayan Türk lehçeleri arasında Eski Türkçeye en yakın dil olduğu söylenebilir. Moğolların yüzyıllar boyunca Tuva topraklarına hâkim olmalarından dolayı, yaşayan diğer bütün Türk lehçelerinden daha fazla Moğolca kelime, Tuva Türkçesine girmiştir. Moğolca kökenli kelime oranının Tuva Türkçesinde %30'un üzerinde olduğu sanılmaktadır. XX. yy.da Tuvaların hayatı Ruslarla birlikte olduğundan, özellikle teknik terimlerde, Rusçanın büyük etkisi görülür. Buna karşılık Müslüman Türk topluluklarında rastladığımız Arapça ve Farsça etkisi, Tuva Türkçesinde yok denecek kadar azdır. Dini terimler daha çok Tibet ve Moğol kökenlidir.

Tuvalarla bin yılı aşkın bir ayrılığımızın olduğu düşünülürse dilde farklılıkların bulunması normaldir. Farklılıklar, cümle yapısı veya eklerden ziyade, ses değişimleriyle ortaya çıkmıştır. Buna rağmen, ilk söylendiğinde anlaşılan binlerce kelime Türkiye Türkçesiyle ortaktır. Bunlardan ilk aklımıza gelen birkaç kelime: ak, al-, arı, at, baş, başka, beg, bel, beş, bilek, bir, dağ, demir, dolu, dört, düş, dür-, inek, kara, karış, kulak, kes-, keski, kurt, süt vb... Bunun dışında binlerce kelime de sadece bir ses değişimiyle farklılaşmıştır. Bu tür kelimeler sadece İstanbul ağzını bilen biri için yadırganabilir, fakat Anadolu ağızlarını bilenlerce bir çırpıda anlaşılan kelimelerdir: aar (ağır), ool (oğul), daş (taş), dus (tuz), bus (pus), dilgi (tilki), dis (diz) vb...

Bütün bunlara rağmen Tuva Türkçesi'nin, Çuvaş ve Saha lehçelerinden sonra Türkiye Türkçesine en uzak Türk lehçesi olduğunu söyleyebiliriz. Tuva Türkleri son zamanlara kadar, kendi yazılı dil ve edebiyatlarını XX. yüzyıldan başlatıyorlardı. Sovyetler çöktükten sonra, Tuvalı araştırmacılar eski Türk yazılı abidelerine en çok kendilerinin sahip çıkması gerektiği inancına

² Arıkoğlu, a.g.m., s. 1565-1566.

vardırlar. Bu amaçla Göktürk bengu taşlarının okunuşunun yüzüncü yılı münasebetiyle, 1993 yılında büyük bir kurultay düzenlediler. Orhun abideleri Tuva Türkçesine aktarılarak 'Kültegin-Burungu Türk Bijiktin Turaskaaldarı' (Kültigin-Eski Türk Yazılı Abideleri) adıyla 1993 yılında, Kızılda basılmıştır.

1920'li yıllarda kendi alfabesi bulunmayan Tuva Türkleri, Moğol, kısmen de Rus alfabesini kullanmıştır. Tuva Cumhuriyeti'nde alfabe 1930 yılında Türkiye Türkçesinin alfabesi örnek alınarak hazırlandı. Latin kökenli Tuva harflerinin kullanıldığı bu alfabe, bağımsız Tuva Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'ne teslim olmadan önce Kiril alfabesine teslim oldu. 1941 yılında kabul edilen bir kanunla Kiril alfabesine geçiş kararı alındı. Günümüzde bu alfabe kullanılmakla beraber, yeniden Latin kökenli alfabeye dönüş de Tuva aydınları arasında tartışılmaktadır.

Tuva sözlü edebiyatı yüzyıllardır halkın hayatının bir parçası olarak süregelmiştir. Bu edebiyatta en büyük yeri şüphesiz kahramanlık destanları alır. Mısra başı kafiyeli ve bir müzik âleti eşliğinde söylenen bu destanların çoğu derlenerek basılmıştır. 1930'lu yıllarda başlayan yazılı edebiyat geleneği büyük ölçüde komünist ideolojinin etkisinde kalmıştır. Yine de Tuva Türklerinin hayatı, yazılan bir hikâye, roman ve tiyatro eserlerinde kendine yer bulur. Avcılık ve hayvancılık, toplum hayatını en önemli iki uğraş alanı olarak, edebi eserlerde geniş olarak işlenir. 1990'lı yıllarda komünist ideolojinin ortadan kalkması, milliyetçiliğin yaygınlaşması ve bağımsızlık özlemleriyle birlikte edebi eserlerin muhtevaları da yeni hareketlere yönelmiş, toplumun komünist sistemce yok edilmeye çalışılan değerleri ön plana çıkmaya başlamıştır.

Tuva edebiyatçıları arasında: Salçak Toka, Monguş Kenin Lopsan, Kızıl Enik Kudaji, Viktor Kök-Ool, Salim Sürün-Ool, Stepan Sang-Ool, Yuri Künzegeş, Oleg Suvakpit, Ekaterina Tanova akla gelen ilk isimler olarak sayılabilir.

IV. TUVA'DA DİNÎ İNANÇLAR

Tuvalar, diğer Sibirya Türk toplulukları gibi iki dinlidir. Ancak diğer topluluklar daha çok Hristiyan-Şamanist olduğu halde, Tuvalar Budist-Şamanisttir.

Tuva'da Budizm, Moğol-Tibet Lamaizmi şeklindedir. Dalaylama, Tanrı'nın yeryüzüne gönderdiği olağanüstü güçlere sahip bir kimse olarak kabul edilir. Budizm inanç sistemi, küçük yaşta tapınaklara alınan erkek çocukların uzun yıllar buralarda yetiştirilerek 'lama' olmaları ve daha sonra öğrendiklerini gittikleri yerlerde, tapınaklarda halka anlatmasına dayanır. Lamaların öğrettikleri, kitaplarda yazılı olan ve Buda'nın öğretileri olarak kabul edilen öğütlere dayanır.³

Lamaist Budizm Altay-Sayan ve Tuva bölgesine 1260'ta Budizme dönen Kubilay Han'ın önderliğindeki Moğolla XIII. yy.da bölgeyi fethedince gelir. 1271 ile 1368 yılları arasında hüküm süren Yuan hanedanı sırasında inşa edilen Budist tapınak ve padoga harabeleri keşfedilmiştir. Bununla beraber, XIII. ve XIV. yy.da Lamaist Budizmin etkisi zayıftı ve sadece XVI. yy. sonlarında Moğol önder Altan Han'ın yönetimi altında etkili olmuştu. XVIII. yy.da Mançu idaresi zamanına gelindiğinde Lamaizm Tuva'da iyice yerleşmişti ve Rus devriminin başlangıcında bölgede 22 tane Budist tapınak (*hüree*) vardı.⁴

Budizmin resmî devlet desteği almasına ve yöresel geleneksel inanç sistemlerini aktif olarak bastırmaya çalışmasına rağmen Şamanizmin yine de Sayan-Altay bölgesindeki diğer gruplar arasında görülenlerden daha saf ve kendine yeterli biçimde faal kalmıştı. Lamaizm XVIII. yy.da Tuva'nın resmî dini olunca Şamanizm başlangıçta direnmişti fakat sonunda iki din arasındaki

³ Arıkoğlu, a.g.m., s. 1564.

⁴ Eva Jane Neumann Fridman, 'Tuva Şamanizmi', çev. Müfit Balabanlılar, **Türkler**, XX. cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s. 181.

ilişkiler barış içinde bir arada varlıklarını sürdürmelerine ve birbirlerinin içinde erimelerine yol açtı.⁵

Tuva'da Budizm ve Şamanizmin bir arada yaşamasının, bir insanın hem Budist, hem de Şamanist olabilmesinin birkaç ana sebebi vardır:

'Bu iki inanç sisteminin de ana değeri 'tabiata karşı saygılı olmak' esasına dayanır. İnsanın yeryüzünde hayatını devam ettirebilmesi için ilk şart; tabiatla ve çevresiyle mücadele etmek yerine, onunla uyum içerisinde, barışık olarak yaşamayı kabullenmesidir. Saygı duyulması gereken bu unsurlar insanın en yakın çevresinden, evrenin sonsuzluğuna kadar uzanır. Yaratılmış her şey, şu veya bu şekilde insanın hayatını etkiler. Güneş; ışıyla aydınlık, ısıyla canlılara hayat verir. Ay, gecenin karanlığını yok eder. Dokuz kat gökyüzünün her katında iyi insanların ruhları ve büyüklük derecesine göre tanrılar yaşar.

Yeryüzü bütün canlıların yaşadığı yerdir. Toprağa karşı saygılı olunmalıdır ve eşelenmemelidir. Her türlü otlar, çiçekler toprağın üzerindedir. Bu canlılara zarar vermemek, bu canlıları kökünden sökmek için Tuva insanı ucu yukarı kalkık çizmeler giyer. Dağlar, ormanlar Tuva insanının hayatını devam ettirmesinde önemli bir yere sahip olan tüy yabani hayvanların evidir. Bu yüzden onlara saygılı olunmalıdır. Yediğimiz bütün yiyecekleri tabiatıtan alırız. Karşılığında şükranlarımızı ifade etmenin yolu, bu yiyeceklerden bir kısmını, özellikle temizliğin ve saflığın sembolü olan ak sütü, tabiata ikram etmektir. Bunun için yeni kaynatılmış sütün üzerinden dokuz gözlü ağaç kaşıkla (*tos karak*) çevreye bir miktar saçılır'.⁶

1928 yılından itibaren Tuva'da Budizm ve Şamanizm baskı altına alınmaya başlamıştır. 1944 yılına gelindiğinde ülkedeki 28 tane manastırın hepsi yok edilmiş, hiç faaliyet gösteren lama kalmamıştır. Bu siyasî uygulama çerçevesinde şamanların da faaliyetleri yasaklanmış, malzemeleri yakılmış, yasağa uymayanlar hapse atılmış veya ağır vergilere maruz bırakılmış,

⁵ Fridman, a.g.m., s. 182.

⁶ Arıkoğlu, a.g.m., s. 1564-1565.

çocukları ise okullara alınmamıştır. Böylece, 1931 sayımlarına göre Tuva'da 725 şaman varken 1990'lı yılların başında bunlardan ancak yedisi hayatta kalmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 'Tuva Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti', 'Tuva Cumhuriyeti' oldu. Resmî din olarak Budizm (Lamaizm) kabul edildi. 14 Ağustos 1992 tarihinde XIV. Dalaylama Tuva Cumhuriyetini ziyaret edip, bayrağını kutsamıştır. Sovyetler döneminde harap edilen Budist tapınaklar yeniden inşa edilmeye başlamıştır.

Resmî din olmayan Şamanizm ise Tuva halkının eskiden beri yaşadığı inanç sistemidir.

İKİNCİ BÖLÜM

TUVA'DA ŞAMANİZM

I. ŞAMANİZMİN TANIMI

Şamanizm, milattan önceki yıllardan bu yana Türklerin ve çevredeki toplulukların, İç Asya ve Orta Asya'da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve *şaman* yâda *kam* adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür.⁷

Şamanizm terimi, Tunguzca 'bilgi sahibi kimse' anlamına gelen '*şaman*' sözcüğünden gelir. Bu terim Rus bilim adamları aracılığıyla bilim terminolojisine girmiştir.⁸

Şamanizmin dünyaya bakış açısının temel fikri: dünya üç bölümden - yeraltı, yeryüzü, gökyüzü- oluşur; üçünde de bazı farklılıklarla birlikte insana yabancı olmayan hayat tarzı sürdüren ruhlar yaşar. Şamanizmde, insanın değişik görevleri olan birkaç ruhu ve insanın yeryüzündeyken sürdürdüğü hayata göre ölüm sonrası hayatı olduğu inancı hâkimdir.⁹ Hayatında günah işleyenlerin ruhu karadır ve insan öldükten sonra bu ruh yeraltına gider. Ölen iyi insanların ak ruhu göğe yükselir, gökte derecelerine göre sıralanmış tanrıların yanında yaşar. Ölen insan herhangi bir canlı olarak tekrar dirilebilir. Bu yüzden yeryüzündeki bitkilerin veya hayvanların bir önceki hayatında insan olma ihtimali vardır. Tuva'da aksakallardan dinlediğimiz bir geleneği de burada belirtmeliyiz: Tuva'lar eskiden ölen insanları ak bir beze sararak çevredeki en yüksek kayanın üzerine koyarlarmış. Kaya üzerine konan cesedin yanına bir müddet sonra kuzgunlar konmaya başlarmış. Kuzgunlar cesedi yerlerse o insanın ak ruhu olduğuna ve ruhunun göğe yükseldiğine

⁷ Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Anahatları, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 15.

⁸ <http://en.wikipedia.org/wiki/Shamanism>

⁹ Potapov L. P., *Oçerki Narodnogo Bita Tuvintsev*, Moskova, Nauka Yay., 1969, s. 347.

inanılırmış. Eğer kuzgunlar cesedi yemezlerse o insanın kara ruhlu olduğuna ve ruhunun yeraltına gittiğine inanılırmış'.¹⁰

Tuva'da Şamanizmin tarihsel kökenleri Tuva halkının ataları olan Hunlara (M.Ö. III ve II. yy.) kadar izlenebilir. Bu dönemden kalmış yazılı belgeler Tuvaların o zaman da kutsal ayinler yaptıklarını belirtir.¹¹

Tuva Şamanist dünya görüşüne göre insan ile doğa bir bütündür. Canlıların ruhları olduğu gibi ağaçların, dağların, suların da ruhları, akılları, anlayışları vardır. İnsanın hayatı, sağlığı, refahı ve genel olarak kaderi çeşitli ruhların iradesine, onların insanla olan ilişkilerine bağlıdır. İnsanın çevresindeki ruhlar dünyasıyla ilişki şekillerini yansıtan eski kültürlerin bu animistik temelinde, bazı seçilmiş insanların ruhlarla özel, yani meslek olarak irtibat sağlaması fikri şekillenmiştir. Yetkili insanlar, bizzat ruhlar tarafından seçilir.¹² Bu seçilmiş insanlara *şaman* denir. Türkçede *kam* (Tuvaca *ham*) 'şaman' kelimesinin karşılığıdır.

II. KAMLAR

Tuva'da uygulandığı biçimiyle Şamanizm, insanları şaman aracılığıyla yukarı ve aşağı dünyanın ruhlarına bağlayan inanç sistemidir. Şaman, vecd haline geçiş sayesinde atalarının ve doğanın ruhlarıyla konuşarak kehanette bulunabilen ve geleceği tahmin edebilen, ruhlarını kaybetmiş ya da hastalıktan ıstırap çeken kişileri iyileştiren ve topluluğun sağlığı için ayinler yapan dinsel uygulayıcıdır.¹³

Şamanizmde hastalığın ve ölümün sebebi olarak insanın vücudunu ruhlarından birinin terk etmesi veya insana kötü ruhun girmesi sayılır. Kamın görevi, teşhisten sonra *kamlama* sırasında yardımcı ruhların desteğiyle insanı terk eden ruhu bulmak ve geri getirmek veya yerleşen kötü ruhu kovmaktır. *Kamlama*, şamanın çeşitli dua ve adak sunmalarla ruhlarla irtibata geçme faaliyetidir. Kamlama esnasında kam, tefe, homusa (ağız kopuzu)

¹⁰ Arıkoğlu, a.g.m., s. 1565.

¹¹ Fridman, a.g.m., s. 182.

¹² Potapov, a.g.e., s. 348.

¹³ Fridman, a.g.m., s. 182.

veya bakır aynaya ritmik şekilde vurarak çıkarttığı melodiye göre ve konuyla ilgili olarak irticalen nazım parçaları söyler. Bu şiir türüne *alkış* denir.

Kam, ruhların yardımıyla, çeşitli yöntemler uygulayarak (masaj, sıvazlama, çeşitli otlarla vs.) geniş tedavi pratiği yürütür: eklem hastalıkları, kırık-çıkıklar, akciğer, karaciğer hastalıkları v.s; ayrıca 3. ve 5. aylarında kama masaj yaptıran hamile kadının doğumu kolaylaştır.

Kam çomağını atarak, avuç içine, gözlere, hayvanın kürek kemiğine bakarak geçmişten ve gelecekte haber verme, kamların fal bakma uygulamalarından birkaçıdır.

Tuva'da kamin yardımcı ve koruyucu ruh betimlemeleri (putlar) *eeren* (bazen *ongon*) olarak adlandırılır. Hunlarda ve daha sonra Göktürklerde 'tanrı tasvirleri' olarak geçen putların mevcudiyeti hakkında muhtelif Çin kaynakları bilgi vermektedirler. Mesela 'Gök Türkler tanrılarının tasvirlerini keçeden yaparlar ve deri torba içinde saklardı. Bu tasvirler iç yağı ile yağlanırdı. Aynı zamanda sırık üzerine de dikilirdi'.¹⁴

Eerenler 'şamana işinde yardım eden ve onu koruyan iyi ruhlardır. Ataların ruhları, özellikle daha önce yaşamış akraba şamanların ruhları olabilirler'.¹⁵ Putlar 'keçeden, paçavralardan, kayın ağacı kabuğundan yapılır. Bir kısmı çocukların oynadıkları bebeklere benzerler. Bir kısmı da tilki, tavşan ve başka hayvan derilirendinden ibarettir. Bunlar duvarlara yahut sırlıklara asılır. Bazı aileler bunları torbalarda saklarlar. Ava veya önemli bir sefere çıkarken bu putlara saçı saçarlar ve ağızlarına yağ sürerler'.¹⁶ Kamın putlarına söylediği bir alkış örneği: (77)

Edim bolgan, malım bolgan
Ereen-şokar eeren dözüm.
Ektim, moynum çaygandırğan
Ereen-şokar eeren dözüm.

*Mülküm olan, malım olan
Süslü put köküm.
Omzumu, boynumu sallandıran
Alaca put köküm.*

Çarnım, moynum çaygandırğan
Çayaan bolgan eeren dözüm.

*Kürek kemiğimi, boynumu
sallandıran
Kabiliyetli put köküm.*

¹⁴ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara, 1942, s. 87.

¹⁵ Fridman, a.g.m., s. 184.

¹⁶ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, 2000, s. 42.

Katkannarım, singannarım,
Katap dirilip kelgennerim.

*Kuruyanlarım, kırılanlarım,
Tekrar dirilip gelenlerim.*

Ölgennerim, çitkennerim,
Öşken odu kıpkannarım.
Keşpes hemni kejeeliñer,
Kezenektep ajaalıñar.

*Ölenlerim, yitenlerim,
Sönen ateşi yakanlarım.
Geçilmez nehri geçelim,
Kezeneği* aşalım.*

Materyaller incelendiğinde her eerenin ayrı fonksiyonu olduğu görülmektedir. Mesela, *Ösküs eeren* kamın evini koruyan ruhtur. Kam öldükten sonra evden tüm kam eşyaları çıkartılır, *Ösküs* putu hariç. O, kamın evini korumaya devam eder.

(71) Sat Sevilbaa Hamnıñ Ösküs
Eerenni Algangan Algıjı

*Sat Sevilbaa İsimli Kamın Ösküs
Ruhunu Alkışlaması*

Ölübeerge,
Ög-le eeleeer
Ösküs eeren,
Çaŋgıs eeren.

*Öldükten sonra
Eve sahip çıkar
Öksüz ruh,
Yalnız ruh.*

Çana beerge,
Çadır eeleeer.
Çaŋgıs eeren,
Ösküs eeren.

*Göçtükten sonra
Çadıra sahip çıkar.
Yalnız ruh,
Öksüz ruh.*

‘Sık sık ayının postu ya da tırnaklı pençesiyle temsil edilen *ayı eeren*, en güçlü ruhlardan biridir. Şamanların diğer güçlü koruyucuları, keçeden yapılmış, açık ağzından kırmızı dili sarkan bir yılanbaşı olan *yılan eerendir*. Bunların cam bilya gözleri ve bakır boynuzları vardır; diğer ucuna bir demet küçük şerit dikilmiştir. Genellikle şamanın elbisesine birçok yılan asılmıştır.¹⁷

(74) Tülüş Ak Hamnıñ Çılan Eeren
Çigen Kijige Alganırı

*Tülüş Ak İsimli Kamın Yılan
Eereninin Yediği Kişiyi Alkışı*

Bagay kijiniñ, haylıg kijiniñ
Baaringa bağlaşpañar.
Şöyündüzünge oraaşpañar,
Södürgündür şöyülbeñar.

*Kötü kişinin, belalı kişinin
Bağına bağlanmayın.
Bağırsağına sarılmayın,
Sürükleyip uzatmayın.*

* Kezenek: burada çadırın eşiği kastedilmektedir.

¹⁷ Fridman, a.g.m., s. 184.

Kuzgun eeren, ağaçtan oyulmuş bir şekille temsil edilen, şamanın özel ulağıdır.

(78) Hamnıñ Kuskunu Alganırı

Kamın Kuzgunu Alkışlaması

Kara haya düjettiim,
Kuu sıra şalıştım.
Añdarlıñnaan, dñnderliñneen
Ala karak süüzünnüm.

*Kara kaya konuşlum,
Kuru ağaç meskenlim.
Devrilen, yuvarlanan
Ala göz besinlim.*

Hannıg sekti büdüü bilir
Kara kuskun avıgayım.
Halap keerin baştay bilir
Haygaaraldıg kara kujum.

*Kanlı leşin yerini bilir
Kara kuzgun arkadaşım.
Gelecek belayı önceden bilir
Gözlemci kara kuşum.*

Tuva mitolojisine göre *Solañgı eerenin* yardımıyla kam en tehlikeli bulaşıcı hastalıkları bile tedavi edebilir.

(66) Dülüş Donduk Hamnıñ Solañgı
Eerenni Alganganı

Dülüş Donduk İsimli Kamın Solañgı
Ruhunu Alkışlaması*

Azaların hayırazı
Aldın-sarı Solañgım aar.
Aaringa dolugluum aar,
Amitanga ölçeyliim aar.

*Kötü ruhların ihsanı
Altın sarı Solañgı'm.
Hastalığa rehin,
Canlıya merhametli.*

'Kurt eeren kötü ruhlarla savaşında şamana yardım eder. Baykuş eeren geceleyin ormandaki kötü ruhları hissederek şamana yardım eder. Kamlama devam ederken, guguk kuşu şamanın yardımcı ruhudur ve sık sık bu kuşun ötüşü ve diğer kuşların ötüşleri şaman tarafından dile getirilir. Sadece şamanlar değil fakat sıradan insanlar da bir tavşan eerene (*ak eeren*) sahip olabilirler. Bu eeren, insanları eklem problemleri ve mide ağrılarından korur.

Sık sık görülen diğer bir eeren, metal ve kemiklerin de bulunduğu keçe şekillerden yapılmış ve ev halkının atalarının ruhlarını temsil eden *emegeleşin-eeren* denilen eerendir. Bu, aileyi, özellikle çocukları hastalıktan korumak için kullanılır. Evin erkek reisi ölümcül bir şekilde hasta olduğunda, metalden erkek ve dişi şeklinde yapılmış *agir-eerenler* gelecek erkek kuşakların koruyucusu olarak onurlandırılır; böyle eerenler mezarlara konulur; XIX. yy. Tuvalılarının mezarlarında da bulunmuşlardır. *Küzüñgü* (bronz ya da bakır

ayna) da bir eerendir, hastalıkları iyileştirmek ve onlardan korunmak için olan şamansal bir niteliktir. Şaman, sadece Şamanlık görevini yaparken boynuna takar. Kötü ruhları iten bir ruh aynası olduğu düşünülür.¹⁸

Bunların yanı sıra *amirga moos*, *morzuk eeren* (*porsuk ruhu*), *ügü eeren* (puhu kuşu ruhu), *ügek eeren*, *arı eeren*, *buga eeren* (boğa ruhu) gibi birçok put çeşidi mevcuttur.

15 Ekim 1993 tarihinde Şamanizm, Kızıl'da bir başkanlık kararnamesiyle iyileştirici bir sağlık sistemi olarak ilan edildi, böylece, Şamanizm bir meslek olarak tanınmış oldu ve şamanlar için yaşlılık ödenekleri ayrıldı.¹⁹

Aynı yıl 'Düngür' (şaman tefi) adını taşıyan Şamanlar Derneği kuruldu. Bu dernekte ehliyetli kamlar belli bir ücret karşılında halka hizmet sunarlar. Ayrıca, Şamanizm Araştırmaları Bilimsel Merkezi kuruldu.

Tuvalarda şaman, ruhlarla irtibat kuran tek yetkili değildir; sıradan insanlar da adak sunarak ruhlarla ilişki kurabilirler. Bu olgu şamanlık öncesi kabile kültürlerinin (doğa kültürü, dağ kültürü, ateş kültürü, ayı kültürü, kartal kültürü vs.) kalıntısı olarak kabul edilebilir.²⁰

Moğol dilli güney-doğu Tuvalarda bir insan ruhların emriyle şaman olur. Şaman erkek olduğu gibi kadın da olabilir. Erkek şamana *boo* veya *tsaarin*, kadın şamana ise *utkun* denir.²¹

A. Kamların Kategorileri

Kamlık, genelde kam-atalardan geçer; fakat Tuvalarda Şamanların başka kategorileri de vardır²²:

1. Kam soyundan gelen kamlar.
2. Soyu yer ve su iyelerine dayanan kamlar.
3. Soyu göğe dayanan kamlar.

¹⁸ Fridman, a.g.m., s. 184-185.

¹⁹ Fridman, a.g.m., s. 182.

²⁰ Potapov, a.g.e., s. 349.

²¹ Potapov, a.g.e., s. 348.

²² Monguş Kenin-Lopsan, *Algışi Tuvinskih Şamanov. Tuva Ham Algıştarı*, Kızıl, 1995, s. 6-7.

4. Soyu kötü ruh 'albıs'tan gelen kamlar.
5. Soyu kötü ruh 'aza'dan gelen kamlar.

1. Soylu Kamlar (*Iziguur Salgap Hamnaar Hamnar*): Tuva'da ırsî kamlar en güçlü kamlar olarak değerlendirirler.

Bir efsaneye göre 'Tuva kamlarının anası, hanın okuyla öldürülen bir kadındır. Okla öldürülen kadın, bir oğul dünyaya getirdi. Çocuk, alnında ok işaretiyle doğdu. O, tüm kamların atası oldu'²³.

W. Radloff bu konuyla ilgili şöyle bilgi vermiştir: 'Şamanlık bilgisi ırsîdir ve babadan oğula intikal eder... Cetlerin kuvvetiyle şaman olarak tespit edilen şahıs, azalarında birden bire bir gevşeklik hisseder, bu hal şiddetli bir titremeye kendini gösterir. Onda kuvvetli bir gayri tabii esneme başlar, göğsünde ağır bir tazyik hisseder, birdenbire şiddetli seslerle bağırma ihtiyacı duyar, sıtmalı gibi titrer, gözleri şiddetle döner, birdenbire yerinden sıçrayarak deli gibi etrafında dönmeye başlar, nihayet ter içerisinde yere yuvarlanır ve saralı çırpınmalarla kramp içerisinde kıvrılır. Azaları bir şey duymaz, eline ne geçerse yakalar ve yutmaya bakar... Şamanlığa tayin edilen kişi cetlerin arzusuna karşı gelir ve Şamanlık yapmak istemezse korkunç ıstıraplara katlanır veya azgın bir şekilde delirerek kısa zamanda kendisine kıyar veya hastalığının artmasından ölür'.²⁴

Şamanlar, birkaç göbek atalarını bilmelidirler. Kamlamadan önce bu kategorideki kamlar, atalarına geleneksel çağrıda bulunurlar. Meselâ, şaman Oorjak Şokar, kam soyuna şöyle övgüde bulunur:

Ham, ham haanı men,	<i>Kamım, kamların kağanıyım</i>
Karalbaynıñ ürezi men,	<i>Karalbay'ın soyundanım.</i>
Haan dalay ortuzunda,	<i>Han denizin ortasında,</i>
Hamık hamnıñ haanı men. ²⁵	<i>Bütün kamların kağanıyım.</i>

'Karalbay'ın soyundanım' diyerek kam, kendi önemini ortaya koymaktadır. Şaman soyundan gelen şamanlar için soyunu, şaman atalarının asırlarca yaşadıkları yerleri övmek de büyük rol oynar.

²³ Monguş Kenin-Lopsan, *Magiya Tuvinskih Şamanov*, Kızıl, 1993, s. 15.

²⁴ Radloff W., *Sibirya'dan III*, çev. Ahmet Temir, Ankara, MEB, 1994, s. 19.

²⁵ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 15.

Ayangatılar bajın hamnaan
 Sakkın ham daay irem!
 Aray-la beer çookşula!
 Eveelim ber, çereelim ber!
 Daay irem hayırakan!
 Mungajıktın bajın
 Dolgandır hamnaan!
 Çılannıgnı örü hamnaan!
 Dongulçuktu kudu hamnaan!²⁶

*Ayangatı başında kamlayan
 Sakkın kam dedem!
 Birazcık yaklaş!
 Dinçlik ver, mertlik ver!
 Dedem Hayırakan!
 Mungaçak'ın başında
 Dolanıp kamlayan!
 Çılannıg'ın yukarısında kamlayan!
 Dongulçuk'un aşağısında kamlayan!*

Er Hamnın Ham Ugun Alganırı

Erkek Kamın Kam Soyunu Alkışlaması

Çedi çılın çevegletken
 Çerniñ, sugnuñ eezi bolgan.
 Ham-na adam hamı düşken
 Karañ körnür oglu boor men.²⁷

*Yedi yıl oldu gömüleli.
 Yerin, suyun iyesi idi.
 Kam babamdan kamlığı alan,
 Kehanet sahibinin oğluyum ben.*

2. Soyu Yer Ve Su İyelerinden Gelen Kamlar (Çer, Sug Eezinden

Hamnaan Hamnar): bu kategorideki kamların kabiliyetlerini yer ve su iyelerinden aldıklarına inanılır. Onların oluşumu, şüphesiz, eski Türk dinî animist (canlıcı) sistemin merkezî yaratıklarıyla ilgilidir. Eski Türkler Yer-Sub Tanrısına taparlardı. Zamanla bu imgeler, şahıslaştırılma özelliğini kaybederek, genel olarak ruh anlamına geldiler.²⁸ Bu kategorideki kamların kamlamasının ana motifi, yeryüzündeki yüksek dağlar, coşkun akarsular, yırtıcı hayvanlar ve balıklar ile bağlantı kurmaktır.

Kam Viktor Kök-Ool'dan örnekler:

Çerniñ, sugnuñ eeleri, oyy
 Çerzi-sarıg ugbalarım.

*Yer-su iyeleri, oyy
 Bakır-sarı ablalarım.*

(21)

Çinçi, şuru daştıg hemner eeleri!
 Çitkennerni dileeliñer, surgaalıñar.
 Aldın, möngün daştıg hemner eeleri!
 Aarılıgnı ajaap körel, çedip kelem.

*İnci, boncuk taşlı nehirlerin iyeleri!
 Kaybettiklerimi arayalım, soralım.
 Altın-gümüş taşlı ırmakların iyeleri!
 Hastayı tedavi edelim, buraya gelin.*

²⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 16.

²⁷ Kenin-Lopsan, *Algışı Tuvinskih Şamanov. Tuva Ham Algıştarı*, s. 309.

²⁸ Kenin-Lopsan, *Magiya Tuvinskih Şamanov*, s. 16–17.

(19)

Kara sugda karbangılap,
Kadırgızın mungannarım.
Balarına boraşkanım,
Baylañ munup oynaannarım.

*Kara suda dövüşerek
Gölge balığına binenlerim.
Yosunlarla sarınanlarım
Balıklara binip oynayanlarım.*

3. Soyu Gökten Gelen Kamlar (Deerlerden Hamnaan Hamnar): Bu kategorideki kamlar, kabiliyetlerini gökten gökkuşağı veya yıldırım aracılığıyla alırlar.

Tuva mitolojisine göre, gökyüzünün bir katmanında *Kurbus* adında bir ülke var. Bu ülkede *Azar* halkı yaşar. Azarların da kamları vardır. Azar kamı, yeryüzünden bir kişiyi kendine kurban olarak almak istediğinde yağmurdan sonra gökkuşağı indirir. Gökkuşağı seçilen adama 'çarpar'. Çarpılan kimse delirir. Bu, kam olmak için bir alâmettir. Başka bir kamın tedavisiyle adam kendine gelir ve 'kamlığı gökten inen kam' olur.

M. Kenin-Lopsan 'Magiya Tuvinskih Şamanov' adlı kitabında Azarlar hakkında V. P. Dyakonova'nın topladığı malzemeye yer vermektedir: 'Yaşlı nesil temsilcileri, kendilerini gök kamı (*tengri boo*) olarak adlandıran şaman kategorisi hakkında efsane ve hikâyeler anlatırlar. Kamlık yeteneğini veya kam olmak için belli bir sinyali gökkuşağı aracılığıyla alan kişiler hakkında hikâyeler anlatılır.

Yambıl Çoodu adında soyu gökten gelen bir kam şöyle bilgi vermektedir: 'Şaman mitolojisine göre, yüksek gök tabakalarında '*azarlar*' yaşar. Bu şamanlar, onlardan gelir. Gökte yaşayan insanlar –azar kurbustular- yerde yaşayanlara benzemezler. İnsanlara nispeten kısa boyludurlar, kemerleri göğüslerinde kuşanırlar, atmosferde yaşarlar, yerde yenilen yemekleri yemezler. Onlar nadir yere inerler; o zaman kam onları geri uğurlamalıdır'.²⁹

Kamlama sırasında bu kategorideki şamanlar, çeşitli doğa olaylarını - gök gürlemesi, yıldırım, dolu, yağmur- ulularlar ve 'çelik gökyüzü oğulları'

²⁹ Dyakonova V. P., 'Religioznıye Predstavleniya Altaytsev İ Tuvintsev O Prirode Çeloveka', *Priroda İ Çelovek V Religioznıh Predstavleniyah Narodov Sibiri İ Severa*, L., 1976, s. 274.

olan azarlar ile irtibat kurarlar. Yeryüzü azarların hâkimiyeti altındadır.

(4)

Höö kara taygalarda
Hörük döjü kakkan ooldar!
Küzüngüzün şuutkan ooldar,
Hüler, çester бүдүштүгler.
Çedi çüzün çeleeş salıp,
Çergelejip kırlaan ooldar!
Aldı çüzün çeleeş salıp,
Aralajıp kırlaan ooldar!
Azar deerniñ aldın ooldar,
Aray-la beer, şala-la beer.

*Koyu kara taygalarda
Körük çeken, örse vuran oğullar!
Küzüngüsünü* miras bırakan oğullar,
Bronz, bakır yapıllılar.
Yedi renkli gök kuşağı kurup,
Dizilip yukarıda yürüyen oğullar!
Altı renkli gök kuşağı kurup,
Sıralanıp yukarıda yürüyen oğullar!
Azar göğün altın oğulları,
Azıcık buraya, birazcık beriye.*

Veya

Azar deerim ooldarı!
Dünün, hünün düjürgenim,
Tümen sıldıs kadarganım.
Ak-la bulut arjıldangan,
Kök-le bulut köjegelig,
Kara bulut kandaazanıg
Kañ Kurbus ooldarım!³⁰

*Azar göğünün oğulları!
Geceyi, gündüzü indirenim,
Tümen yıldızı koruyanım.
Ak bulutla örtünen,
Mavi bulut perdeli,
Kara bulut ceketli
Çelik Kurbus oğullarım!*

Yıldırım çarpması sonucu kam olma olgusuyla ilgili inançlar eski Türk mitolojisindeki Gök Tanrı imgesiyle bağlantılıdır. Eski Türkler Gök Tanrı'ya özel dua ibadeti yaparlardı. 'Kışı yeryüzünde geçiren, yazın ise gökyüzüne yükselen Ulu-Hayırağan, gökyüzünden renkli yıldırımlar saçar. Yıldırım kime çarparsa, o kişi kam olur'.³¹

Sıradaki efsane 1966 yılında Çöön-Hemçik ilçesine bağlı Teve-Haya köyünün sakini Bora-Hoo Keldegeyoviç Monğuş'tan (1892–1970) derlenmiştir: 'Bölgemizde Dongak Kaygal isminde ünlü bir kam yaşardı. Hoorlar boyuna mensuptu. Rivayetlere göre Hoorlar boyu, gökte yaşardı. Bir gün av sırasında Kaygal'a yıldırım çarpmış. Bu olaydan sonra o, birinci derecede kam olmuş. Onu her yere ağır hastaların tedavisi için çağırırlardı.

* Küzüngü: kamlama âleti, bezlerle süslü metal parça; ayna.

³⁰ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 19.

³¹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 18.

Bir keresinde Kaygal'ı Alaş nehri kıyısına çağırmışlar. Orada o, oranın ünlü kamıyla münakaşaya girmiş. Alaşlı şaman sonunda itiraf etmiş: “Gökteki Hoolar boyundan gelen kam Kaygal gerçekten güçlüymüş. Ben üstten saldırınca o, kuma dönüşüp yerde kayboldu. Ben alttan saldırınca o, mavi duman olup gökyüzüne yükseldi. Köyüne gidip okla onun maralını ve yavrusunu öldürmek zorunda kaldım. Dönüşte Dongak Kaygal doğum sırasında karısı ve bebeğinin öldüğünü öğrenir... Kam Kaygal kendisi Bora Şay adlı yerde vefat etti. İnsanlar o öldükten sonra tefinin köyüne veda çingirtisiyle uğradığını anlatırlar’.³² Bir alkış örneği: (1)

Kıjıradır diñmiretken,	<i>Gökyüzünü gürleten,</i>
Kaŋ-na sırıla kımçılğan,	<i>Çelik ok gibi yıldırımla kamçılanan,</i>
Kıza toglay düjürgenim,	<i>Kısa yağmur indirenim,</i>
Har-la dolu çaaskanım,	<i>Karla dolu yağdırırım,</i>
Kara dıttı karbay atkan,	<i>Kara melez ağacına çarpan,</i>
Kara-şokar ulu mungan,	<i>Kara-ala ejderhaya binen,</i>
Kaŋ-na Kurbus ooldarım!	<i>Çelik Kurbus oğullarım!</i>

Göğün kamların atası olduğuna dair işarete Türk boyları halk edebiyatı ürünlerinde rastlamak mümkün:

Hayırakan deer adam!	<i>Merhametli Gök babam!</i>
Baza hayırakan çer iyem!	<i>Ve merhametli Yer anam!</i>
Meni örşee!	<i>Beni bağışlayın!</i>
Ölüp dalgan ham men! ³³	<i>Ölüp, kendinden geçen kamım ben!</i>

4. Soyu Albıstan Gelen Kamlar (*Albıstan Hamnaan Hamnar*):

Şamanizm inanç sisteminde ‘kötü ruh, şeytan’ olan *albıs*, insanlara sürekli zarar veren bir yaratıktır. ‘İnsanların yaşamadığı ıssız yerlerde yaşarlar; obaları, oymakları vardır; kendi aralarında düğün, bayram yaparlar. Onlarla karşılaşan kişinin anlayığı zayıflar, hasta müzmin hastalığa yakalanır. Yakışıklı bir delikanlı veya güzel bir kız gibi görünüp insanları yanıltabilirler. Bazı yerlerde saz ve kopuz çalınmaz, albısların bunu çok sevdiklerine ve oralara geleceklerine inanılır. Bazı yerler de albısların yurdu olarak kabul edildiğinden oraya hayvan otlatmak için bile yaklaşılmaz; ağaç kesilmez,

³² Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 20.

³³ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 20.

taşına kayasına el sürülmez. İnanmayıp gidenler orada ölürlər'.³⁴

Bir insanda kamlığın alametleri olan bayılma, esneme, delirme gibi olguların başka bir açıklaması da insana kötü ruh albısın yerleşmesidir. Albıs hastasının –*albıstaar*- başka bir kamın yardımına ihtiyacı vardır. A. Ş. Bayır'dan derlenen aşağıdaki efsane bu kategorideki kamların oluşumunu açıklamaktadır³⁵:

'İlkbaharda, kar eriyip çimen çıktığında adamın biri تنها bir yerde uyuyakalır. Albıs onun ruhunu yakalayıp götürür. Albısın rehini olan kişi hastalanır, devamlı bayılır, dalgın olur, zaman zaman delilik geçirir. Büyük kamlar albısların saldırısına karşı koyarak hastanın ruhunu geri alıp, hayatını kurtarırlar. Kamların albıslarla mücadelesi, kurtarılan kişinin şaman olmasıyla sonuçlanır. Bu tür kamları Tuvalar 'soysuz kamlar' (*uk çok hamnar*) olarak adlandırırlar.

Albısın üst dudağı tavşan dudağı gibi ayrıktır. Alt dudağında ise yara izleri vardır. Bu yüzden insanla karşılaştığında burun ve dudaklarını yeniyle kapatır. Bazılarına göre albıs, burunsuz bir kadındır. O, dağ geçitleri ve dar boğazlarda yaşar. Albıs, bir erkekle karşılaştığında ona kadın olarak görünür; bir kadına rastladığında ise erkek kılıfına girer'.

Bu kategorideki şamanlar kamlama sırasında albıs soyundan geldiklerini muhakkak belirtirler: (28)

Albıs-şulbus adam-iyem,
Aray-la beer, şala-la beer.
Amır-mendi ayırjılı,
Arjaan sugdan ijeeliğer.

*Albıs-şulbus annem-babam,
Azıcık buraya, birazcık beriye.
Selamlaşalım, hatırlaşalım,
Şifalı sudan içelim.*

Albısları tasvir eden alkış örneği: (27)

Kızıl elder herimnengen,
Kızıl turug hüreelengen,
Kızıl çester çaaktıglar.

Sarığ hünde şaarañaşkan.

*Kızıl yardan duvar yapan,
Kızıl kayadan kale yapan,
Kızıl bakır yanaklılar.
Gün batımında rengârenk
parlayanlar.*

³⁴ **Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1**, Atatürk Kültür Merkezi Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi Yayını, Ankara, 2001, s. 611–615.

³⁵ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 21.

Çöön-Hemçik ilçesine bağlı Çıraa Bajı köyü sakini Kuular Çanzan-Ool isimli kaynak kişiden derlenen hikâye: ‘Sug Bajı köyünde Kuular Togdugaş adında bir şaman vardı. Kendisi hakkında şunları anlatırdı: Ben albıs soyundan gelen kamım. Bir gün derenin sığ yerinden geçiyordum. Bir anda karşıma iki güzel kadın çıkıverdi. Beni ortalarına aldılar ve üçümüz uyuyakaldık. Uyanınca güzeller beni Sug Bajı tepesine götürdüler. Orada albısların köyü vardı. Daha sonra onlar bizim köye gelmeye başladılar. Onları benden başka kimse göremiyordu. Ben şaman aletleriyle donandım ve kamlamaya başladım. Kamlamayı kendim öğrendim, çünkü ben albıs soyundanım’.³⁶

Albısın yanı sıra *şulbus*, *buk*, *diirenç* insana zarar veren kötü ruhlardır.

Şulbus, alnında tek gözlü, bakır burunlu, ağzından ateş fışkırtan şeytanî bir ruhtur. Zaman zaman kırmızı bir köpeğe dönüşür ya da yarı insan-yarı kuşa benzeyebilir.³⁷

Buk, insanların suç işledikleri yerlerde ortaya çıkar; korkutucu ve zehirlidir. İşkence görmüş bir insana benzer ve herhangi bir canlının görüntüsüne bürünebilir. Onun yüzünden insanlar hastalanır ve ölür. Buklar yaşlanıp ortadan kaybolmazlar, halk bir yerdeki bukun birçok nesil tarafından görüldüğüne inanır.³⁸

Diirenç, kendisi görünmez, ama sesleri ve patırtıları duyulur. Satranç oynayarak insanlarla dost olur; önce onlara yardım eder ve zengin olmalarını sağlar, sonra da başlarını alır. Diirenç’le satranç oynayan kişi oyun sırasında ölebilir. Bulut şeklinde bir dev olup yol kestiğine inanılır, başka kişilerin veya hayvanların şekline girebilir. Kendisinden bulamayacağı bir şey istendiğinde bir daha geri gelmeyince, kendisinden kurtulmanın mümkün olduğuna inanılır.³⁹

(28) Albıs Hamının Diirençnerin
Alganganı

Soyu Albıstan Gelen Kamın
Diirençlerini* Alkışlaması

³⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 23.

³⁷ Fridman, a.g.m., s. 183.

³⁸ **Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1**, s. 609.

³⁹ **Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1**, s. 621–629.

Çerniŋ eezi çedi sarıg,
 Çergeleşken diireŋnerim.
 Ektiŋerden dayangaştıŋ,
 Emiiŋerden eep alıyn.
 Edeenŋerden tutungaştıŋ,
 Ergeledip oşkap alıyn.

*Toprağın sahipleri yedi sarı,
 Sırayla yürüyen kötü ruhlarım.
 Omuzlarınıza dayanınca,
 Memelerinizden emeyim.
 Eteklerinizden tutunarak
 Sevip okşayayım.*

5. Soyu Azalardan Gelen Kamlar (*Azalardan Hamnaan Hamnar*):

Tuva mitolojisinde yeraltı dünyasının başka bir temsilcisi, 'hastalık gönderen kötü ruh' olarak bilinen *aza*'dır. Aza, insanları kandırmak için insan, tilki veya rüzgâr şeklini alabilir. Rüzgâr olarak daha önce şaman tarafından hiç tütsüyle temizlenmemiş çadıra girebilir. Eğer rüzgâra 2–3 kere tükürülürse, aza zarar vermez. Aza insanı öldürebilir. Onu sadece kam mücadele sırasında görebilir. Kam azayı yener ve hastanın ruhunu geri alır'.⁴⁰

Soyu azalara dayanan kamın alkışı: (23)

Azalarım, çetkerlerim!
 Aray-la beer, şala-la beer.
 Aştan-çemden çip-le algaş,
 Aalıŋarje çanıptıŋar.
 Aza-la oran argıy kakkaş,
 Aalımdıva çanıp kelir,
 Alanıptar ham-na bolgan,
 Aksım keji huum-dur iyim!

*Azalarım, şeytanlarım!
 Azıcık buraya, birazcık beriye!
 Aştan-yemekten yiyince
 Yurdunuza dönünüz.
 Azaların ülkesine gittikten sonra,
 Köyüme döneceğim.
 Kam olmak için doğdum.
 Mutluluğum, kaderim bu!*

(24) Aza Hamının Aza Bolgaş Erlik
 Oranın Alganganı

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın
 Şeytan Ve Erlik Ülkesini Alkışlaması*

Aza-la oran amır oran.
 Aştavas sen, suksavas sen.
 Ajiŋ-çemiŋ ında belen,
 A'dıŋ-hölün baza-la bar.

*Rahat bir ülke, şeytanların ülkesi.
 Acıkmazsın, susamazsın.
 Aşın, yemin burada bol,
 Her cins at bulunur.*

Erlik oran eki-le oran.
 Endeves sen, türeves sen.
 İjer-çiiriŋ ında belen,
 İdik-heviŋ baza-la bar.

*Güzel bir ülke, Erlik'in ülkesi.
 Yoksulluk çekmezsin, yok olmazsın.
 İçeceğin, yiyeceğin bol,
 Her tarz kıyafet bulunur.*

⁴⁰ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 23.

Erlik, yeraltı dünyasının hükümdarıdır. İnsanlara her türlü hastalık, kötülük ve ölüm getiren kötü ruhlar zümresinin başında durur. ‘Erlik her türlü hastalıklar göndererek insanlardan kurbanlar ister. Bu kurbanlar verilmediği takdirde, öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak, yeraltı dünyasına götürür ve kendisine köle yapar. Erlik sözcüğü bazı araştırmacılara göre *erklig* sözcüğünün değişmiş şeklidir ve Altaylılara göre ‘kuvvetli’ demektir’.⁴¹

Azaların ülkesine giden kam orada hep kendi yurdunu özler. Aşağıdaki mısralar buna örnektir:

Bagay bodum. Hayıraldığ,
Kızıl Şekpeer çurtumnu!
Aza çerge bargaş,
Şulbustarga çetkeş,
Kızıl Şekpeer çurtumnu,
Saktıp keldim.⁴²

*Zavallıyım. Kıymetli
Kızıl Şekpeer yurdumu!
Aza yerine varınca,
Şulbuslara ulaşınca,
Kızıl Şekpeer yurdumu
Özledim.*

B. Kam Olma Süreci. Yukarıda belirtildiği gibi kamlık, insanda irsî veya sonradan ‘ruhların emriyle’ ortaya çıkan bir olgudur.

Çocuklarda kamlık alâmetleri olarak bayılma; yüzüstü uyuma, yüksek sesle, bazen kan karışık ağlama, vücudun ağırlığı sayılır. Çocuğun geleceğinin nihaî kararı için kam davet edilir. Şaman kamlamayla çocuğun kamlık kaderini onaylar. Ancak buluş çağına girmeden önce şaman olunmaz. Bu dönemde genç erkek veya kız ‘hastalanır’ (bilinç kaybı, sayıklama). Davet edilen profesyonel şaman, bunların eğitimine başlar.

Özel kam okulları yoktur. Tecrübeli kamlar genç meslektaşlarını belli bir yetiştirme tarzına göre eğitirler. En güçlü şaman sayılan boğa-kam (*buga-ham*) genç kamlara kamlama sanatını öğretir. Eğitim süreci bir hafta ila bir ay arası sürer. Boğa-kam kendi çadırında çırak kama şaman dansını, kendi melodisini bestelemeyi, tefin ritmine göre şiir düzmeyi öğretir.

Genç ile tecrübeli kamın birlikte yaptıkları kamlama töreni gencin bayılmasıyla sonuçlanabilir. Bu durum irsî şamanlar için söz konusudur.

Şaman mitolojisinin analizi her şamanın kendi ayin kıyafeti, kendi melodisi, kendi metinleri, dansları ve şeceresinin olmasına gayret ettiğini

⁴¹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 52–53.

⁴² Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 24.

göstermektedir. Tuva Şamanizminde çeşitli şaman kategorilerinin ortaya çıkışının kaynağı budur belki de.⁴³

III. TUVA KAMLARININ FAALİYETLERİ

A. Kamlama Türleri⁴⁴

Bölge şartları, hayat tarzı, kamın gücü ve kamlama icrasının sanatsallığına göre birkaç kamlama türü vardır.

1. Küzüŋgü ile Kamlama (*Küzüŋgölüg Hamnaarı*): Her ‘taçlandırılmış’ kam, ‘küzüŋgü’ adı verilen bezlerle süslü metal parçası veya ayna şeklinde bir kamlama âletine sahip olmalıdır. Küzüŋgüsü olan şaman, tedavi amaçlı ayin yapabilir, fal bakabilir. ‘Küsüng kelimesi Yakut dilinde ‘muhalet’ demektir ve aynanın, kötü ruhların yakıcı bakışlarından koruyacağını ima eder’.⁴⁵Tef ve kostüm alamayan kamlar, sadece küzüŋgü kullanarak kamlama gerçekleştirebilirler.

Kamın, küzüŋgüsünü övdüğü bir alkış örneği: (70)

Azaların hayırazı	<i>Kötü ruhların ihsanı</i>
Aldın hüler küzüŋgüm bar.	<i>Altın, bronz küzüŋgüm var.</i>
Deerlarnıŋ hayırazı	<i>Göklerin ihsanı</i>
Demir hüler küzüŋgüm bar.	<i>Demir, bronz küzüŋgüm var.</i>

2. Homus ile Kamlama (*Homustap Hamnaarı*): Müzik âleti *homus* (ağız kopuzu) yardımıyla kamlama Erzin, Tes-Hem, kısmen Todji ve Kaa-Hem bölgelerinde yaygındır. Homusla kamlama, zayıf şamanlara özgü bir tür olarak nitelendirilir.

3. Tef ve Kostümle Kamlama (*Derig-Düŋgürlüg Hamnaarı*): Tef ve ayin elbisesinin yardımıyla kamlama. Profesyonel kamlar, kamlama için gerekli tüm donanıma sahip olmalıdırlar. Ayna ve homusla kamlayan daha zayıf meslektaşlarından farklı olarak gerçek kam tefsiz ve kostümsüz kamlamaz.

Kam kostümü ve tefiyle ilgili detaylı bilgi ‘Kam Tefi Ve Kostümü’ bölümünde verilmiştir.

⁴³ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 25.

⁴⁴ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 26-27.

⁴⁵ Fridman, a.g.m., s. 185.

4. Dayak ile Kamlama (*Dayaktıg Hamnaarı*): *Dayak* olarak adlandırılan sıriğin yardımıyla kamlama. Bu tür Todjin bölgesinde yaygındır; kamın mesleğini göstermek üzere aldığı ilk nesne, kayın ağacından bir sırıktır.

B. Kamlama Süreci⁴⁶

Tuva kamı günün her saatinde kamlayabilir: gündüz, gece, sabah, akşam. Ancak akşamın geç saatleri ve gece kamlama için en uygun zaman olarak sayılır. Eski bir Tuva türküsünde şöyle denmektedir:

Hamnaar hamı, hamnaar çüve,	<i>Kamlayan kam, kamlayan kimse,</i>
Kara düne hamnaar çüve.	<i>Karanlık gecede kamlayan kimse.</i>

Tuva şamanlığında eskiden beri kamlama sırasında yerine getirilmesi gereken örf ve âdetler vardır. Onlara sırasıyla temas edelim.

1. Kamı Çağırma (*Hamnı Hooru*): Şamanı hasta kişi kendisi seçer. Hastanın köyünden bir kişi kamı getirmek için yanında yedek bir atla yola çıkar. Şaman kabul ederse, gönderilen kişi kamın araç-gereçlerini eyere bağlayıp, tefini sırtına asarak gelir. Şaman ise küzüngüsünü koynuna saklayıp, yedek ata binerek gelir. Eğer kam kabul etmezse, gönderilen kişi eli boş döner.

2. Tütsü Tüttürme (*Çıttık Saŋ Salırı*): Kamlamadan önce her kam tütsü yakar. Bu âdet, şu şekilde icra edilir: yassı bir taşın üstüne kül, yanan kömür ve bir avuç kurutulmuş ardıç koyulur. Eğer taşın üstüne konulan bu karışım hemen yanarsa o, canlandı demektir. O zaman buna biraz un, kabuğundan ayıklanmış buğday, kavrulmuş darı, sıvı yağ ve katı hayvan yağı ilave edilir. Şaman bu tütsüyle önce tefini, sonra ayakkabılarını tütsüler. Kamlamadan önce gerçekleştirilen tütsülemeyle kam eşyalarını temizlenmiş olup, kötü ruhlarla mücadele etmek için güç kazanmış olur.

‘Kutsal ağaçla yapılan tütsüleme, nazarı etkisiz hale getirir. Kötülüğü, kötü ruhları, şeytanı temsil eden ‘kem göz’ ancak Tanrı kutunun bulunmadığı yerlere gelebilir. Tütsü genellikle ardıç ağacının kabuğu ve budağı ile yapılır.

⁴⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 27-29.

Türk dünyasında ‘alas’, ‘alaslama’ kelimeleri ile ifade edilen kelime, arınma, kötü ruhlardan korunma, Tanrı kutunu çağırma sembolüdür⁴⁷.

3. Kamlamaya Başlama (*Hamnap egeleeri*): Hazırlık safhasından sonra şaman, elindeki çomakla tefine vurarak, doğudan batıya doğru önce sağ, sonra sol ayağıyla merkezde bulunan tütsü etrafında üç kere döner. Tefin ritmiyle birlikte kâh guguk kuşu, kâh karga ötüşü gibi nidalar çıkarır. Bu, kamlamanın başladığının sinyalidir. Sonra ruhlar âlemine döner ve izleyicilerin duyamayacağı bir sesle onlarla muhavere eder.

(32) Küjüget Seren Hamnın Hamnap
Ünerin Alganganı

*Küjüget Seren İsimli Kamın
Kamlamanın Başında Söylediği
Alkış*

Şiree daşka sanım salgaş,
Şinik hevim hevendim am.
Düngürlügnün düvü mindig
Düpke teyleer salım mindig.

*Yassı taşta tütsü yaktım,
Güzel elbisemi giyindim.
Tef tutanın akıbeti böyle
Eskiye dua geleneği böyle.*

Orbalıgnın oruu mindig,
Oranga teyleer salım mindig.
Amır çoruur arga dilep.
Mendi çoruur belek dilep.

*Çomak tutanın yolu böyle,
Evrene dua edenin kaderi böyle.
Huzur olması için yol arıyorum
Esen olmak için hediye arıyorum.*

4. ‘Hastalığın Ruhunun’ Çizilmesi (*Aarignın Çüülüzün Kılırı*): Hastalığın sembolik olarak tecessümünü sağlayan şeklin çizilmesi. Şaman, ruhlarla konuşmasını bitirdikten sonra, hastaya, kendisine rahatsızlık veren derdi tasvir etmesini söyler. Yapılan tasviri bir kâğıda çizer, makasla kötü ruhları temsil eden bu şekil veya şekilleri keser, üstüne renkli bez parçaları yapıştırır. Hazır figürleri bir tahtanın üzerine (*dospan*) yapıştırır. Elde edilen yapı ‘*aarignın çüülüzü*’, yani ‘hastalığın ruhudur’. Kam, orada bulunanlardan birine ‘hastalığın ruhunu’ çadırın dışında belirttiği yöne götürmesini söyler.

5. Ogaalğanın Yapılması (*Ogaalga Kılırı*): Bu az bilinen bir uygulamadır. *Ogaalga*, kare şeklinde küçük bir keçe parçasıdır. İçine demlenmiş çayın kurumasiyla elde edilen hamule ve çiğ et parçası konur. Şamanın

⁴⁷ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004, s. 331.

yönlendirmesiyle her insan hasta için *ogaalga* yapabilir.

6. Kamlamanın Bitmesine Yakın Çıkarılması Gereken Nesneler (*Seriir Çoogunda Ündürer Çüveler*): Bunlar yassı taşın üzerinde tütsü olarak kullanılan malzeme ve ogaalgadır. Özel olarak seçilen bir kişi sağ eline tütsü, sol eline ogaalgayı alarak hastanın etrafında doğudan batıya doğru üç kere döner. Bundan sonra çadırdan çıkar ve şamanın belirttiği yöne gider. Peşinden elinde 'hastalığın ruhu' bulunan ikinci bir kişi gider. Ayinin anlamı: tütsü hoş kokulu bir dumandır, ogaalga ise et kokusunu yayar; hastalığın ruhları bunların peşinden gider. Böylece hasta, tehlikeden kurtulmuş olur.

7. Şifalı Suyun Hazırlanması (*Arjaan Kılırı*): Şamanın talimatıyla tütsü ve ogaalgayı dışarı çıkartmadan önce hasta, şifalı suyla yıkanmalıdır. Banyo esnasında saçılan sular, 'hastalığın ruhunu' sembolize eden şekillerin yapıştırıldığı 'dospan' tahtası üzerine sıçramalıdır. Şifalı su şu şekilde hazırlanır: içinde su bulunan bir tabağa, bir miktar süt ve bir avuç öğütülmüş ardıç yongası katılır. Bu şekilde elde edilen suyun yere dökülmesi yasaktır.

8. Kamlamanın Sona Ermesi (*Hamnıñ Seriiri*): Kamlama süreci, tütsü ve ogaalgayı dışarı çıkaran kişilerin çadıra dönmesine dek devam eder. Onlar döndükten sonra şaman, dışarıya bırakılan nesnelerin bulunduğu yere, tefiyle ritim tutarak gider. Bunun anlamı, hastalık yapan ruhların bir daha dönmemesini sağlamaktır.

(40) Seriir Çoogunda Hamnıñ Alganır
Algıjı

*Kamın Kamlama Sonunda
Söylediği Alkış*

Adar dañı adıp keldi,
Aalıvışçe çanaalıñar.
Ak-la kara kuskunnarım!
Am-na bolzun, çedip keliñer.

*Atacak tan attı,
Obamıza dönelim.
Ak ile kara kuzgunlarım*,
Yeter artık, dönünüz.*

Ay-daa, şolban aja berdi,
Aalıvışçe çanaalıñar.
Aştan-çemden ijiñ algaş,
Am-na taptıgı uduuluñar.

*Ay ve Çolpan kayboldular,
Köyümüze dönelim.
Aştan yemekten yiyip,
Güzelce uyuyalım.*

* Ak kuzgun, iyilik ve esenlik kuşudur. Kara kuzgun, bilgi ve ihbar kuşudur.

9. Kamın Çadırdan Çıkması (*Hamnıñ Ögden Üneri*): Çadırın içinde kamlama büyük bir ciddiyetle yapılır. Geleneksel olarak Tuva çadırlarının kapısı, doğuya bakar ve çadırın içi, sağ ve sol kısım olmak üzere ikiye bölünmüş durumdadır. Şaman çıkmaya hazırlandığında, ona kapıyı açarlar ve o çadırın sol tarafından çıkar.

10. Kamlama Ücreti (*Astı*): Kamlama sona erince, özel bir kişi kamı köyüne kadar uğurlar. Bu, bir saygı göstergesidir. Şamanı çağıran kişi, ona kamlama ücreti '*astı*' öder. Bu ücretin miktarı, hastanın maddî durumuna göre değişir. Varlıklı kişiler şamana koyun, keçi, buzağı, iki yaşını bulmuş dana, birkaç küçükbaş hayvan, hatta büyükbaş yetişkin hayvan verebilir. Bu hayvan veya hayvanlar, bir kişi tarafından şamanın yurduna kadar götürülür. Zengin hasta, şamana hediye olarak eyerli ve gümüş koşumlu at dahi verebilir.

Fakir hastalar astı olarak keçe battaniye, keçe halı, urgan, at koşumu verebilir. Eğer hasta dul bir kadın ise işlenmiş birkaç koyun derisi; çok fakir insanlar ise kendi giyim veya süs eşyalarından verebilir. Hasta, çok fakir bir erkek ise, yazın giydiği önlüğünü, kürkünü, bıçağını; çok fakir bir kadın ise yüzüğünü, düğününde hediye edilen saç tokasını veya boncuk gerdanlığını verebilir.

Eğer kam, kamlama için verilen ücretle memnun kalmazsa, bunu imalı bir şekilde alkışta dile getirip, payını yükseltmeye çalışır:

(25) Aza Hamnıñ Astı-Barılğanı
Hoomayzınıp Alganganı

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın
Kamlama İçin Verilen Ücreti Az
Bulduğunu Alkışta Dile Getirmesi*

Hörüm eves, şını ındıg.
Körgey siler. Dıñnaay siler.
Hööküy küjür çoruy barza,
Hölzep-düürep kalır siler.

*Tahmin değil, gerçek bunlar.
Göreceksiniz, duyacaksınız.
Bu zavallı giderse,
Telaşa kapılacaksınız.*

Avıyaastaan dives siler.
Aza-çektiñ aksı ındıg.
Megeleveen dives siler.
Bilgenimni söglep or men.

*Sözlerimi riyakârlık saymayın.
Şeytanların ağzından aktarıyorum.
Dediklerimi yalan saymayın.
Bildiklerimi söylüyorum.*

11. Kamın Eşyalarına Adak Ekleme (*Hamnıñ Et-Sevinge Beer Çüveler*): Şamanı çağıran hasta, onun eşyalarına adak mahiyetinde hediyeler katmak

zorundadır. Altı eşyadan ibaret olan bu eşyalar şunlardır: *eldik**, *mançak**, dikiş için kuru lifler, iğne, dikiş yüzüğü ve kese içine konulan tütün. Kamlamadan sonra bu hediyeler şamana takdim edilir. Kam evine dönünce tütünü, komşularına verir, diğer hediyeler ise dokunulmamak üzere şamanın eşyalarına katılır.

12. Kamı Uğurlama (*Hamnı Çedireri*): Hastayı tedavi seansı bittikten sonra eğer kamı çağıran başka hastalar yoksa o, evine döner.

C. Kamların Geleneksel Fonksiyonları

Kam, birincisi tedavi amaçlı, ikincisi kült amaçlı olmak üzere iki tür faaliyet gerçekleştirir. Tedavi, en önemli fonksiyonlarından biridir. Hekim şamanlar hakkında L. P. Potapov 'Şamanların tedavi pratiğinin önemi, Tuvaların hastalık sebebi olarak ruhun, insan bedeninden geçerli bir süre için çıkmasını veya o insana kötü ruhun girmesini görmelerinden dolayı artmıştır. Hastalığın teşhisi, kamlama aracılığıyla şaman tarafından konur ve kamlama sürecinde şaman, çeşitli yardımcı ruhların katkısıyla hastalığın sebebini saptayıp gereken tedaviyi uygular' diye yazmıştır.⁴⁸

1. Tedavi Ayinleri

a. Kamın Hastanın Esas Ruhunu Çağırması (*Hamnı Kijini Kol Sünezinin Kıygırıp Ekkeeri*): Tuvaların anlayışına göre, her yetişkin insanın iki ruhu vardır. İlki, 'insanın ana ruhu' (*kijini kolsünezini*), ikincisi 'insanın boz ruhu' (*kijini bora sünezini*). On üç yaşından sonra kişi yetişkin sayılır.

'Ruh muhakkak vücutta yaşamak zorunda değildir: erkekse dedesinin kamp yerinde, bir yurttaki dalların korunağında, atlarda, *eeren*'de (ruh betimlemesi), borularda, eyerde vb. yerlerde yaşamayı tercih edebilir. Dişiyse küpe, yüksük, iğne, *çavaga* (saç örgüsü süsü), kova, çay öğütmek için olan havan, ocak maşası, saçayağı gibi ev eşyalarında ya da ateşin kendisinde barınabilir. Şamanın ruhu tef, çomak, başlık, şaman giysileri, dedesinin kamp

* Eldik: kam elbisesinin bir parçası olan kese.

* Mançak: şaman elbisesinde sarkan, yabani keçi derisinden yapılmış şeritler.

⁴⁸ Potapov, a.g.e., s. 349.

yeri, *eeren'i* ya da *seri* (ölü şamanın mezarı) gibi daha özel yerlerde bulunur'.⁴⁹ Eğer esas ruh kişiyi terk ederse, insan hastalanır veya ölür ve *azalar* (şeytanlar) ülkesine gider. Hastanın tedavisi için çağrılan kam, kamlama esnasında yardımcı ruhlarıyla birlikte bu ülkeye gider, kötü ruhlarla mücadele ederek onları alt eder; hastanın ruhunu geri getirir. Tedavi ayini, hastalığı önlemek veya hastalığa sebep olan ruhları kovmak için icra edilir. Kamlama sırasında söylenilen alkış örnekleri:

(101) Aarig Kijiniñ Sünezinin
Tudarın Alganganı

*Hastanın Ruhunu Tutmak İçin
Söylenilen Alkış*

Azalarım, çetkerlerim!
Aldı kara kuskunnaım!
Çelip mañnaar çüvelerim!
Çedi sarıg ügülerim!

*Şeytanlarım, kötü ruhlarım!
Altı kara kuzgunlarım!
Tırıs giden hızlı yaratıklarım!
Yedi sarı puhu kuşlarım!*

Sürlüg, küştüg çüvelerim,
Çüglüg kuştar öñnükterim.
Süree teyge çetkelekte,
Sünezinin ekkeliñer.

*Gaddar, güçlü yaratıklarım!
Tüylü kuşlarım, dostlarım.
Süree tepesine* ulaşmadan
Ruhunu geri getiriniz.*

Tıppas, körbes çüvezi çok
Tınım bolgan çüvelerim!
Dıvaajanga çetkelekte,
Tıvıjañnap ekkeliñer.

*Bulamaz, göremez şeyi olmayan
Nefesim olan yaratıklarım!
Cennete ulaşmadan
Yakalayıp geri getiriniz.*

Eger, Kazar iyi ıdım!
Eergileñer, tutkulañar.
Erlik oran çetkelekte,
Eeldirgilep ekkeliñer.

*Eger, Kazar iki köpeğim!
Dolaşınız, havlayınız.
Cehenneme ulaşmadan
Döndürüp geri getiriniz.*

Ak-la süttten çaşkılañar.
Arjaan sugdan çaşkılañar.
Salım artıñ örttediñer.
Sañdan çajıp baraalgañar.

*Ak süttten saçınız.
Şıfalı sudan saçınız.
Bir tutam ardıç yakınız.
Tütsü tüttürüp takdim ediniz.*

Kudu-çamı eglip kelzin,
Kuçulañnap kuskunnañar.
Desken kudu eglip kelzin,

*Ruhu dönüp gelsin,
Hep birlikte bağırın, çağırın.
Kaçan ruhu dönüp gelsin*

⁴⁹ Fridman, a.g.m., s. 184.

* Süree tepesi: mitolojik bir dağ, ölümler ülkesinin sınırı.

Demnig-höglüg kuraylañar.

Birlikte 'kuray!'^{} diye bağırın.*

Veya:

(26) Aza Hamnıñ Aarıg Kijiniñ
Sünezinin Kıygırıp Alganganı

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın Alkış
Söyleyerek Hastanın Ruhunu
Çağırması*

Ak öñ eenziyey berdi. Bodap
körem.
Aji-tölün ösküssürey berdi. Keergep
körem.
Azııraan malıñ arga-kaskak sanay
berdi.
Adıg, börü doyu bolur çede berdi.
Kuray! Kuray!
Çırık-çaagay oranıñçe, hünñüg
çurtçe
Çanıp kelgeş, çırgap körem, çurttap
körem.

*Ak çadırın ıssızlaştı. İyi düşün.
Çoluk-çocuğun öksüz kaldı. Merhamet
et.*

*Beslediğin malın çalılığa dağıldı.
Ayı, kurtlara yem oldu.
Kuray! Kuray!*

Aydınlık yurduna, güneşlik ocağına

*Dön, mutlu hayatını sürdür.
Saçlarını ayırdığın^{*} yalnız eşin acılar
içinde.*

*Yalnız. Mutsuz. Acı çekiyor.
Kuray! Kuray!*

Çajın çargan çağıs ejin hiley berdi.
Çaaskaanzıraan. Bagay olur. Hiley
berdi.
Kuray! Kuray!

Eğer hasta ölürse kam, onun ruhunu geri getiremedi demektir. Mesela,
aşağıdaki örnek, kamın başarısız bir tecrübesini anlatmaktadır: (93)

Sünezinin sürüp-dilep,
Süzüglenip teyledim-daa.
Sümber-Uula artından beer
Sürüşkeştin, çadap kagdım.

*Ruhunu takip edip, arayıp,
İmanla dua ettim.
Sümber-Uula^{*} arkasından beri
Peşinden gittim, yakalayamadım.*

Duzalavaan dives siler.
Turjup-şenep horjok-tur men.
Beerletpeen dives siler.
Bektig kinçi salbas-la-dır.

*Yardım etmedi demeyiniz
Savundum, denedim, başaramadım.
Geri alamadı demeyiniz.
Zincir kelepçe bırakmadı.*

^{*} Kuray: çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua.

^{*} Tuvalarda genç kız evlendiğinde eşi, saçlarını ikiye ayırıp örür. İki örgülü saç, evli kadının belirtisidir.

^{*} Sümber-Uula: mitolojik bir dağ.

Erlik çerden kıygırtkanda
Ejen haan-da duzalavas.
Ergim ınak törel çondan
Eep kelbes çarılğanı ol.

*Cehennemden çağırdığımda
Mançur hanı da yardım edemez.
Sevgili akraba, ulusuna
Dönmeyecek, harcanmıştır o.*

Ölümden sonra 7. ve 49. günleri ölen insanın ruhuyla yeniden bağlantı kurmak için kam davet edilir, ateş yakılır, dualar edilir. Müteveffanın boz ruhunun ölümden sonra 7 gün evde durduğuna inanılır. Yedinci gün kam ölen kişinin evine gelir, kült ateşi yakılır ve ateşe adak sunulur. Bunun üzerine ruh kama gelir ve yedi gün içinde nelerle karşılaştığını ve ihtiyaçlarını anlatır. Şaman bunları ölen kişinin akrabalarına aktarır ve ruhun isteklerini yerine getirmelerini söyler.

49. günü ayin tekrarlanır. Bu sefer kam, müteveffanın esas ruhuyla irtibata geçer. Ruh, bu zaman zarfı içinde nerelere gittiğini, neler gördüğünü, akrabaları hakkında neler düşündüğünü, onlar için nelerin iyi veya kötü olabileceğini anlatır.

b. İyi veya Kötü Kehanette Bulunma (*Hamniŋ Hörümnep Hamnaarı*): Çocuk veya yetişkin birisi hastalandığı zaman kam, hastanın akrabalarına: ‘Sizlerin evinizde bir felâket olacak. Sarı yapraklar yere düştüğü zaman bu felâket gerçekleşecek’ veya ‘Ağaçlar filizlenmeye başladığı zaman sizin evinize kötü ruhlar gelecek’ şeklinde kehanetlerde bulunur. Bu kehanetten korkan insanlar, şamanı o kötü ruhları engelleyene kadar evlerinden çıkarmazlar.

Kehanetin başka şekilleri de vardır. Tuvalarda, eskiden beri, özel muamele gerektiren iki tür evcil hayvan vardır. Birincisi ‘soğuk nefes alan hayvanlar’ sığır ve keçi, ikincisi ‘sıcak nefes alan hayvanlar’ koyun ve attır. Kehanet pratiğinde Tuva şamanları, hastalığın özelliğine göre, bu iki gruba mensup hayvanların sembollerini kullanırlar. Meselâ, şaman şöyle der: ‘Sizin köyünüze, yakında, kuzey tarafından soğuk nefesli bir hayvan gelecek ve kendisiyle birlikte büyük bir tehlike getirecek. Ben size onu hediye olarak almamanızı ve hatta o hayvanın, köyünüze ayak basmasına bile izin

vermemenizi tavsiye ederim'.⁵⁰ Bir alkış örneği: (99)

Aarıgnıñ alıs dözü	<i>Hastalığın kökü</i>
Aalıñarnıñ kodanında.	<i>Ağıldaki sürünüzde.</i>
Ala-şokar malıñarnıñ	<i>Ala karışık hayvanlarınızın</i>
Arazında sinğen-ne-dir.	<i>Arasına sinmiştir.</i>
Çetkeriñer çilbi dözü	<i>Kötü ruhun bencil kökü</i>
Çeleñerde, höneñerde.	<i>Buzağı ve kuzuların bağlandığı</i>
Çelip mañnaar çılgıñarda,	<i>yerde.</i>
Çedi kara hoyuñarda.	<i>Tırıs giden yılmızda,</i>
	<i>Yedi kara koyununuzda.</i>
Çedi kara hoyum deerıñ	<i>Yedi kara koyunum deyin siz</i>
Çetkeriñer bottarı-dır.	<i>Kötü ruhun ta kendisidir onlar.</i>
Çedeldirzin şirbidipse,	<i>Yedisini öldürünce,</i>
Çetkeriñer arlıp bolur.	<i>Kötü ruhunuz kaybolur.</i>

c. Hastalığı Önlemeye Yönelik Ayin (*Süzük-Bile Hamnaarı*): Geleneksel olarak her şaman ayine katılanlara bulunduğu yerlerde duyup gördüklerini anlatır. Komşu köyde oturan birini bir tehlike beklediğini söyleyebilir. Oturup dinleyenler, bahsedilen kişinin kim olduğunu hemen tahmin ederler. Bazen kam, söz konusu insanın, kıyafetini ve rengini, bindiği atın cinsini, ipucu olarak verir. Eğer bu insana, başına gelecekler, dinleyen kişiler tarafından haber verilirse, o kişi, belayı def etmek için, hemen kamı yanına çağırır.

d. Hastayı Tedaviye Yönelik Ayin (*Aarıgga Hamnaarı*): Tedavi için kamı seçme, hastalığın özelliğine göre değişir. Eğer hastalık eklem romatizmasıyla ilgiliyse hasta, soyu yer ve su iyelerinden gelen şamanı tercih eder. Mesela, (21)

Çinçi, şuru daştıg hemner eeleri!	<i>İnci, boncuk taşlı nehirlerin iyeleri!</i>
Çitkennerni dileeliñer, surgaalıñar.	<i>Kaybettiklerimi arayalım, soralım.</i>
Aldın, möngün daştıg hemner eeleri!	<i>Altın-gümüş taşlı ırmakların iyeleri!</i>
Aarıglıgıñı ajaap körel, çedip kelem.	<i>Hastayı tedavi edelim, buraya gelin.</i>

Sinirsel bir hastalık söz konusuysa, soyu doğa güçlerine dayanan şaman tercih edilir. Şamanlar arasında en üst grubu temsil eden soylu kamlar her türlü hastalık tedavisi için çağırılırlar.

⁵⁰ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 35.

(2) Deer Hamnıñ Ökpe Aarın
Alganganı

Gök Soylu Kamın Akciğer Veremi
Hastasına Alkışı

Hakkıladır
Kakkırtpañar.
Hannıg irin
Dükürtpeñer,
Çee-çeeñer.

*Khak-Khak deyip
Balgam çıkartmayın.
Kanlı irin
Tükürtmeyin,
Haydi, haydin.*

Hökküledir
Çödürtpeñer.
Kövüktüg han
Dükpürtüñer,
Çee-çeeñer.

*Khök-khök deyip
Öksürtmeyin.
Köpüklü kan
Kusturun,
Haydi, haydin.*

Aksınaydan
Azırtpañar.
Adaanañdan
Ozurtañar.
Çee-çeeñer.

*Ağzından
Hapşırtmayın.
Altından
Osurtun.
Haydi, haydin.*

Hevertpeñer.
Ondaatpañar.
Ozurtañar.
Çee-çeeñer.

*Şışirmeyin.
İnletmeyin.
Osurtmayın.
Haydi, haydin.*

e. Kamın İnsanın Boz Ruhunu Kovması (*Hamnıñ Bora Sünezinni Ündüleri*): Boz ruh, ana ruhunu kaybederek ölen insandan sonra çadırda kalan ruhtur. Müteveffanın akrabaları, ölüm üzerinden 7 gün geçtikten sonra, boz ruhu kovmak için kamı davet ederler. Ayin, şu şekilde icra edilir: Akrabalardan biri, kırmızı bir kamçıyla batı-doğu istikametinde olmak üzere çadır etrafında döner ve çadırı kamçılar. Şaman da onun peşinden tefine belirli bir ritimle vurarak dolaşır. Kapıya gelince, sanki o boz ruhu yakalar ve 'dospan' tahtasına rabt eder ve tahtanın çadırın dışına çıkartılmasını söyler. Bir kişi daspan tahtasını alıp köyün uzağında bir yere bırakır.⁵¹

⁵¹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 36.

(100) Saŋgıtay Hamnıñ Ölgem Kijiniñ
Kara-Bora Süneziniñ Aji-Tölünden
Adırıp Alganganı

*Saŋgıtay İsimli Kamın Ölen Kişinin
Boz Ruhunu Çoluk-Çocuğundan
Ayırıp Alkışlaması*

Aza çayaan sağızınnar!
Andaagılar, mındaagılar!
Düñdürlügnüñ burgan çayaan!
Dürgedeñer. A'ttanırar.

*Şeytan yaradılışlı ruhlar!
Oradakiler, buradakiler!
Teflinin tanrı yaradılışlıları!
Hızlanın. Atlanın.*

Ertenginiñ eeleri!
Eeren dözüüm eeleri!
Evirliñer, havırliñer.
Evin-çövün negep tur-men.

*Eskinin iyeleri!
Eeren* özümün iyeleri!
Sakin olun,
Nezaket bekliyorum.*

Kajan bargan? Kaynaar bargan?
Amıtannıñ kara-bora setkili-sünezi
Aji-tölge artıp kalza, bagay bolur.
A'tkarırar, tonandırırar.

*Ne zaman gitti? Nereye gitti?
Adamın boz ruhu
Çoluk-çocuğuna kalırsa, kötü olur.
Ata bindirin, giyindirin.*

Baar çerinçe inaar-la
Bargızırar, ıradıñar.
Çeder çerinçe inaar-la
Çediriñer, dozattanırar.

*Gideceği yere kadar
Götürün, uzaklaştırın.
Ulaşacağı yere kadar
Ulaştırın, göz-kulak olun.*

Çerineyden çediriñer.
Çemin-ajın çemgeriñer.
Çoraannay-la oraninga* çorup körem.
Bargannay-la baar çoor, barıp körem.

*Doyasıya yediriniz.
Yemeğini-aşını veriniz.
Yolunla yurduna yürü.
Varacağın yere git, lütfen.*

f. *Oga Yakmak (Oga Salırı)*: Hastanın ölümünden sonra akrabaları, şamanı oga yakma ayinini yaptırmak üzere davet ederler. Ölü çadırın içindeyken, dışarıda yakılan ateşe en güzel yiyecekler atılır.

g. *Kamın Çocuk Ruhunu Çağırması (Hamnıñ Urug Kudu Kıygırarı)*: Tuvalarda 'Çocuğu hiçbir zaman korkutmayın, yoksa ruhu gider' diye inanç vardır. 'Doğmamış bir bebeğin ruhu annesinin içindedir ve üç yaşından küçük bir çocuğun ruhu kundak bezlerinde, başının üstünde ya da beşikte olabilir. Üç ile on üç yaşları arasındaki bir çocuğun ruhu (*urug kudu*) çizimleri,

* Eeren: put, yardımcı ruh.

* Oran: ülke, yurt, bölge. Tuva mitolojilerinde her ruhun kendi yurdu olduğuna inanılır.

başlıkları, elbiseleri ya da genç çocuğa hediye olarak verilen hayvanlarda bile barınabilir'.⁵²

Kaynak kişi Saaya Telikoviç Taktan'dan (d. 1919) çocuk ruhunu çağırma ayiniyle ilgili şu hikâye derlenmiştir: 'Ben, Barun-Hemçik ilçesine bağlı Kızıl Majalık köyünde yaşayan kam Homuşku Sotpa'nın çocuk ruhunu çağırışını anlatacağım. Annem-babam Oorga-Kırı köyünde yaşıyorlardı. O zaman, küçük bir çocuktum. Sonbahar yaklaşıyordu. Kızlı-erkekli ve 10–15 yaş arası bir çocuk grubu, Avral Dağına gittik. Yolda üç yılan gördük ve onları öldürdük. Yılanın biri kuyruğunu savurarak bir ağaca çarptı ve ağaçtan bir çınlama sesi geldi. Bu yılanı da öldürdük. Avral Dağına çıktık ve orada bulunan büyük bir taş yığınının yanına geldik. Dibinde bir sürü yılan bulunuyordu. Biz oraya meyve toplamaya gitmiştik; fakat toplayamadık; yılanlarla mücadele etmek zorunda kaldık. Yılanları taşladık ve büyük bir kısmını öldürdük. Ölenlerin arasında üzerinde altın gibi sapsarı lekeler bulunan bir yılan da vardı. Sonradan evimize doğru yola çıktık. Avral Dağını, birdenbire bir sis kapladı. Sonra o sis, kara bir buluta döndü ve göğe yükseldi. Kuvvetli bir dolu yağmaya başladı. Bu dolu altında Karlan Haya geçidine gittik ve ormana girdik. Oraya da çok miktarda dolu yağmıştı ve yalın ayaklarımızla dolu üzerinde yürüyorduk. Sonra bu grup, evlerine dağıldı. Biz dört kişi, benim anne-babamın çadırına ulaştık. Çadırın içine girdiğimizde, evin en saygın köşesinde, şaman Homuşku Sotpa oturuyordu. Şaman, birdenbire titremeye başladı, havayı kokladı ve şöyle söyledi: 'Demir kokuyor'. Sonra birdenbire kafasını sandığa vurdu ve bayılıp yere düştü. Uzun süre bu şekilde yattı. Titreyerek kendine geldi, ayağa kalktı ve sözlerine devam etti: 'Sizin çocuklarınızın hiç birinin kendi ruhları yok. Yer-su iyesi yılanı dönüp kendince gezerken, sizin çocuklarınız onu öldürdüler. Yerin iyesi, sizin çocuklarınıza öfkелendi'.

Annem ve babam, onu dikkatle dinlediler ve şöyle söylediler: 'Herkes sizin gibi her şeyi göremez. Sadece siz büyük bir şaman olarak gizliyi gören göze sahipsiniz. Onların ruhlarını geri getirmenizi, büyük bir mahcubiyetle

⁵² Fridman, a.g.m., s. 182.

diliyoruz. Ruhlarını kaybeden çocuklarımızı, sizden başka kim kurtarabilir? Bu yılan katliamına karışmış bulunan diğer çocukların anne-babaları da kam Sotpa'ya aynı şekilde yalvardılar. Büyük şaman buyurdu: 'Hazırlanın, ben kamlayacağım. Tavşan gözlü, siyah kulaklı ve eğri burunlu bir koyun lazım. Genç bir ardıç ağacından 10 metre uzunluğunda bir çubuk lazım ki önce onun kabuğunu soyup kırmızı boyayla boyayın. Siyah bir kuşun, meselâ karganın kanatları lazım. Bunların hepsini hazırlayın ki kamlamaya başlayabileyim'.

Tarif edilen koyunu buldular, kestiler ve derisini yüzdüler. Kellesi ve siyah paçaları olduğu gibi kaldı. Derisini renkli ve ipek bezlerle süslediler. Kırmızı ardıç çubuğunu astılar ve o çubuğu yere sapladılar. Bu çubuğun etrafına, keçe serildi. Keçenin üstüne *araga* (alkollü içecek) ve Tuva mutfağının en güzel yemeklerini koydular. Her çocuğun önüne, yarısına kadar sütle dolu birer gümüş kâse koydular.

Kam Sotpa'nın, özel bir hazırlığı vardı. Her çocuğunun ruhunu geri çağırmak için, çocuk sayısınca olan kanatların altına, birer iğne saplayıp onları bir durgun suya atmalarını söyledi. Rüzgâr, kanatları kenara doğru gönderdiği zaman kam, kamlamasına son verdi. Bu sırada, bir kanadın suda hareket etmediğini gördüm.

Suda hareketsiz duran kanadın temsil ettiği kız, daha sonra hastalanarak öldü. Kam Sotpa, onun ruhunu geri getiremedi. Diğer çocukların ruhlarını geri çağırabilmiş olmalı ki onlar hayatta kalabildiler.

Bu olayda, çocuk grubunun, bir yasağı çiğnemiş oldukları tahmin edilebilir. Bu yüzden, altın gibi sarı pullu bir yılan olan yer ve su iyesi, onları cezalandırmıştır'.⁵³

Böylece, Tuvaların anlayışına göre, çocuğun ruhunun çalınması veya kaybolması olgusu, arkasından ağır bir hastalığın geleceği şiddetli bir korku neticesinde meydana gelir. Yukarıdaki örnekte, öfkelenmiş yer ve su iyesi, bir anda bir grup çocuğun ruhunu çalmış ve onların hayatını ancak kam kurtarabilmiştir. Burada kamlama usulü, geleneksel bir şekilde

⁵³ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 37-39.

gerçekleştirilmiştir. Öfkelenmiş yer ve su iyesine, suçlu çocukları affettirmek için tüm ebeveynler adına bir koyun kurban edilmiştir.

(103) Hamnıñ Urug Kudun Kıygırganı *Kamın Kız Çocuğunun Ruhunu
Çağırması*

Kandıg aaylıg urugul moñ?	<i>Nasıl huysuz kız bu?</i>
Kaňap bargan urugul moñ?	<i>Nasıl gitti bu kız?</i>
Oñgaar-deskeer oortulañnaan?	<i>Öne-arkaya dönen</i>
Oñgaar-deskeer dırıjañnaan?	<i>Ona-buna küsen?</i>
Aaji-çañı bak çüvel moñ?	<i>Kötü huylu biri mi bu?</i>
Adañ-iyen çedip keldi moñ.	<i>Annen-baban buradalar.</i>
Ajın-çemin salıp algan,	<i>Aşını-yemeğini koyup,</i>
Adañ-iyen manap olur.	<i>Annen-baban bekliyor.</i>

2. Kültler ve Kutsama Ayinleri

‘Kült’ terimi (Fr. Culte, Al. Kult, İng. Cult) Türkçe Sözlük’te 1. *tapma, tapınma*. 2. *Din*. 3. *Dinî tören, ibadet, ayin* karşılıklarıyla açıklanmıştır.⁵⁴

Pervin Ergun ‘Türk Kültüründe Ağaç Kültü’ adlı kitabında ‘kült’ terimiyle ilgili V. Beşliyev’in açıklamasını vermektedir: ‘Her dinin en gerçek unsurlarından birini teşkil eden kült, insanın tabiatüstü kuvvetler veya ilahlarla olan münasebeti sırasında çeşitli hareketlerle ifade olunur. Bu hareketler pek muhtelif şekiller gösterir. Bunlar musiki, şarkı, bağırma, feryat gibi halis sesler veya dua, fal, büyü, kurban merasimi gibi sözler olabileceği gibi, sessiz dua ve ilah huzurunda alelade bir tazim şeklinde de olabilir’. Konuyla ilgili olarak P. Ergun şöyle devam etmektedir: ‘Kült denilince atalar kültü, tabiat kültü (dağ, ağaç, su vs.) vs. akla gelmektedir. Fakat eski Yunan ve Roma mitolojilerinde olduğu gibi, bu kültler için ayrı ayrı tanrılar tahsis edilmemiş, onlara tapılmamıştır. Kült kavramı içerisinde değerlendirilen atalar, dağ, ağaç, su vs. Tanrı değil, tanrısal olarak kabul edilmişler. Türk inanç sisteminde kutsallaştırılan hiçbir nesneye tapılmamıştır. İster yer cisimleri olsun, ister gök cisimleri olsun, kutsal olarak görülen nesneler Tanrı ile irtibat kurmanın birer vasıtası olmuştur. Kült kavramı, sadece ‘Gök Tanrı’ ile birlikte

⁵⁴ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 10. baskı, Ankara, 2005, s. 1282.

kullanıldığı durumlarda ‘din’i, ‘tapınma’yı, ‘inanç’ı ifade etmektedir’.⁵⁵

Tuva’da gök, güneş, ay, ateş, Yedigir, yer, su, dağ, aşıt, ayı, süt kutsal unsurlardır.

a. Göğü Kutsallaştırma⁵⁶

Eski Tuvalar göğü ‘*hayırağan*’ diye adlandırmıştır. Burada ‘*hayırağan*’ , ‘ilk’, ‘ön’ anlamındadır. İnsanın yaratılması inancına göre Tuvalar göğü ‘ata’ olarak görmüştür. ‘Gök-atam’ terkihi, buradan doğmuştur. Eski Tuvalara göre canlıların var olmasında göğün kendine has bir yeri vardır. Ak gökte ‘Azarlar’ ve ‘Hoorlar’ adlı topluluklar yaşar. Tuva kam geleneklerine göre, kökeni gökte bulunan Azarlar veya Hoorlar adlı topluluklara dayanan kamlar en güçlüleridir. Bu yüzden kam alkışlarında gök, en önemli öğelerden biridir.

Gök insanın atasıdır. Göğün meyvesi ak damlalardır. Bu damlalar yer anaya düşünce hayat oluşur. İnsanın var oluşunda göğün büyük etkisi olmuştur. Bu yüzden Tuva insanı eskiden beri göğe tapınmıştır.

Göğe tapınma çeşitli şekillerde olabilir. Sabah çayının üstü mavi göğe saçılır ve dua edilir. Korkutucu gök gürültüsü olduğunda, ağaca ak bez parçasından bağlanır ve göğe ‘Gök Tanrı, affet!’ , diye yalvarılır.

İnsanın isteklerinin gerçekleşmesi için ‘Gök Tanrı yerine getirsin’ diye dilek eskiden beri kullanılır.

Göğü kutsama (*deerni dagıır*)⁵⁷:

Göğü kutsama en eski kutsamalardan biridir. Tuvalar, kamın göğü kutsadığında tabiatın, havanın bereketli olacağına inanırlar. Gök kutsamasının nasıl icra edildiğini aşağıdaki örnekte görebiliriz:

‘Çöön-Hemçik ilçesinin Höndergey köyünde Sat Şirtek adlı bir kam yaşarmış. Güzel günler geçirip akşamları ormana çıkıp gökyüzünü kutsarmış. Ormanda bulunan ağaçların içinden güzel bir melez ağacını seçerek onun dibine yiyecekler, dallarına ak bez parçaları bağlarmış. Şirtek Şaman

⁵⁵ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004, s. 16.

⁵⁶ Monguş Kenin-Lopsan, ‘Tuvaların Eski Gelenekleri’, akt. Dr. Ekrem Arıkoğlu, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı 8, 1999, s. 460.

⁵⁷ Kenin-Lopsan, **Magiya Tuvinskih Şamanov**, s. 91.

gökyüzünü kutsadığı zamanlar yağmur yağmaya başlamış'. (Kaynak kişi: Sat Sotpa Oyduyeviç).⁵⁸

'Tıva insanı göğü kutsar. Bizim Möngün-Tayga'da Sangıtay isimli güçlü bir kam göğü kutsardı. O, ayinini yaptıktan sonra Möngün-Tayga'ya sağanak yağmur yağardı'. (Kaynak kişi: Sambuu Sayaa Çüvürekoviç).⁵⁹

Kamlar, gökyüzünden bolluk, bereket için yağış göndermesini

'Arjaan suunjar hayırlanar.
Arbay, honak suksunnazın.

*Şifalı suyunuzdan bağışlayın.
Arpa, honak susuzluğunu gidersin'*

istemelerinin yanı sıra olumsuz hava şartlarının oluşturulmaması için de ricada bulunurlar:

(43) Hamnıñ Dolu, Çaaşkın Çayladırın *Kamnı Dolu ve Yağmuru Dindirmek*
Alganganı *İçin Söylediği Duası*

Dolu, şuurgan çorup orda,
Doza kaaptar otçu hamı!
Çaaşkın, bulut kelir deende
Çaya kaaptar çatçı hamı!

*Dolu, boran olacakken
Engelleyecek otçu kam! *
Yağmur, bulut gelecekken
Dağıtacak çatçı kam!*

Damdıladıp badırbanar.
Daş-la dolu düjürbenar.
Kızaa toglap buzavanar,
Kızanğaydır şırbanmanar.

*Damlatıp akıtmayın.
Taş gibi dolu indirmeyin.
Dar yere döküp dağıtmayın.
Yıldırıma özenmeyin.*

Alkıışta geçen *çatçı kam*, 'çat' isminde sihirli bir taşta sahip kamdır. 'Yağmur taşı' olarak bilinen *çat* hakkında Abdülkadir İnan şu bilgileri vermektedir: 'Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk Tanrısı Türklerin cediti âlâsına *yada* (*cada*, *yat*) denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkartır. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunmuş, şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunmaktadır.

⁵⁸ Kenin-Lopsan, 'Tuvaların Eski Gelenekleri', s. 461.

⁵⁹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 93.

* Otçu kam: sihirli bir güce sahip otun yardımıyla yağmur, fırtına, doğal afet başlatabilecek kam.

Bu yağmur taşı muhtelif Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre, muhtelif şekillerde ifade olunur. Yakutça'da *sata*, Altayca'da *cada*, Kıpçak grubuna dâhil lehçelerde *çay* söylenir'.⁶⁰

Tuva halk edebiyatı ürünleri içerisinde, gökyüzünü konu alan kam alkışları büyük yer kaplar. Bunun yanında halk özdeyişleri, efsaneler de var.

b. Yer Kültü

Tuvalar eskiden beri yeryüzünü kutsal sayıp onurlandırır, çünkü insanın yaratılması inancına göre yeryüzü annedir. 'Bu dünyada bütün hayvanların annesi var. İnsanın annesi yerdir', 'Kadın olmasaydı, insan ırkının sonu gelirdi. Bu yüzden yeryüzü olmasaydı, yaşam da olmazdı'⁶¹, diyen Tuva insanı yeryüzünde bulunan dağlara, ırmaklara çay, süt saçarak, dua ederek yer-anayı kutsar.

Yeryüzünün oluşmasıyla ilgili bir efsaneye bakalım: 'Çok eski zamanlarda bu dünya sadece sudan ibaretmiş. Her yer su... Zamanla bir toz zerresi peydahlanmış ve hızla çoğalmış. Suyla karışan bu toz zerreciklerinden çamur oluşmuş. Zamanla bu çamur kurumuş ve katı yer olmuş. Yer ise insanın annesi olmuş'.⁶²

Kenin-Lopsan'ın saha araştırmaları sırasında 'Yeryüzü nedir?' sorusuna aldığı cevaplar, Tuva insanının yeryüzüne verdiği önemi ortaya koymaktadır. Örnekler:

'Yeryüzü güneşin sabah doğup akşam olunca battığı yerdir. İnsanın doğduğu yeryüzü ile gökyüzü arasındadır. İnsanoğlu yeryüzüne bağlıdır. Çünkü doğduğu zaman göbek bağı doğduğu yere gömülürmüş'.

'Yeryüzü insanoğlunun dokuz kuşaktan beri yaşadığı yer. Bu sebeple 'atalarımızın yurdu' denir. İnsanın ata yurdu ayla, güneşle eş değerdedir. İnsanoğlu doğduğu yeri kötüleyemez. Çünkü orası atalarının yattığı yerdir'.

'Yeryüzü, bu gökyüzünün altında nehirler, dağlar, ovalar ve çadır yerinin bulunduğu yerdir. Yeryüzü olmazsa insanoğlu yaşayamaz. Ormanda geyik

⁶⁰ İnan, a.g.e., s. 160.

⁶¹ Kenin-Lopsan,, a.g.e., s. 66.

⁶² Kenin-Lopsan,, a.g.e., s. 65.

besleyenler ormanlarını kutsayıp yaşarlar. İnsanoğlunun ata yurdundan kıymetli ne vardır?'.⁶³

Gök ile yer Tuva insanının inançlarında baba ve anne gibi hayırlı olarak algılanır 'Gök atam, yer anam!'.⁶⁴

c. Güneşi Kutsallaştırma⁶⁴

Tuvalı ihtiyarlardan derlenen malzemeler incelendiğinde, Tuva insanının eskiden beri güneşe tapındığı görülür. 'Güneş yoksa hayat yok' sözü Tuvaların kültüründen süzülüp gelen bir özdeyiştir. İnsan hayatı için faydalı olan bütün şeyler, güneş vasıtasıyla oluşur. 'İnsanın sağlığı, tok yaşaması, faydalı olması güneşe bağlıdır' inancına sahip olan atalarımız sabah erkenden kaydattığı çayın yüzünü güneşe doğru saçar, dua eder, yalvarır.

Tuva insanı güneşten mutluluğunu, ruhunun derinliklerinden iyi dileklerinin yerine gelmesini ister:

Altay Tañdım sirtinden	<i>Altay Dağlarının sırtından</i>
Ayas hünüm ünüp keldi.	<i>Parlak güneşim doğup geldi.</i>
Ak oruum çırit hünüm,	<i>Ak yolumu aydınlat, güneşim.</i>
Aksım-kejiim bolgaa, hünüm	<i>Sevinç ve mutluluğumsun ne de olsa.</i>
Arbay taraa çaagay bolzun, hünüm.	<i>Arpa buğday bereketli olsun, güneşim.</i>
Ak çem elbek bolzun, hünüm.	<i>Ak yemeğim bol olsun, güneşim.</i>
Aldın hünnüg örtemçeyim	<i>Altın güneşli kâinatım</i>
Aşka-çutka kirbes bolzun.	<i>Yokluk, kıtlık görmesin.</i>

Tuva insanı güneş tutulduğunda 'zamanın kötüleştiğini' düşünür. Bunun sebebi ise Tuva insanının havanın nasıl olacağını güneşin durumuna bakarak tayin etmesidir.

d. Ay'ı Kutsallaştırma⁶⁵

İhtiyarların anlatımlarında ay, eskiden beri günleri, ayları ve yılı belirlemeye yarayan güçlü bir ışıktır. Ay, güneş, anne, baba kelimeleri Tuva geleneklerinde birbirleriyle karşılaştırılarak verilir. Bir dördlükten örnek verelim:

Ayım ışkaş, hünüm ışkaş,	<i>Ayım gibi, güneşim gibi</i>
--------------------------	--------------------------------

⁶³ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 458

⁶⁴ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 458

⁶⁵ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 459.

Aldın çüve kayda barıl?
Avam işkaş, açam işkaş
Avıraldığ ulus kayda?

*Altın nesne nerede var?
Annem gibi, babam gibi,
Faydalı insan nerede var?*

Çıkan ayın aydınlığını gören, okuması yazması olmayan Tuva insanları, o ayın durumundan nasıl bir yağış olacağını, karın yağacağını, rüzgârın eseceğini veya havanın güneşli olacağını belirlermiş. Günlük veya yıllık takvimler ortaya çıktıktan sonra, ailenin büyüklerinin aya bakarak havanın nasıl olacağını tahmin etme gelenekleri ortadan kalkmıştır.

Eski yılın geçtiğini, yeni yılın geldiğini Tuvalar ayların adlarıyla karşılarlar:

Aynın çaazı ünüp keldi,
Buura deg çıl erte berdi.
Aynın çaazı çurtta keldi,
Bodagan deg çıl keldi.

*Ayın yenisi doğup geldi,
Buğra gibi yıl geçiverdi.
Ayın yenisi çıkıp geldi.
Deve yavrusu gibi yıl geldi.*

San salıp baraalgañar,
Çajık çajıp çüdünçer.
Aydın ay, çüdüp tur men.
Aydın ay, algap tur men.

*Kutsayıp, adayınız,
Saçı saçıp, iman edin.
Aydınlık aya iman ediyorum,
Aydınlık aya yalvarıyorum.*

Aşağıda güneşe ve aya dua eden kamın bir alkış örneğini sunuyoruz:

(42) Ayga, Hünge Çalbaraanın
Alganganı

Aya, Güneşe Dua Edenin Alkışı

Aynın, hününç çaazında,
Hünüvüstün egezinde,
Dalay bolgan çajım çajıp,
Taıdı bolgan sanım saldım.

*Ayın, güneşin yenisinde,
Günümüzün başında,
Deniz gibi saçım'ımı saçıp,
Yüksek dağ gibi tütümü yaktım.*

Üye bolgan ulug dörgün eeleri,
Haya bolgan kadir dörgün eeleri!
Orbalıgnın ülüü çangıs,
Oktargaynın oruu çangıs.

*Büyük derenin iyeleri,
Kayalık yerden çıkan suyun iyeleri!
Çomak tutanın yolu tek,
Kâinatın yolu tek.*

Düngürlügnün düvü çangıs,
Tümen sıldıs oruu çangıs.
Çügle mançaan çüktendirgen,
Çügle töögüm arıglanım!

*Tef tutanın dibi tek,
Tümen yıldızın yolu tek.
Bir tutam mançak takıyorum,
Geçmişime değer veriyorum.*

e. Ateşi kutsama Ayini (*ot dagıırı*):⁶⁶ Her sene sonbaharın başlangıcıyla her evde ateşe tapma ayini yapılır. Bu ayin, sosyal mensubiyetine bakılmaksızın tüm Tuvalar tarafından yapılır ve sonbahar bayramı olarak algılanır. Sonbaharda yayladan ovaya dönüş sona erdikten, ekinler biçildikten ve kış avı hazırlıkları tamamlandıktan sonra, en güçlü şaman davet edilir. Ateş bayramına, bütün aile fertlerinin katılması şarttır ve komşuların da misafir olarak katılmaları uygundur. Varlıklı bir aile bir koyun; fakir aile ise bir kuzu keser. Şaman tarafından gerçekleştirilen ayinin anlamı ise, eve huzur ve mutluluk girmesini, çocukların sağlıklı olarak büyümesini, hayvanların çoğalmasını, ürünlerin artmasını ve aile fertlerinin hayat boyu bol şanslı olmasını sağlamaktır. Bir ailede ayin tamamlandıktan sonra, kam davet üzerine başka bir aileye gider ve bu durum tekrarlanır. Tuvaların anlayışına göre, eğer her sene ateşe tapma ayini yapılmazsa, bir felaket olur, bir hastalık yayılır. Tuvalar ateşe temizleme fonksiyonu atfederler: o, hem ısıtır, hem pişirir, hem temizler. Ateşi kutsama, Tuvaların aile kültürlerinden en önemlisidir.

Ateşe söylenilen bir alkış örneği (56):

Ot çayaaçı hayırakan!	<i>Ateşi yaratan Tanrı!</i>
Aldın-sarıg sorgaktıg,	<i>Altın sarı görünüşlü,</i>
Sarıg serge hölgeleen sen.	<i>Sarı tekeye binen sen.</i>
Saar kadak ıdıktıg sen.	<i>Hediyelik ipek kumaşla kutsanan sen,</i>
Uja, töştün bajın çooglaar sen.	<i>Kuyruk, göğsün başını yiyen sen.</i>
Kutkan hannıg düvün çooglaar sen.	<i>Konan kanın hepsini içen sen.</i>
Huvu-çolduñ eezi bolgan sen.	<i>Kaderin sahibi olan sen.</i>
Ot çayaaçı hayırakan!	<i>Ateşi yaratan Tanrı!</i>
Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.	<i>Mutluluk ver. Mutluluk ver.</i>
Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.	<i>İyilik ver. İyilik ver.</i>
Hagba boor. Hagba boor.	<i>Huzur olur. Huzur olur.</i>
Haaça boor. Haaça boor.	<i>Barış olur. Barış olur.</i>
Ottulganı otçuğ bolzun,	<i>Yakılan ateş parlak olsun,</i>
Ovaakayı çiğ turzun.	<i>Ayin yeri düzgün dursun.</i>

⁶⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s.40.

Çetker oruu muḡgaş bolzun.
Dotkar oruun dozar bolzun.
Aji-tölder mendi össün.
Azıraan maldar özüp turzun,
Dagıl çulam örgüp tur men.
Dadalgamnı kıygırıp tur men.

*Şeytanın yolu kapalı olsun
Kötülüğün yolu kesilsin.
Çoluk-çocuk selamette büyüsün.
Beslenen mal büyüsün,
Kâse, kandilimi sunuyorum.
Mutluluğu davet ediyorum.*

f. Yedigir'i Kutsallaştırma⁶⁷

Gökyüzü, Tanrı'nın bulunduğu mekân ve insanoğluna faydalı olan şeylerin indirildiği yer olduğu için kutsaldır. Gök, dokuz kattır. Eski Tuvalar göğü *Kurbustu Hayıran, Kurbustu Haan* olarak adlandırmışlardır.

Tuva insanı sabahleyin pişirdiği çayın üzerini *Üstüü Hayıran*'a veya bizim üzerimizde duran *Deer Burkan*'a saçar:

Tos deerim, örşee!
Dolaan burganım, örşee!
Aldın hünüm, örşee!
Aydın ayım, örşee!

*Dokuz göğüm bağışla!
Dolaan Tanrım, bağışla!
Altın güneşim, bağışla!
Aydın ayım, bağışla!*

Burada önemli olan 'Dolaan Burgan' diğer bir adıyla 'Çedi Haan' (Yedigir) yıldızıdır. 'Tuva insanı doğduğu yılla yedi han yıldızlarından birinin bağlantılı olduğunu düşünür. Bu yedi yıldızın her birinin ayrı adları vardır: Samçayan-Amçak, Şugdurjan, Dajıçan, Horvoonçık, Burgan Başkı, Sançı, Otçı. Akşam yıldızlar çıktığında onlara yalvarıp, yedi han veya onun yıldızlarından biriyle irtibat kurmak mümkündür'.⁶⁸

Bir efsaneye göre Yedigir yıldızı, eskiden yeryüzünde yaşamış ve gökyüzüne uçmuş yedi oğlandır. Bu yedi oğlanla ilgili efsane şöyledir:

'Yer ve gök oluştuğu, insanoğlu yeryüzüne geldiği zaman imiş. Bir karı kocanın yedi sarı saçlı oğlu ve bir ahır dolusu yilkısı varmış. Bir gün karı koca ecelleri yetip ölmüş. Yilkıları bozkırda çobansız kalmış. Bir sabah tan vaktinde kardeşler, hiçbiri yilkıların yanına gitmek istemediğinden kendi aralarında kavga etmişler. Ağabeyin sözünü kardeş, kardeşin sözünü ağabey dinlemiyormuş.

⁶⁷ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 466.

⁶⁸ Tamara Budegeçi, 'Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü Hakkında', akt. Ekrem Arıkoğlu, **Türk Kültürü**, sayı 390, yıl XXXIII, s. 636.

Kardeşlerin en büyüğü bir küçüğüne:

—Yılıklarımız geceyi nasıl geçirdi? Git, bak, demiş.

—Ben büyüğüm, iş yapmam, demiş öteki.

Daha sonra büyük ağabeyleri başka bir kardeşine:

—Yılıklarımız geceyi nasıl geçirdi? Git, bak, kardeşim, demiş.

—Ben büyüğüm, benden küçük baksın, diye cevap vermiş o da.

Böylece yedi sarı saçlı kardeş birbirleriyle inatlaşarak çadırlarında otururken gökyüzüne doğru uçuvermişler. Ve Yedigir olup gökyüzünde kalmışlar. O zamandan beri yedi kardeş, Yedigir olup bir arada bulunsa da birbirleriyle hiç konuşmazlarmış’.

Bu efsaneden ‘İnsanların akrabalarıyla aralarını açmamaları gerektiği’ öğüdü ortaya çıkmıştır.

(57) Möngün Tayganın Şaandaki
Hamının Kiji Aaraanda Dolaan
Burganı Idıktap Hamnaarı

*Möngün Tayga’nın Eski Kamının,
İnsan Hastalandığında Yedigir
İlahını Kutsayıp Kamlaması*

Tos deerden çarlıktıg,
Dooralanıp hajılangaş,
Doktaay düşken sıldıstarım,
Dolaan burgan hayıran.

*Dokuz gökten yarlıklı,
Dolambaçlı yollardan
Duraklayarak düşen yıldızlarım,
Yedigir Tanrı!*

Çedi haannın çarlı-bile
Çedi burgan bodaradı.
Çergeleşken sıldıstarım!
Çedi çükçe örgüp tur men.

*Yedi kağanın yarlığıyla
Yedi tanrı yayıldı.
Dizilip yukarıda yürüyen yıldızlarım!
Yedi yöne kurban sunuyorum.*

Çedi kadak azıp tur men.
Çedi kadak salıp tur men.
Amaçıllep teylep tur men.

*Yedi ipek asıyorum.
Yedi ipek koyuyorum.
Yüksek sesle dua ediyorum.
Ak sütümü saçtım, mavi bezimi
bağladım.*

Agım-kögüm çajıp tur men.

Ajı-töldün amır-mendi çoruu dees
Muñ ak hoynun baştını boor,
Muñgaş mıyıtıg kara hoyum
Idıktap tur men. Örşeezinde!

*Çoluk-çocuk selamette olsun diye
Bin ak koyunun reisi olan
Çatal boynuzlu kara koyunum
Kutsuyorum. Merhametinde!*

g. Dağ Kültü

Dağlara dua etme ve onlara evcil hayvanları adak sunarak yakarma, Sayan-Altay bölgesi Türk halkları için karakteristik bir özelliktir. Dağlara dua ve ayinle ilgili belgelere, Göktürk yazıtlarında rastlanır (Eski Türk metinlerinde ‘ıdık’ (kutsal) sıfatıyla dağ adlarına rastlanır: Tamag ıdık, ıdık Ötüken, v.s.)⁶⁹

‘Güneydoğu Tuvaları (Kırgız, Soyan, İrkit ve Çoodu), kendi kutsal soy dağlarını ‘ıdık-tag’ olarak adlandırırlar. Kutsal soy dağları, Tuvalar tarafından büyük akrabalar gibi saygı görürler. Kadınlar, kocalarının soy dağının ismini söyleyemez, başlarını örtmeden dağın yakınlarında bulunamazlar. Bu davranış, kadınların, koca tarafından erkek akrabalarına yönelik saygılarının uygulanışı gibidir.

Tuvalar, kutsal dağa, çeşitli isteklerinin gerçekleşmesi için dua ederler. İhtiyarlar veya kamlar, dağa müreffeh hayat isteyerek araka dökerler; ayrıca kaynak suyu dökerek ardıc yongasıyla tütsü yaparlar.

Bu tür ayinlere bir köy veya birkaç köyün halkı topluca katılabilir. Bu topluluk içinde, kadınların bulunması yasaktı. Tuva’da, dağ ruhlarına genelde öküz sunarlar. Hakas ve Altaylar ise at sunarlar. Bunun sebebi, Tuvalarda öküzün, Altaylarda ise atın bir taşıma hayvanı olarak kullanılmasıdır.⁷⁰

(44) Hamnıñ Han-Deer
Taygazınga Çalbarıp Alganganı

*Kamın, Han-Gökyüzü Dağına Dua Edip
Alkışlaması*

Sanım salıp çalbardım.
Çajım çajıp söğürdüm.
Ağım, köğüm bağladım,
Açılığ Han-Deerim!

*Tütsü tüttürüp dua ettim.
Saçı'mı saçıp yalvardım.
Beyaz, mavi bezlerimi bağladım,
Bereketli Han-Gökyüzü dağım!*

Beerıñni
Beletke.
Alırımı
Aayla, bay Han-Deerim!

*Vereceklerini
Hazırla.
Alacaklarımı
Düzenle, zengin Han-Gökyüzü!*

‘Ovaa (dağın ruhu adına yapılan ayinin yapıldığı yere yığılan taşlar) için yerin seçimi, yaşlılarla birlikte lama ve kamlara verilir. Seçilen yeri, lama

⁶⁹ Eski Türk yazıtlarında rastlanan ‘ıdık’ sıfatıyla coğrafik adlandırmaların listesi için bkz.: S.E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*, M.-L., 1951, s. 442.

⁷⁰ L. P. Potapov, *Očerki Narodnogo Bıta Tuvintsev*, Nauka Yay., Moskova, 1969, s. 358-359.

veya şaman, yazlık yerleşim bölgeleri yakınlarından seçerler; çünkü ayin dönemi Ağustos sonu veya Eylül başıdır. Lama veya kam bu yeri tütsülerler; arak, süt ve kaynak suyu saçarak temizlerler. Ovaa kurulacak yere, ahşap bir direk koyup tepesine doğu istikametine bakan bir öküz başı büstü yerleştirirler. Bu direğin adı '*ovaa kirm*'dir. Direğe, birtakım çubuklar eklenerek ilkel bir 'şalaş' (bir tür ahşap çadır) kurulur. Çadır girişi, mutlaka geleneksel Türk yurtları gibi doğuya bakar. Şalaşın etrafına, melez ağacı fidanları çepeçevre dikilir. Şalaşın önüne, yassı tütsü taşı konarak sürekli olarak tütsü yakılır. İlk duadan itibaren ovaanın içine, dışına ve dikilen ağaçlara renkli bezler bağlanır.

Ayin sırasında, kam ve lama birlikte bulunabilir ve ikisi de kendi inanç sistemlerine göre, dağ ruhundan, ayini yaptıran köy sakinleri için refah isterler. Bu örnek, Lamaizm ile Şamanizm'in, Tuvalar arasında sıkı bir bağlantı içinde yaşadıklarını göstermektedir.

Öküzün kutsanması ayini, aşağıdaki şekilde cereyan eder: ıdık öküz, ovaanın yanına getirilip üç kere tütsü taşının etrafında dolaştırılır; kaynak suyu içirilir ve bir tutam melez ağacı yaprağının lif gibi kullanılması suretiyle başından kuyruğuna kadar yıkanır. Ön ve arka ayakları yağlanır ve tütsüyle tütsülenir. Sonra öküzün yularına renkli bezler bağlanır ve sürüye katılır. Kam ve lama ise arkasından kaynak suyu saçarak onu uğurlarken, bir yandan da 'sürüye bereket getirmesi'ni ve ayini yaptıran köy halkının refahı için dua ederler. Bu ayinden sonra herkes dağın eteğine gelir ve şenlik başlar. Bu şenlik sırasında kadınlar ve erkekler ayrı otururlar; at yarışları ve güreş izlerler. Güreşçiler (otuz iki çift halinde) güreşirken, kadın ve erkek cinslerini temsil ederler. Erkek tarafını, şaman tarafından seçilen erkekler, kadın tarafını ise lama tarafından seçilen erkekler temsil ederler. Eğer kadınları temsil eden erkek güreşçiler galip gelirse, 'hereejeenner mogezi' (kadın pehlivan) unvanını alırlar; galip gelen erkek tarafı güreşçisi ise 'er ulus mogezi' (erkeklerin pehlivanı) diye anılırlar.

Ovaa tagıır (ovaa'ya dua etme) ayini, her sene yapılır. Yaşadığı sürece törende aynı öküz kullanılır. Öküz iyice yaşlanınca, onu önce yıkarlar, sonra tütsülerler ve keserler. Derisi, şu şekilde yüzülür: baş ve dört ayak derisine

dokunulmaz; vücudun derisi, sahibinin köyü yakınlarında bir direk üzerine asılıp kurutulur. Eti, bütün köy halkı tarafından yenir, kemikleri ise, derisine yakın bir yerde gömülür. İdik için yeni öküzün seçimi, o yaşlanan öküz hangi sürüde otlanırsa, o sürünün sahibi tarafından seçilir. Uygun cins öküz bulunamazsa, başka bir köyde aranır. Bu durumda, öküz alınan köy de ayinlere katılır. Öküzün kutsanması, sahibi bakımından herhangi bir zarara sebebiyet vermez, çünkü ayinden sonra öküz sahibine iade edilir.⁷¹

Bu ayin, birkaç köy veya bir tek köy ahalisi tarafından yapılabildiği gibi, tek bir varlıklı aile tarafından da icra edilebilir. Bu takdirde amaç, ayin yapan ailenin refah bulması olur. Birkaç örnek verelim: Çöön-Hemçik ilçesinde Aldın Soor nehri kıyısında Tüleş soyunun ovaası vardı. Her sene Haziran'ın ortasında gündüz vaktinde bu ovaayı kutsama ayini yaparlardı. Kam, Ayııjı Tüleş soyunun yurdu olan bu bölgeyi över, dağ ruhlarından merhamet isterdi. Şaman Ondar Çangaa her yaz İşkin nehrine dökülen Ak-Oy nehrinin başlangıcında bulunan ovaayı, Şele nehrine dökülen Kurgool nehrinin başlangıcında bulunan ovaayı Ondar Dungur adında şaman kutsardı. Höndergey geçidinde en büyük ovaa bulunmaktadır. Bay-Tayga'nın tepesinde de ovaa vardır. Ovaa genelde nehrin başlangıcında veya dağın tepesinde bulunur.⁷²

Tuva'da aşıtlar da kutsaldır. Aşıtta ağaç kesilmez, çiçek yolunmaz. Bu yasağı bozan kimsenin aşıt iyesi tarafından cezalandırıldığına inanılır. Aşıttan geçmekte olan herkes dağ iyesine ikramda bulunmalı, içeceklerden dua eşliğinde bir miktar saçı saçmalı, taş yığınları üzerinde dikilmiş ağacın bir dalına bez parçası bağlamalı ve taş kümesinin içine mutlaka bir taş bırakılmalıdır. Tuvalar eskiden beri 'Aşıtı aşılırsa, hayatın bir zorluğu atlatılır' diye inanırlar. Aşağıda aşıt iyesine itham edilen bir alkış örneği verilmektedir:⁷³

Höndergeyniñ art kırı!
Hölgem mungaş, ünüp keldim.
A'dımdan düşkeş, yöreelim saldı.

*Höndergey'in aşıt üstü!
Binitime binip, çıkıp geldim.
Atımdan inerek, duamı ettim.*

⁷¹ Potapov, a.g.e, s. 360-362.

⁷² Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 43.

⁷³ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 463-464.

Ak oruumnu oruktadım, hayırakan.

Ak yolumu geçtim, Tanrı!

Kök deerimniñ adaanda sen.
Hözzünnüg çerimniñ kırında sen.
Çortkan a'dimga çovag çol bolzun.
Çoraan bodumga hala çok bolzun.

*Mavi gök atında sen.
Verimli topraklarımın üstündesin.
Yol alan atım yorulmasın.
Giden vücudum yorgunluk
duymasın.*

Bediñ teptip, hayırakan.
Berimçenñi diledim, hayırakan
Savanıñ bayın çajıp turmen, ulug art.
Salım-çayaannı bürgetpe, ulug art.

*Yükseğine çıktım, Tanrı!
İyiliğini diledim, Tanrı!
Kabımın zenginliğini saçıyorum, ulu
aşıt.
Talihini yok etme, ulu aşıt.*

Ulug arttıñ bediñ sen sen.
Uzun hemniñ bajı sen sen.
Uzun oruum kızırıp kör.
Ulug üülem çoğutçup kör.

*Ulu aşydın yükseği sensin.
Uzun nehrin başı sensin.
Uzun yolumu kısalt.
Büyük yazgımı uygun düşür.*

Ulug Höndergeyim, örşee.
Ulug Tandım, örşee
Utug artım, örşee.
Ulug eezi, örşee!

*Ulu Höndergey'im bağışla!
Ulu zirvem bağışla!
Ulu aşydın, bağışla!
Ulu sahibi bağışla!*

h. Suyu Kutsallaştırma⁷⁴

Subaşı, kaynak sular, dereler, çaylar, büyük nehirler, göller Tuva insanınca 'su' olarak bilinir. 'Deniz' kelimesi Tuva destanlarında geçer, gerçekte Tuva yurdu denizle bağlantılı değildir.

Tuvaların inanışlarına göre 'Subaşı yeryüzünün nabzıdır. Herhangi bir kimsenin kışlağının veya yaylasının yanında subaşı varsa, o insan çok zengin olur. Subaşına rastlayan insan sudan üç avuç içerek üç defa dua ederse yolu ak olur.

Suyun sahibi vardır. Subaşı gündüz fısıldanır, o zaman onun sahibi güneşten saklanır. Subaşı gece çağlar. O zaman sahibi ortaya çıkarak konuşur. Subaşı kirletilirse, sahibi kızdırılmış olur. Suyun sahibini kızdıran kişinin kolu bacağı eğilir'. Bu yüzden subaşı kirletilmez, ona saygı gösterilir.

(59)

⁷⁴ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 462-463.

Eşpi kiji çudun körüp,
Eçigeyin baza körgeş,
Kara sugnuñ bajı çüdeen,
Hamçık aarığ ortan bolgan.

Eşpi kişinin mahrem yerini görünce,
Ayıbını da görünce,
Kara suyun başı kirlendi,
Bulaşıcı hastalık oradan çıktı.*

i. Subaşını Kutsama Ayini (*sug bajın dagıırı*): ⁷⁵

Su kaynağının kutsanması, kötü ruh tarafından çarpılan bir hastanın tedavisi için yapılan kamlama çerçevesinde cereyan eder. Tören şöyle icra edilir: önce kaynak başına üst ucu bir takozla genişçe satırlaştırılmış bir değnek dikilir. Takoz üzerinde tütsü yakılır ve değneğin gövdesine, renkli bezler bağlanır. Ayin sırasında sembolik kurban olan bir keçi getirilir ve onu bir bayan sağlar. Keçinin boynuzlarına bezler bağlanır, böylece o keçi diğer keçilerden ayrılmış olur. Erkekler, o keçiye parmaklarıyla bile değemezler. Keçi kendi doğal ölümüyle ölür; yavruları ise yemek için kesilebilir.

ı. Ağaç Kültü

Ağaç kutsama ayini (*ıyaş dagıırı*).⁷⁶ Tuva kamları iki tür ağaca çok önem verirler. Birincisi, bir kökten ayrılmış iki gövdeli ağaç şeklinde olan ‘*tel ıyaş*’. Bazen öyle olur ki, Sibirya ardıcı ve çam, sanki kökleri birmiş gibi aynı yerden çıkarlar. Bu tür karma ağaca Tuvalar ‘*tel ıyaş*’ derler. Şamanların anlayışına göre, kol ve ayak romatizması olan insan, muhakkak o *tel ıyaş* kesmiştir. Bu hastalığın tedavisinde, o *tel ıyaş*ın dallarına ve etrafına, renkli bezler ve kâğıtlar asılır. Böylece öfkelenen orman ruhunu yatıştırıldığına inanılır.

İkincisi, kam ağacı (*ham ıyaş*). Ham ıyaş dagıırı: kam ağacının kutsanması. Her şamanın kendisine ait bir ağacı vardır; genellikle bu, melez ağacıdır. Kam her sene ağacını ziyaret eder ve kutsar: ağacın dört bir tarafına ve dibine tütsü yerleştirir; dallarına özel bezler *çalamalar* asar ve etrafında kamlar. O kamlarken, insanlar kutsama için haşlanmış koyun eti, ekmek ve *araga* (alkollü içecek) getirirler. Kam ağaçtan yağmuru çağırmasını, bol ekin almalarına yardım etmesini dilerler.

* Eşpi: kadın; Eski Türkçede bu kelime ‘eş’ anlamındadır. Çağdaş Tuvacada ise bu kelime olumsuz bir manaya sahiptir.

⁷⁵ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 41.

⁷⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 41.

(58)

Süzüktüğün bireezi men.
Süldee teylep baraalğadım.
Dagıkçının bireezi men,
Taygalarga baraal boldum.

*İnançlının birisiyim ben.
Tanrıya dua edip hizmet ettim.
Kutsayanın birisiyim,
Taygalara gidecek oldum.*

Dagılğalıg ıyaş eezi!
Tavaarlañar. Oojurgañar.
Tançık serjim beleem sunup,
Silerlerge baraalğadım.

*Kutsanmış ağaç iyesi!
Yavaş olun. Sakin olun!
Tançık*, serjim* hediye mi sunup,
Sizlere hizmet ettim.*

Buyan kejik doktaazın dep,
Burungaar körüp teylep or men.
Aji-tölder mandızın dep
Algış-yöreel salıp or men.

*İyilik, mutluluk daim olsun diye,
Doğuya bakarak dua ediyorum.
Çoluk-çocuk refah içinde olsun diye
Alkış, dua söylüyorum.*

Dagılğalıg ham-na ıyaş!
Ektin aşkan ertinelig
Bay-la-Taygam amır turzun,
Dagıp keldim, örşeeep körem!
Kuray! Kuray! Kuray! Kuray!

*Kutsanmış kam ağaç!
Omzu aşan mücevherli
Bay Tayga'm esen dursun,
Kutsayıp geldim, bağışlayın!
Kuray! Kuray! Kuray! Kuray!*

Kam-ağacın ölümüyle insan kaderinin bağlantılı olduğu düşünülür. Eğer ağaç ölürse, sahibinin onu terk ettiği, eğer ağaç şaman hayattayken ölürse, sahibinin şamanlık vergisini kaybedeceği düşünülür.

Pervin Ergun 'Türk Kültüründe Ağaç Kültü' adlı kitabında kam-ağaçla ilgili aşağıdaki hikâyeye yer vermektedir:

'Kam-ağaç (Kam Melez Ağacı)

Mejegey'in Alaak denen yerinde Kızıl-Arığ adlı ormanlık var. O ormanın kuzey yanında subaşında bulunan çıkıntıda Kam-Ağaç adında meşhur melez ağacı var. Dalları yuva gibi birbirine yapışmış, kökünün kalınlığı iki kucaktan fazla ve baş tarafı kurumuş, bakıldığında korkulacak bir yanı da var. O kam ağacın dört yanından uzun melez ağaçları ona doğru uzanmıştır. Bunlardan başka ondan fazla akçam ağacı etrafını sarmıştır.

* Tançık: Tuva yemeği.

* Serjim: süt şarabından saç.

Kam ağaca Melegey halkı, çoluk çocuğunu, buluş çağına geldiğinde, ağaca getirerek kutsatmış. Kam ağaca halkın çok eskiden beri bağladıkları ipek kumaşları, bezleri, çaputları sallanır durur. Bundan başka, ne zamanın ustaları yaptı bilinmez, bakırla süslenmiş ağaçtan yapılmış yedi renkli mal yapılmış olduğunu görmüştüm.

O melez ağacının kızıl kabuğundan halk, bir parça kopararak alır. Çoluk çocuk hastalandığında, bu kabuk kaynatılarak içilir. Ağacın yanından akan sudan insanlar getirerek içerler.

Aksayan mallar Kam-Ağacın kara suyunun yanına bağlandığında iyileşir.

Kam-Ağacı her yıl köyün halkı kutsar, kam kamlatır. Orada at yarışı yapılır, güreş tutulur, bayram yapılır.

Kam-Ağacın iyesi eskiden beri aksakallı bir kişiymiş. O ihtiyarın çok güzel iki kızı varmış. Bu kızlar Oorga-Uju, Kujuur-Bulun, Kak-Höl, Dus-Höl gibi çukurluk yerlerde doşpulur (müzik enstrümanı) ve kopuz çalarlarmış. O, müzik dinlemeyi çok severmiş. Bu yüzden Kam-Ağacın yakınlarında, akşamları evlerde doşbulur, kopuz çalınmazmış. Kam-Ağacın yakınında Ertine-Bulak tapınağı vardı. Bu yüzden oralara kutsal yerler denmiş.

Orada duran tapınağı ve Kam-Ağacı devrimci gençler yıkıp yok etmişler. Ondan sonra oranın suları kuruyup, yemişleri yetişmez olmuş. Kam-Ağaç kara suyunun çok olan balığı kaybolmuş derler. Tapınağı yıkıp, Kam-ağacı kesen gençler kötü sonla karşılaşmış derler. Herşeyin bir sebebi vardır. Oraya boşuna kam-ağaçlı yer dememişler.

(Bu metin Aleksey D. Arapçor'un Tıva Ulustuñ Mifteri Bolgaş Toolçurgu Çuğaaları (Kızıl 1995) adlı eserden alınmıştır).⁷⁷

k. Ayıyı Kutsallaştırma⁷⁸

Tuva'da ayıya 'hayırağan' (Tanrı) veya 'burğan' (burkan, Tanrı) denir. Ayının 'Tanrı' olarak görülmesi, muhtemelen, avcılıkla hayatın devam ettirildiği zamandan kalan bir inançtır.

⁷⁷ Ergun, a.g.e., s. 878-879.

⁷⁸ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 464-465.

G.N. Potanin, *hayirakan*'la ilgili şu bilgileri vermektedir: 'Ulug-Hem ve Kaa-Hem de yaşayan Uryanhaylar'da (günümüzde Tuvalar) şu inançlarla karşılaştık: İki tane 'Hayirakan' vardır. Birisi gökyüzünde bulunur ve gök gürültüsünün çıkışını sağlar. Buna 'Hayirakan-Kuday' (Hayirakan Tanrı) denir. Diğer 'Hayirakan' ise ormanda yaşayan ayıdır. 'Ulu Hayirakan' terkibi ise gökyüzünde güneş ve ayla komşu olarak yaşayan 'Tanrı'yı karşılamak için kullanılır'.

Kamların emrindeki iyi ve kötü ruhların, cinlerin, şeytanların yaşadığı dağlar 'Hayirakan' veya 'Burgannig' olarak adlandırılmıştır. Erzin sınırları içerisinde ve Çöön-Hemçik bölgesinin Çadaana ilçesi yakınlarında 'Hayirakan' adlı dağlar bulunmaktadır. 'Hayirakan' olarak adlandırılan yerler Tuva halkı için en kutsal yerlerdir. Gerek bu dağlarla ilgili, gerekse doğrudan ayıyla ilgili pek çok efsane mevcuttur. İşte bunlardan biri:

'Çok eski zamanlarda yeryüzünde Çılbıga adlı, insan eti yiyen, insan kanı içen bir kişi yaşarmış. Çılbıga bütün insanları yemiş, sadece ihtiyar bir karı koca kalmış. Çılbıga acıkınca ihtiyar karı kocayı yemek için çadırlarına gitmiş. Çılbıga'yı gören karı kocadan her biri bir yöne kaçmış. Ormanın içine doğru kaçan koca değişerek ayı oluvermiş. O günden beri ayı, insan gibi akıllı bir yaratık olmuştur. Karısı günümüzdeki Ulug-Hem'e (Yenisey) girivermiş ve lota balığı olmuştur. Kadın çadırdan çıkarken kaptaki yağı koynuna sokup piposunu ağzına alarak gittiği için lota balığının burnu pipoya benzemektedir ve karnı da yağlıdır'.

Diğer bir inanca göre ise 'çok eskiden ayı hayirakan, gökyüzünde Kurbustu ülkesinde, Azarlar yurdunda yaşarmış. Daha sonra yeryüzüne inmiştir'.

Her kamın evinde ayı putu bulunur. Kamlama sırasında kam, ayı ruhundan yardım isteğinde bulunur: 'Örşee Hayirakan!' (Bağışla Tanrım!) diyerek hem Tanrı hem ayı ruhuna yalvarır. Kamın ayıyı alkışlamasına bir örnek (79):

Hıyjaŋnaan kılaştım,
Kızıl-kattar çoogluum,
Ezim-arga kedettiim,

*Yana yatık adımlım,
Kızıl frenküzümü yemişlim,
Orman giyimlim,*

Ezirekter çemiştiim.

Oğlak yemişlim.

Sığırañaan karaktım,
Sıyılañaan dumçuktuum.
Atpağırlaan çoruktuum,
Adıg karam, çazıy karam.

*Çekik gözlüm,
Sağan burunlum.
Çevik yürüyüşlüm,
Kara ayım, doymaz karam.*

Kimiskayaan kıyıratkan,
Doos kurtun doyuratkan,
Ama kara arjıldım,
Adıg karam, çazıy karam.

*Karıncayı çatırdatan,
Böcek-kurtla ziyafet yapan,
Kare kara kumaş örtülüm,
Kara ayım, açgöz karam.*

I. Sütü Kutsallaştırma⁷⁹

Süt ak renklidir ve Tuva insanı onun kendisine en faydalı şeylerden biri olduğuna inanmıştır. ‘Süt gibi temiz insan’ sözü kalbinde kötülüğü olmayan, insanlara faydası dokunan kimseler için kullanılır. ‘Sütle dolu kova devrilmez, mutluluk kaybolur’ sözüyle sütün hem kutsallığı vurgulanmakta, hem de sütün zenginliğin işareti olduğu belirtilmektedir.

Yeryüzünde ak ile kara var olduğundan beri insanın hayatında iyilikler ve kötülükler ortaya çıkmıştır. Gökyüzünün öfkesini süt geçirir. Bu sebepten Tuva geleneğine göre süt yere dökülmez. Gök gürleyip şimşek çakmaya başladığında sütten saçı saçılır. Böylece yıldırım çakmasının önüne geçilmiş olur.

Akşamleyin ve gece çadırın içerisinden dışarıya süt çıkarılmaz. Çıkarılırsa emzikli kadının sütü çekilir.

Sütle dolu kazan ocağın üzerinden devrilirse oymak, otlak kuru kalır. Süt dolu tencere devrilirse, insan kötü bir ölümle ölür. Sütle dolu kabın yanına ninem bizi yaklaştırmazdı.

Süt! Ak süt! Tanrı içeceği süt! Tuva insanının ak sütü saçıp yalvarma inancı eskiden beri var olagelmıştır. Tanrısına süt saçan kişi, çoluk çocuğunun sağlıklı, tok yaşamasını diler.

(110) Süt Çajarda Süzüglel

Süt Saçarken Edilen Dua

Süzük bolzun,

İnanç olsun,

⁷⁹ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 467-468.

Südün-ne çaş.
Süme bolzun,
Sözün söyle.

*Sütünü saç.
Öğüt olsun,
Sözünü söyle.*

m. Hayvanları Kutsama Ayini (*Mal ıdıktarı*): Tuva kamları tarafından hayvanların kutsanması, şüphesiz en eski kam anlayışlarından biridir.

L. P. Potapov hayvanları kutsama ayinleri hakkında şu bilgileri vermektedir: ‘Mongun Tayga dağı civarında, at kutsama ayini, çok önemli bir tarihî-kültürel öneme sahiptir. Bu ayin, bir ev reisinin uzun süre hastalanıp iyileşmemesi halinde yapılır. Hastayı tedavi eden kam veya lama, hastanın kurtulması için atla yapılan kutsama ayinini teklif ederler. Tercih edilen hayvan, kızıl veya ala attır. Şayet bu renk at bulunmuyorsa, satın alınır. Ayin, kam tarafından yapılıyorsa ‘*terik ıdık*’ olarak, lama tarafından yapılıyorsa ‘*burhan ıdık*’ adını alır. Şaman, ayin süresince tefi ile kamlar; lama ise burhan metinlerinden ‘*sudur*’lar okur.

At kutsamasının başında, bir tabak içine, evde olan bütün yiyeceklerden birer parça konur; bu tabak, köşede duran ‘burhan ilâhlarının’ (bronz heykelcikler) önüne konur. Sonra atı çadırın önüne getirirler, yuları çadırın içine sokulup bir erkek tarafından tutulur; sonra atın altına bir keçe serilir (sonradan bu keçe çadır içinde saklanır ve üzerine oturulmaz) ve ata zorla süt içirilir. At, ardıçla tütsülenir ve yukarıda öküz kutsamasında sözü edilenin aksine kuyruktan başa doğru yıkanır. Kullanılan su kaynak suyu ve lif, melez ağacı yaprağıdır. Ayakları yağlanır ve tütsülenir. Yelesine, kuyruğuna ve dizginlerine renkli bezler bağlanır. Bu bezleri, sadece hastanın büyük erkek kardeşi veya oğulları bağlayabilir. Bütün bu işler yapılırken şaman, sürekli olarak ata ‘Bu hastanın hastalığını, üzerine alır mısın?’ diye sorar. At temizlenip kutsandıktan sonra, hasta onun yanına gelir veya yürüyemeyecek durumdaysa, keçe üzerinde getirilir ve ağzıyla atın kalp bölgesine dokunur. Bu esnada derin nefes almaktadır. Bunun anlamı, atın (*ıdıkın*) gücünü kendisine çekmedir. Bu işlemden sonra hasta yatağına döner.

(54)

Sürüg maldıñ baştıñı.
Süttüg beniñ kunnu.

*Sürü malın başı.
Sütlü kısrağın kulunu.*

Tuñ bolgan ak diştiğ,
 Duran bolgan kara karaktıg,
 Tuman bolgan tınıştıg,
 Duyuk dıñnaar kulaktıg,
 Homus bolgan ünnüg,
 Hovu kırlaar duyuglug,
 Salbak bolgan kuduruktug,
 Saglalçıñnaan çaagay çeldig!

*Deniz kabuğu gibi beyaz dişli,
 Dürbün gibi gören kara gözlü,
 Duman gibi nefesli,
 İyi işiten kulaklı,
 Kopuz gibi sesli,
 Bozkırda koşturacak toynaklı,
 Püskül gibi kuyruklu,
 Titreyen güzel yeleli!*

Argalaŋga
 Argañ ber.
 Çovulaŋga
 Duzañ ber.

*Avutulacağı
 Avut.
 İhtiyacı olana
 Yardım et.*

Törenin sonunda at, koşumları çıkarılarak sürüye salınır. İlk üç gün boyunca, hiç kimse bu ıdık ata dokunamaz. Atın sahibi eğer iyi olursa, bu ata biner. Kadınlar, asla o ata dokunamazlar ve yaklaşamazlar. Eğer bir kadın bu tabuyu bozarsa, bir belânın zuhura geleceğine inanılırdı. Bu ıdık at yaşlandığı zaman ve ölmek üzereyken onu sahibinin yanına getirirler ve hayvana tekrar süt içirirlerdi. At ölünce ağzı kaynak suyuyla yıkanarak kesilirdi. Atın da baş ve dört ayağına dokunulmaz, gövde derisi yüzülür; bir direğe asılarak köy yakınındaki bir ağaç üzerine konurdu. Etine ve kemiklerine dokunulmaz; derisinin yakınına gömülürdü. Eğer ıdığın sahibi ölürse, o ıdık, koruma görevini ölen kişinin oğluna aktarmış sayılırdı. Eğer ölen kişinin oğlu yoksa, kardeşleri veya erkek yeğeni bu aktarmaya uğrardı'.⁸⁰

Tedavi amaçlı koyunun veya atın kutsanması, onların sıcak nefesli hayvan olarak sayılmalarından kaynaklanmaktadır. Kenin-Lopsan, koyun ve at kutsama ayini örneği vermektedir:

Boğaz hastalığında kam şöyle der: 'Atalarınızın bir zamanlar gök koyunu varmış. O, hastanın soluma organlarını yemektir. Onu bulun, hastalığı tedavi etmek için onu kutsamak lazım'. Hastanın akrabaları koyu boz bir koyun getirince şaman onun boynuna, üzerine ipe bağlanmış mavi, beyaz ve kırmızı şeritler bağlanmış yün bir ip geçiriyordu. Eğer ilk kutsama

⁸⁰ Potapov, a.g.e., s. 363-364.

bir netice vermezse, akrabalar başka bir kamı davet ederler. İkinci kam şöyle der: ‘Eskiden bu hastanın atalarının kır atı varmış. Eğer kır at kutsanmazsa hasta ölür. Kır atı olmayanlar heykeltıraşa sipariş verirler. Genellikle kayından yontulmuş at heykeli kır renge boyanır. Böylece şaman, canlı at yerine onun heykelini kutsar. Kamlama sonunda heykeli boynundan bir şeritle bağlayarak çadır kafesinin bir çubuğuna asarlar.’⁸¹

Başka türlü bir hayvan kutsama ayini de hayvanı ateşe adama ayinidir⁸²: Ailede çocuklar ağır bir hastalığa yakalandıkları zaman kam veya lama ‘Çocuklarınız ateşi küstürdüğünüz (ateşe yemek vermeme, ateşe sivri nesneler kıyma) için hastalandı’, derler ve ateş iyesine ıdık sunulması gerektiğini söylerler. Ev sahibi, bunu kabul edip alnında beyaz çizgisi olan bir sarı teke (serke) bulur. Ayine akraba ve komşular da katılır. Kesmek için bir koyun seçilir; çadırın içinde çadır kafesine uzun bir urgan asılır ve urgana *kugerjik* (içine araka konan deri matara), süt sağılan deri kova resimleri ve renkli bezler asılır. Daha sonra koyun kesilir, eti haşlanır ve en iyi kısmı (göğüs kısmı) ateşe verilir; yani çadır içindeki ocakta yanan odunların üstüne bırakılıp tamamen yakılır. Kalan eti ise, ayine katılanlar yerler. Kemikler özel bir kapta toplanır (kejik kabı); ayrıca tüm katılanlar bu kabın içine para ve küçük hediyeler koyarlar. Bu kap, ritüel bir unsur olan ahşap oka (*ıdık ok*) bağlanıp çadır kafesine ve kapıya yakın bir yere asılır. Ayin sona erince bu oku özel bir kılıf (*ıdık homdu*) içinde bir sandığa koyarlar.

Ayinin başında ıdık tekeyi çadırın içine getirip dört tarafa baş eğdirirler. Sonra ona süt içirip ardıçla tütsülerler; kaynak suyuyla yıkadıktan sonra ayaklarını yağlayıp boynuna kırmızı bezler bağlarlar. Bunların hepsi yapılırken teke, kapının önünde, keçenin üstünde tutulur. Daha sonra onu, hasta çocuğun yanına getirerek çocuğun, derin nefeslerle hayvanı koklaması sağlanır. Bu esnada şaman, alkış söylemektedir. Eğer ayini yapan lama ise sudurlar okur. Ayinin sonunda ıdık teke, ölümüne kadar serbest bırakılır.

⁸¹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 42–43.

⁸² Potapov, a.g.e, 365–366.

Kadınlara ıdık tekeye dokunmak yasaktır. Ev sahibi baba fakirse, ıdık tekeyi kesip etini yiyebilir; ancak tekenin başını, köyden uzak bir yerde ağaca asar veya kayaların arasında gizler.

Idık teke yaşlandığı zaman, onun yerine genç bir teke adanır. Yaşlı teke, çadırın içine getirilir, dört tarafa başını eğdirirler ve 'Sen yaşlandın, yerine genci adayacağız', derler. Onu çadırdan uzaklaştırıp arkasından kaynak suyu saçarlar. Bu iş tamamlandıktan sonra, yeni ıdığın adanması, yukarıda tasvir edilen şekilde icra edilir.

Yaşlı ıdık-teke ise kesilir; göğüs kısmı ve kanı ateşe ikram edilir; kalan et ise ahali tarafından yenir. İdığın başını ise köyden uzak bir yere götürüp bir ağaca asarlar.

Seter adama ayini⁸³: Erzin bölgesinin Tuvaları (Çoodu ve Kırgızlar) kendi sürülerinin hayvanlarına farklı anlayışla bir 'sürü başı' seçerler ve ona Moğolca bir kelime olan 'seter' derler. Seterin boynuna beyaz, kırmızı veya siyah renkte bir kurdele bağlarlar. Eğer sürüde bir kırgın başlarsa, yeni bir şaman ortaya çıkarsa veya sürü sahibi hastalanırsa, 'seter' adaması yapılır.

Eğer bir ailede yeni bir kam ortaya çıkarsa, ebeveyni ona iğdiş edilmiş beyaz koyun veya iğdiş edilmiş siyah at hediye eder. Bu hediye, genç şamanın özel malı olup adına 'önçü' denir. Erkek şaman genelde siyah atı, kadın şaman ise beyaz koyunu veya siyah sığır alır. Yeni kam, önçüsünü, 'seter' olarak adar. Önçüsüne, hangi renk (siyah, beyaz, sarı) kurdeleyi bağlayacağını tespit için kamlama yapar ve kurdeleyi bağladıktan sonra hayvanını sürüye katar. Eğer önçü bir at ise, şamandan başka kimse ona binemez. Aksi halde ölmesi mümkündür. Seter (koyun veya sığır), kadın şamana aitse, onu kimse sağamaz; sağan olursa, hayvanın memelerinden süt yerine kan çıkacağına inanılır. Sağan kişi de muhakkak hastalanır.

Seter olarak keçi veya devenin adanması yasaktır, çünkü Narınlıların inancına göre, keçi şeytanî bir hayvandır, deve ise Moğollardan alınma yabancı bir hayvandır. Seter adanması ayini, yukarıda anlatılan ıdık adama ayiniyle aynıdır. Seter kurdelesini takılmadan önce hayvanın kesilen sol

⁸³ Potapov, a.g.e, 366–367.

kulağından akan kanla bir miktar ıslatılır ve ondan sonra takılır. Eğer seter bir dişi koyun veya inekse ve ileride yavrulayacak olursa, kutsiyet kazanan bu yavru satılamaz ve biraz büyütülerek ev halkı tarafından kesilip yenir. Bu kesme işlemi sırasında hayvanın kalbi ve akciğerleri çıkartılarak ateşe ikram edilir.

n. Balbalı Kutsama Ayini (*Köjee Dagıırı*): Köjee ‘balbal’ demek. Saaya Sambuu isimli kaynak kişiden ‘Sonbaharın ilk ayında Booçu adında bir kamın tüberküloz hastasını bir balbalın önüne getirip, balbalı kutsadığını gördüm’ şeklinde bir bilgi derlenmiştir.⁸⁴

o. Sulama Kanalını Kutsama Ayini (*Buga Bajı Dagıırı*): *Buga dagıır*, Tuva tarımcılarının bayramıdır. Toprağın verimlilik gücünü arttıran sulama kanalları için yapılır. Tuva’nın sadece merkezî ve batı bölgeleri verimlidir. Bu yüzden bu âdet, diğer bölgelerde bilinmez.⁸⁵

Monguş Kenin Lopsan, şahit olduğu sulama kanalının kutsama ayinini, şöyle anlatır: ‘Ekin ekme ve yaylaya göç sona ermişti. İnsanlar Höndergey sulama kanalının temizliyorlardı. Temizleme işi tamamlandıktan sonra, suyu açtılar. Kam Duluş Donduk, sağ elinde beyaz bir bezle servi ağacının dibinde gözlerini yummuş, yüksek sesle nehrin iyesine dua ediyordu. Bayram çok güzel, zengin hazırlanmıştı. İhtiyarlar araga (alkollü içecek) içtiler; şiş kebab yediler. Aragayla dolu bir deri tulumu servi ağacının dalına ‘Nehrin iyesi suyu her zaman bu kanal mecrasına göndersin’ diye astılar.

D. Kamların Keramet Gösterileri ve Başka Bir Varlığa Dönüşmeleri⁸⁶

Tuva’da kamların kamlama sırasında hayvanlara dönüşmeleri, hokkabazlık gösterileri hakkında çok sayıda hikâye anlatılır. Aşağıda onlardan birkaçını vereceğiz. Bu tür yetenekler, kamların pratik güçlerinin yüceltilmesini sağlamıştır.

1. Hokkabaz Kamlar (*İlbilenir-Şidilenir Hamnar*):

a. Kurşunu kendine alan kam (*boolanır ham*): Dzun Hemçik ilçesine

⁸⁴ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 43.

⁸⁵ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 44.

⁸⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 45-50.

bağlı Höndergey köyünün kamı Dongak Kaygal, tecrübeli bir avcıya herkesin önünde tüfeğiyle kendisine vurmasını söyler. Kurşun şamanın göğsüne gelip, kan akmaya başlar. Dongak Kaygal, bir süre baygın bir vaziyette kaldıktan sonra sakin bir sesle kendi ruhlarıyla konuşarak yavaş yavaş kendine gelip, tefine vurarak kamlamaya devam eder. (Kaynak kişi: Sat Sotpa).

b. Bıçaklanan Kam (*Bijekteniir Ham*): Sat Soyzul isimli bir kam, kamlama sırasında sıkça 'bıçaklanan kam' rolünü yapar. Sol eliyle bıçağı göğsüne dayayıp sağ elindeki değnekle bu bıçağın üstünden vurur. Oturan herkes bıçağın göğse girdiğine şahit olur. Bıçak, sapına kadar saplanınca kam bir müddet hareketsiz kalır. Sonra hareketlenmeye başlar, bıçağı çıkarır ve kamlamaya devam eder. (Kaynak kişi: Monguş Belek).

c. Balta Yutan Kam (*Baldı Çipter Ham*): Ünlü kam Huren Ool, büyük bir ateşin etrafında kamlar; ateşi yalın ayakla söndürür ve kızgın külün üstünde yürürmüş. Duluş Çamıyan isimli kaynak kişi şahit olduğu olayı şöyle anlatır: 'Bir kere kam Husen-Ool'un köyüne Rus zengini Vavilin geldi. Şaman misafirin baltasına dikkat ederek 'Ne güzel balta' dedi. Vavilin 'Güzelse yut onu' diye cevap verdi. Husen-ool bir süre kendi kendisiyle (kendi ruhlarıyla) konuştuğundan sonra baltayı aldı ve tümüyle yuttu. Bunu gören Vavilin 'Sen insan değilsin' diyerek köyden uzaklaştı.

d. Olmayanı Elde Eden Kam (*Çüve Düjürer Ham*): Bu kamlar, kamlama sırasında tütün, çay ve kaybolan eşyayı (urgan, yüzük v.s) bulurlar. Mongun Taygin ilçesinde albıs soyundan gelen Saaya Çimekkey adlı bir kam yaşarmış. Tütün tükenince komşuları hemen ona koşarmış. Kamlama, herkesin gözü önünde yapılmış. Şafağın sökmesiyle çadırın tavan deliğinden tefin içine bir bağlam tütün inermiş. Kam, tütünü herkese dağıtır, kendisi ise içmezmiş. Kendisi de içerse, kamlık gücünü kaybedeceği düşünülürmüş. (Kaynak kişi: Saaya Sambu).

e. Üç Gözlü Kam (*Üş Karaktıg Apaar Ham*): 'Hemçik nehrinden bir kam Elegest nehri kıyısında bir çadırdaki hasta üzerinde kamlama yaparken, oraya Tes-Hem'den şaman Oyun Ham-ool gelir. Hemçikli kam, düşmanlarını yiyen 'yamyam' kam olarak bilinirmiş. Hemçikli kam misafire bir kase dolu araga ikram eder. Oyun-Ham Ool, gizli üçüncü gözüyle kendisine sunulan araga

kâsesinde siyah kurtları görür; ikramı kabul etmez; böylece canını kurtarır. (Kaynak kişi: Çoodu Çorbaa).

f. İki Omzundan Selvi Çıkan Kam (*İyi Etkinden Pöş Ündür Hamnaar Ham*): ‘Kam Huren-Oool kamlama sırasında ateşi yalın ayakla söndürür ve bazen iki omzundan servi çıkartır. O, bu sihirli gösterisini her mevsim yapabilir’. (Kaynak kişi: Duluş Şarap).

g. Her İnsanın Sırrını Bilen Kam (*Kijiniñ Sağış-Bodalın Endeves Hamnar*): ‘Hemçik nehri kıyısında yaşayan ve orada boğularak ölen kadın kam Çırtak – Ool yabancı bir köye gittiğinde, hangi çadırın neresinde ne saklı olduğunu bilirmiş. Bir kere yabancı bir köyde bir çadıra gelip, dolapta saklı olan aragadan istemiş. Ev sahibesi, araga olmadığını söylemiş. Çırtak-Ool bir şey söylememiş, köyüne dönmüş. Ertesi gün araga vermeyen kadının çadırına yıldırım düşmüş’. (Kaynak kişi: Kuular Kenden).

h. Çoğu şamanlar, dilleriyle kızgın demir (ütü, kızarmış balta) yalayabilirler. Saaya Sambu isimli kaynak kişi Mongun-Taygin ilçesinde ‘sıcak demir yalayan kam’ (*izig demir çılgaar ham*) Kongar İrgit’in kamlama sırasında sıcak demir yaladığını anlatır. Bu gösterisi sırasında kadınlar dehşetle dışarı kaçarlar.

2. Doğa Güçlerini Yöneten Kamlar:

a. Ateş Söndüren Kam (*Ot Öjür Töpseer Ham*): Saaya Seren isminde kaynak kişi anlatıyor: ‘9 yaşımdayken kam Saaya Oyun-Oool’un kamlamasına şahit oldum. Yaşlı halam hastalandı. Kamlama, akşamüstü başladı. Şaman büyük bir ateş yakmamı söyledi. Odunlardan yakılan ateşi, o, yalın ayakla söndürdü ve küller soğuyana kadar onların üstünde yürüdü. Sonra yatağa yatırılan kadının göğsünü sıcak ayaklarıyla ısıtmaya başladı. Gece boyunca bunu birkaç kere tekrarladi’.

b. Yıldırım Düşüren Kam (*Çaḡnık Düşürer Ham*): ‘Alaş nehrinin kıyısında yaşayan Çırtak-Ool isimli kadın kam (yukarıda da sözü geçti) gökyüzünü yağmur bulutlarıyla kaplatabilir, yağmur yağdırabilir, yıldırım düşürebilirdi. Kam, yıldırımla hastaları tedavi ederdi. Bir gün bir avcı, lamanın üç senedir iyileştiremediği hasta eşini tedavi ettirmek için Çırtak-Ool’u davet eder. Kam,

hastanın çadırında üç gece kamlar. Üçüncü gecenin sonunda Çırtak-Ool ev ahalisine 'Benim işim bitti. Artık bu çadırda kötülük olmayacak. Ben gittikten çadırın üst kısmındaki deliği kapatın, hastayı çadırın diğer yarısına yatırın ve onu yalnız bırakın, evin içinde kimse kalmasın!' der ve gider. Hastanın yakınları kamın dediklerini yapıp dışarı çıktıklarında nehir tarafından yükselen siyah bir bulut hızla gökyüzünü kaplar ve şiddetli bir yağmur başlar. Üç kere hastanın yattığı çadıra yıldırım çarpar. Yağmur birden bire diner. Herkes hastanın öldüğünü düşünerek çadıra girdiğinde, kadının hiçbir şey olmamış gibi yatağında oturduğunu görür. Yıldırımın izleri ise çadırın öbür tarafında derin delikler şeklinde ortadaymış...' (Kaynak kişi: Kuular Kenden).

3. Hayvan Yeya Kuşa Dönüşen Kamlar (*Huula Beer Hamnar*) :

a. Yılan, Ayıya Dönüşen Kam: Bu, kamlamanın en gizemli olgusudur. Sat Soţpa isimli kaynak kişi, kam Dongak Kaygal'ın yılan ve ayıya dönüştüğünü anlatıyor: 'Dzun Hemçik ilçesine bağlı Çaylag-Alaak köyünün reisi Noyon Burul bir gün kam Dongak Kaygal'ı çadırına davet eder. Kam geceyi misafir için ayrılan çadırda geçirir. Sabah Buurul'un uşağı onu kahvaltıya davet etmek için çadıra girdiğinde keçe halının üstünde büyük bir yılanın yattığını görür ve korkarak dışarı fırlar. Buurul, kendisi gelir ve keçe halıda kocaman bir ayının yattığını görür. Böylece Dongak Kaygal'ın arka arkaya yılan ve ayıya dönüştüğüne şahit olunur. Bunun için Buurul kama bir at, sığır ve dana hediye eder'.

b. Kuzguna Dönüşen Kadın Kam (*kuskun bolu bergen ham kaday*): Tuvaların anlayışına göre kuzgun, bir kült kuşudur. Onun yardımıyla kam hastaları tedavi eder ve fal bakar. Siyah kuzgunu öldürenin muhakkak hastalanıp öleceğine inanılır. Oyun Seden isimli kaynak kişi, kuzguna dönüşen kadın kam hakkında bir efsane anlatıyor: 'Todjin bölgesinde Tokpan isminde güçlü bir kadın kam yaşarmış. Bir gün köy reisi Oyunnar onun kocasını yanına çağırması ve 'Bölgenizde çok samur derisi elde edilmiş. Bu pahalı derileri kendi atınla Ulaastay'a götür!' demiş. Adam 'Benim atım yok', diye cevap vermiş. Reis 'Atın yoksa bunun suçlusu sensin', diye kızmış ve adamı dövdürmüştü. Şaman kadın, kocasının öcünü almaya karar vermiş ve

kuzguna dönüşerek Oyunnar'ın çadırının üstünde uçmaya başlamış. Köy reisinin 7 yardımcısının çadırları etrafında da bir kara kuzgun görülmeye başlamış. Neticede, onların hepsi aileleri ve hayvanlarıyla birlikte hastalanarak ölmüşler'.

III. KAM TEFİ VE KOSTÜMÜ

A. Tef

Tef, kamın en önemli eşyalarından biridir. Tuvalarda kam tefi, Sayan-Altay bölgesinde yaşayan diğer halklarda olduğu gibi, kamlama sırasında kamın binek hayvanı olarak algılanır ve birçok fonksiyonu vardır. 'Şamanı dünyanın merkezine taşımak olsun veya havada uçmasını sağlamak olsun, ruhları çağırmak olsun, nihayet gürültüsüyle şamanın işine yoğunlaşmasını ve içinde dolaşmaya hazırlandığı manevî âlemle temasa geçmesini sağlamak olsun, Şamanlık seansın yürümesi için vazgeçilmez bir öğedir'.⁸⁷

Tuva kamlarının tefi, sapının şekline göre Altay-Sayan tipine girer ve çapraz şekilde birbirine raptedilmiş iki tahtadan oluşur.

Kendi içinde Tuva kam tefi Doğu ve Batı Tuva tefi olarak ikiye ayrılır. Doğu Tuvaların tefi, sahip olduğu yedi özelliğe göre Sayan-Yenisey varyantına dâhil edilmiştir. Batı Tuva tefi ise Altay bölgesi tefinin özelliklerini taşır.⁸⁸

Batı tefinin tasviri: 60–70 santimetre çapında, 15 santimetre genişlikte, yuvarlağa yakın oval, ortasında uzunlamasına ince bir direk bulunur. Direğin orta kısmı yuvarlaktır; kam tefi, bu kısımdan eliyle tutup taşır; diğer iki tarafı ise oymalıdır. Tefin enlemesine yerleştirilen ahşap çubuğa (*şejek/şijek*) demir figürler (*koŋguraa*) ve küçük çan (*sarigaza ogu*) asılır. Tef teke, erkek geyik veya maral derisiyle kaplanır; dış tarafı kırmızı renge boyanır.

Tuvalar (çoğu Altay grubundaki halklar gibi) tefi Moğolca bir kelime olan '*tüŋgür/düŋgür*' diye adlandırırlar. Tef, el birliğiyle birkaç gün içinde yapılır, çünkü derinin hazırlanıp kurutulması, ahşap ve demir parçalarının yapılması gerekir. Tefin kasnağı, Sibiry'a ardıcından yapılır. Bunun için ağacın, kuzeye

⁸⁷ Eliade, a.g.e., s. 199.

⁸⁸ Potapov, a.g.e., s. 349.

bakan tarafından gerekli olan parça kesilir. Tefin kolları için ise dikili durumdaki kayın ağacından gerekli parça kesilerek alınır.

Tef kolunun üst kısmına yabanî teke 'te' üstünde bir binici, alt kısmına ise yılan resmi oyulur. Resmedilen yabanî teke, kamın kendi binek atı sayılıp, 'hölge'⁸⁹ olarak adlandırılır.

Kam te-hölgesini her zaman yanında taşımalı, onunla iyi geçinmelidir, çünkü te-hölgenin onu düşmanlardan koruduğuna ve üstünde taşıdığına (te'nin üstündeki binici, kamın kendisini ifade eder) inanılır. Kolun alt kısmındaki yılan tasviri ise şamanın kırbacını ifade eder; kamlama sırasında kam, bu kırbaçla te'sini kırbaçlar. Yılan-kırbacın koruyucu fonksiyonu da vardır: kötü ruhlar ondan korkarlar ve kama yaklaşamazlar.

Kasnak, üç gün içinde yapılır; dördüncü gün deriyle kaplanır. Deri muhakkak yabanî teke derisi olmalıdır. Deriyi önce suda ıslatılıp, bıçakla yüzü kazınır, tefin üzerine kaplandıktan sonra kırmızıya boyanır. Tuvalar, derinin üzerine resim yapmazlar. Eğer yabanî teke derisi bulmak mümkün olmazsa, ev tekesinin derisi de kullanılabilir; fakat bu istenmeyen bir uygulama.

Tef hazır olduğu zaman, ona ruh vermek gerekir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi tef, bir anlamda kamın binitidir. Tefe ruh vermeden önce, orada bulunan herkes, akşam o tefle kamlar. Sonra bir koyun getirilip koyunun sağ ayağıyla tefe birkaç kez vurulur. Buna 'koyunun kamlaması' denir. Bu koyun karnından kesilip pişirilir. Alt çenesi ve omuriliğin ilk üst halkası tefe sunulur: tefin yanında bulunan bir kaba konur ve buharıyla tef buharlandırılır. Bu ikramın adı '*pustar*'dır.⁹⁰

Yeni genç kam için tef yapma ve ruh verme ayini tecrübeli şamanın gözetiminde yapılır. Tefin binek hayvanı olarak sembolize edilmesi, geyik veya ata binme olgusunun çok yaygın olduğu döneme mahsus olmalıdır.⁹¹

⁸⁹ hölge: Moğolca 'hoylga' terimi ölüyle birlikte gömülen atı ifade eder (bkz. J. Schmidt, Geschichte der Ost. Mongolen, St.-Pet., 1829, s.235). Yakutlarda hayluga, Hakaslarda koylaga: definden sonra verilen anma yemeğinde kesilen at.

⁹⁰ Hakaslarda ıdık soy dağını kutsama ayini sırasında dağ ruhuna ikram edilen haşlanmış etin buharına 'pus' denir. (bkz: L.P. Potapov, 'Etničeskiy Sostav Sagaytsev', **Sovetskaya Etnografiya**, 1947, sayı 3, s. 113).

⁹¹ Potapov, a.g.e., s. 355.

Tuvalarda tef kolunda binek hayvanı olarak av hayvanları (yabanî teke, maral, geyik) tasvir edilirken, Altaylarda bazen deve ve at resimlerine de rastlanır. Burada 'Peki neden Sayan-Altay halklarında (Tuva, Altay, Hakas) tef bazen deve ve atı, bazen ise av hayvanlarını sembolize eder?' sorusu sorulabilir. Bu hususla ilgili L.P. Potapov'un hipotezi, şu şekildedir: Tefin av hayvanı olarak algılanması, Hun döneminden beri yüksek Sayan-Altay yaylasında yaşayan eski Samoyed avcı kabilelerine özgü olabilir. Avcılıkla geçinen Samoyed kabileleriyle komşu hayvancılıkla uğraşan Türk asıllı kabileler ise tefi evcil binek hayvanıyla özdeşleştirmişlerdir.⁹²

(61) Maadının Ulug-Ham Dep Er *Maadi'nın Ulu Kam İsimli Erkek Kamının*
Hamının Düngürün Alganganı *Tefini Alkışlaması*

Dörge turar döngür şilgim	<i>Başköşede duran boynuzsuz kızıl sarım*</i>
Töörekteldir çelip olur.	<i>Keyifle tırıs gidiyor.</i>
Bagda turar baştak şilgim.	<i>Bağlı duran sakar kızıl sarım</i>
Majaktaldır çelip olur.	<i>Tökezleyerek tırıs gidiyor.</i>
Ektim, moynum çaygandırğan	<i>Omzumu, boynumu sallandıran</i>
Eder hüler konğuraalar.	<i>Ses çıkartan bronz çingiraklar.</i>
Çarnım, moynum çaygandırğan	<i>Kürek kemiğimi, boynumu sallandıran</i>
Ça'star, hüler konğuraalar.	<i>Tombak, bronz çingiraklar.</i>

B. Çomak

Kam çomağı, 'orba' olarak adlandırılır ve bir nevi kamçı fonksiyonu görür. Kam ve kamlama için gerekli bir unsurdur. Çomak çam, ardıç, sedir ve mus boynuzundan yapılır. Tuvalar:

'Orba çokta düngür küş çok	<i>Değneği yokken tefin gücü yok,</i>
Ogu çokta şaktır deeş çok	<i>Mermisi yokken tüfek demeye gerek yok',</i>
	derler.

(62) Hamnın Orbazın Alganganı *Kamın Çomağını Alkışlaması*

On holum *Sağ elimi*

⁹² Tuva kamlığında Samoyed unsurlarla ilgili Macar asıllı araştırmacı V. Diosegi'nin birkaç çalışması mevcuttur.

* Boynuzsuz kızıl sarı: Kamın tefi kastedilmektedir. Kam, tefine 'atım' demektir.

Oktaldirgan
Orba ıyaş,
Çoygan ıyaş.

*Silahlandırın
Çomak ağaç,
Laden ağacı.*

Düñgürlügnüñ
Düvü çağıs.
Çaarañnıñ
Salımı çağıs.

*Tef tutanın
Dibi tek.
Çırac kamın
Kaderi tek.*

Orbanın ön kısmı ayı veya teke derisiyle kaplanır. Ayı yavrusu derisiyle kaplı çomak, büyük kıymet arz eder. Orbanın arka kısmı, yüzük ve Tuva nakışlarıyla süslenir. Çomağın sapında beyaz bez parçasından askısı olur.

Tuva kamları, orbayı iki amaç için kullanırlar: 1. tefe vurmak ve 2. fala bakmak.

Orbayla fala bakma (*töörek kaarı*) kamlamanın sonunda yapılır. Bilindiği gibi kamlama, tütsü ve ogaalgayı kamın dışarıda gösterdiği yere bırakılıp döndükten sonra sona erer. *Töörek kaarı*, kamlamanın sona ermesi demektir. Bu sonlamanın, üç şekli vardır:

Hayra alamet (*anaa töörek*): Kam, çomağını sırayla oturanların ayaklarına doğru fırlatır. Eğer orba deri kaplı yüzüyle yere bakacak şekilde düşerse iyilik hükmedilir.

Şerre alamet (*uygu töörek*): Atılan orbanın deri kaplı yüzü üste gelirse kötülük hükmedilir. Falı bu şekilde çıkan adamın ricası üzerine kam, *anaa töörek* gelene kadar orba atmayı tekrarlar.

Kırlan töörek: Eğer çomak yanlamasına düşerse, bu düşüş geçersiz kabul edilir ve fala yeniden bakılır.

C. Kostüm

‘Kam giysisi kendi başına, çevredeki uzamdan nitel olarak farklı, özel bir dinsel mikrokozmosu temsil eder. Bir yandan, hemen hemen eksiksiz bir simgesel sistem oluşturduğu gibi, öte yandan da, kutsanmışlığı nedeniyle, çok ve çeşitli manevî güçlerle –en başta da, ‘ruhlarla’- donanmıştır. Sadece onu giymekle –ya da onun yerini tutan nesneleri ellemekle- şaman, kutsal olmayan normal uzamı aşır, manevî dünyayla temasa geçmeye hazır olur.

Bu hazırlık, genel olarak, bu dünyaya somut olarak girmekle hemen hemen birdir, zira kostümü giyme işi de aslında bir sürü hazırlıktan sonra ve şamancıl esrimenin hemen öncesinde yapılır⁹³.

‘Tuva’nın doğu kesimlerinde kamlar, üzerinde bir insan iskeletinin şematik olarak nakşedildiği ren geyiği derisinden yapılmış elbise giyerler. Arkada omurga resimlerinin nakşedildiği uzun bez şeritleri asılıdır ve bazı şaman elbiselerinin omuzlarında (hipnoz halinde uçmasına yardım etmek için) baykuş tüyü demetleri vardır. Tuva’nın batı kesimlerinde ise elbise koyun ya da keçi derisinden yapılır ve üzerinde nakşedilmiş iskelet yoktur. Metal levhalarla, çingiraklarla ve kötü ruhlara karşı korunmak için minyatür bir ok ve yayla süslenmiş olan elbise ağırdır. Buna ek olarak elbiseye doldurulmuş yılanlar, kuşlar, hayvanlar ve renkli şeritler ilâştirilmiştir’.⁹⁴

Doğu Tuva’da Alas ve Kara-Hol ırmaklarının yukarı kısımlarında kam kostümü, ‘*terig*’ olarak adlandırılır. Üzerindeki askılara ise ‘*mançak*’ (Altayca ‘*manjak*’) denir.

(64) Deer Hamnıñ Dünğür, Orba,
Mançaan Alganganı

*Soyu Gökten Gelen Kamın Tef,
Çomak, Mançaklarını Alkışlaması*

Kagar dñğür sırnından
Kaŋ-na Kurbus üner çoor.
Eder dñğür ezininden
Edir deerje üner çoor.

*Teften çıkan ritmik sesle
Çelik Kurbus’a* çıkılır.
Teften çıkan esintiyle
Bulutlu gökyüzüne çıkılır.*

Orbalıgga oraaşpaŋar.
Ozal-ondak bolduna beer.
Mançaktıgga bağlaşpaŋar,
Bagay çüve bolduna beer.

*Çomaklıya karışmayın.
Kaza, kötülük oluverir.
Mançaklıya bağlanmayın
Fena şeyler oluverir.*

Tuvalarda, Altaylarda, Hakaslarda kam kostümü, kuşu sembolize eder. Yakut Tofalar, Buryat ve Evenklerde ise şaman kostümü, av hayvanını (geyik veya maral) sembolize eder.⁹⁵

⁹³ Eliade, a.g.e., s. 177.

⁹⁴ Fridman, a.g.m., s. 185.

⁹⁵ Potapov, a.g.e., s. 357.

‘Şamanlık giysisinin, bütün bu süs ve bezeklerle, şamana hayvan biçiminde yeni ve sihirli bir beden vermek işlevinde olduğu bellidir. Öykünülen başlıca üç hayvan kuş, ren geyiği ve ayıdır; ama kuşun ayrı bir yeri vardır. Hemen her yerde şaman giysilerini betimlerken kuş tüyleri karşımıza çıkar. Dahası, bu giysilerin tasarımı ve yapısı da bir kuşun biçimini elden geldiğince taklit etmeye çalışır.

Şaman giysisi, insan veya kuş iskeletine benzemeye çalışarak, onu giyenin kazandığı özel statüyü, yani artık ölüp dirilmiş olduğunu, ifade ve ilan eder. Avcı halkların inancına göre kemikler yaşamın (canlılığın) –hem avcının hem de avlanan hayvanın diriliğinin- en son kaynağını temsil ederler; canlı türü bu kaynaktan çıkarak istediği gibi yeniden türer ve ürer.

Şaman giysisindeki iskelet sırra-erme dramını, yani ölüp dirilme olayını, özetler ve yeniden güncelleştirir. İnsan veya hayvan iskeletini temsil etmesi fark etmez; her iki durumda da, gerçekte temsil edilen, mitsel ataların koruduğu yaşam-özü veya hammaddesidir. İnsan iskeleti bir bakıma şamanın ilk modeli veya arketipidir; zira ata-şamanların birbiri ardından doğmuş oldukları aileyi temsil ettiği kabul edilir.⁹⁶

Doğu Tuva’da şamanların başlığı, bir insan yüzünün (gözler, burun, ağız ve kulaklar) ve arada sırada Güneş ve Ay’ı simgeleyen helezonların şematik betimlemesinin ren geyiği tüyüyle üzerine nakşedildiği kırmızı bir bezin üzerini kapladığı dağ keçisi derisinden oluşur. Şeridin üst kısmına kartal, baykuş ya da fundalık kuşların tüyleri iliştilmiştir; ayin yaparken kamın yüzünü koruması ve örtmesi için saç örgüsü yapılmış saçaklar şeridin alt kısmından sarkardı. Başlığın biçimi Batı Tuva’da da buna benzer; buna ek olarak boynuzlu başlıklar da vardır.⁹⁷ Boynuzlu börkle ilgili bir alkış örneği (60):

Ulug başka suurga bolgan,
Ulug küştüg kılan mıyıs!
Madar başka payza bolgan,
Manap çoruur belen mıyıs!

*Büyük başa kale olan,
Büyük güce sahip parlak boynuz!
Etli başa sütun olan,
Bekleyen hazır boynuz!*

⁹⁶ Eliade, a.g.e., s. 186–190.

⁹⁷ Fridman, a.g.m., s. 185.

Turug haya bolgan kastım!
Turlagzıngan mıyıstarım!
Büzüreldig bütken mıyıs,
Bugalaştır şeler mıyıs.

*Sarp kaya olan çerçevem!
Sığınağım boynuzlarım!
Güven sağlayan boynuz,
Boğa gibi çelen boynuz.*

Udur köörge -sürlüg mıyıs.
Üzüpterge - çidig mıyıs.
Şala köörge - sarıg mıyıs.
Şançıptarga - aldın mıyıs.

*Karşıdan bakınca - korkunç boynuz.
Tosladığında - keskin boynuz.
Bir bakınca - sarı boynuz.
Vurduğunda - altın boynuz.*

Aldınnalğan arıg mıyıs!
Azalarını haygaraap tur!
Çayınnalğan köskü mıyıs!
Çatkarlarını ovaarıp tur!

*Altın gibi parlayan temiz boynuz!
Kötü ruhlara nezaret et!
Pırıldayan keskin boynuz
Şeytanlara dikkat et!*

Doğu Tuva'da şaman ayinleri için dişi ren geyiği derisinden özel çizmeler yapılır, batıda ise özel bir ayakkabı kullanılmaz.⁹⁸

IV. KAMLARIN ÖLÜMÜ VE CENAZESİ⁹⁹

Tuva kamlarının inancına göre ölüm iki türlü olur. Birincisi, yöneltilen ölüm; ikincisi ise tabii ölümdür. Yöneltilen ölümün sebebi, düşman şamanın gazabı, doğal ölümün sebebi ise hastalıktır.

Kamların birbirini yemesi (*hamnarnıñ çijiri*): Her kamın, düşman bir kamla mücadelesinde ona yardım eden ruhları vardır (karga, boğa, kartal, ayı, v.s). İki şamanın yardımcı ruhları birbirleriyle mücadele eder; hangi şamanın yardımcı ruhu düşmanını yenerse, o şaman galip olur. 'Kamların birbirini yemesi', kamların üstünlük için birbirleriyle merhametsizce mücadelesi üç şekilde icra olunur:

1. Sözlü münakaşa.
- 2.Kamlama ustalıklarıyla yarışma.
- 3.Hasta tedavisinde daha yüksek bir bedel için mücadele.

Tuva kamları kamlamayı iki amaçla yaparlar: açık amaç, tedavi ve kült ayinleridir; gizli amaç ise şamanlar arası mücadeledir.

⁹⁸ Fridman, a.g.m., s. 185.

⁹⁹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 50-57.

Kamların Gömülmesi

Kamların anlayışına göre her şamanın kendine has bir ölümü vardır. Birincisi hastalıktan, diğeri yaşlılıktan, üçüncüsü daha güçlü bir şaman tarafından yenilmek suretiyle gerçekleşir.

Şamanları gömme süreci, birkaç safhadan oluşur:

Kamın üstünde öldüğü yatağın toplanması (*orun buzarı*): Kam öldüğünde, ilk olarak yatağı toplanır ve kaldırılır; yerine keçe halı serilir ve üzerine müteveffa şaman yatırılır. Ölünün başucunda mum yakılır; önünden keçe perde indirilir.

Ölen kamın ruhunun nereye gittiğini öğrenmek için başka bir kamın davet edilmesi (*ham hooru*): Müteveffanın akrabaları onun ruhunun nereye gittiğini öğrenmek için başka bir şamanı davet ederler. Gelen kam çadırın yanında elinde bir parça bezle durur; çadırı kötü ruhlardan temizler. Aynı zamanda ölen şamanın ruhuyla konuşur gibi hareketler yapar. Tütsü yakılır. Sonra müteveffanın yakınlarına dönüp ‘Ölenin ruhunun gittiği yerde kan akrabalarınız var mı?’ diye sorar.

Defnetmek için yer seçimi (*salır çerin şilip aarı*): Ölüyü dağlarda gömmek yasaktır. Çukurluk veya düzlük yer en uygundur. Kamların soylu olduklarına inanıldığı için halk mezarlığına, sıradan insanların arasına gömülmezler; şaman mezarı özel ve dokunulmaz olma özelliğine sahiptir. Halk mezarlığından uzak bir yer seçilir.

Ölünün gömüleceği yerin satın alınması (*çıdar çerin sadıp aarı*): Yeri davet edilen kam veya lama seçer. Seçilen yere kazık vurulur; kış ise kara çubuk batırılır. Dokuz kulaç veya 12-14 metre uzunluğunda bir urganın bir ucunu lamanın birinci yardımcısı kazığa bağlar ve ikinci yardımcısı ise urganın diğer ucunu tutarak doğu-batı istikametinde bir daire çizer. Lama, o dairenin içinde yüz üstü yatarak dört tarafa göre dağ ve ırmakların yerlerini tespit eder. Yer seçimi için lamaya zengin bir aile, koşumuyla birlikte bir at, iki siyah koyun derisi, 10–20 küçükbaş hayvan ve birkaç tane en kaliteli giysi verir.

Ölüyü çıkarma günü (*ündürer hünü*): Lama, ‘Loga’ kutsal kitabını okuduktan sonra ölüyü çadırdan çıkarma gününü ve saatini belirler. Bu işlem,

bir, iki veya üç gün sonra yapılır. Ölen kamın akrabaları, bu talimata uymak zorundadır.

Ölüyü çadırdan çıkarma (*ündüleri*): Ölü, çadır kapısından çıkartılmaz. Çadır, müteveffanın yattığı yer tarafından kaldırılır ve açılan delikten başı veya ayaklarından değil, yan olarak çıkartılır. Kamın eşyalarını çıkarmadan önce, tefin derisinden bir parça kesilip alınır; tefin bütün halde çıkarılması da yasaktır. Bir atlı, bu tefi önünde tutarak cenaze kortejinin gideceği yere kadar ritmik bir şekilde ona vurarak eşlik eder. Bunun anlamı, şamanın yardımcı ruhlarının onu takip ederek çadırdan kalmamalarını sağlamaktır. Cenaze törenine, mutlak bir şekilde tek sayıda (3–5–7–9) kişi katılır. Cenaze törenine kadın ve çocuklar katılmazlar.

Ölünün defin yerine götürülmesi (*çedireri*): bu, iki şekilde gerçekleşir.

1. *Sırğa*: Öküze koşulan sedye.
2. Ölünün cesedini '*ıngırjak*' denilen bir eğere yükleyip götürme. Bir eğerin yanlarına iki eğer urganla bağlanıp müteveffa, başı sağ tarafa, ayakları ise sol tarafa gelecek şekilde yatırılır ve öylece taşınır. Önden bir kişi at sürmektedir; ikinci kişi ise ölünün ayaklarını tutar.

Seri döşeme: *Seri*, kam cesedini yükseğe koymak için kurulan yapıdır. Yere, uçları çatallı dört direk dikip üstüne uzun iki direk konur. Bu iki direğin üstüne enlemesine direkler yerleştirilir. Mevsime göre iki tür seri kurulur:

A. Yaz döşemesi (*çaygı seri*): Dört direkli hazır yapının üzerine, beyaz keçe serilir. Şamanın beyaz beze sarılmış cesedi, bu keçe halının üstüne yatırılır. Direklere şamanın eşyaları asılır.

B. Kış döşemesi (*kışkı seri*): Kışın uzun direkleri bir daire çizgisinde dizip yuvarlak bir yapı kurarlar. Bu dairenin içinde seri bulunur. Döşemenin üstüne beyaz keçe serilir ve ceset yatırılır. Döşemenin yanına '*çagi*' denilen kamın eşyalarını asmak için bir direk yerleştirilir. Bu direğe, şamanın tefi, değneği, şapkası, eereni (putu) ve ritüel kostümü asılır. Şamanın günlük elbisesi, çadırdan kalır; yakın akrabaları alır, en güzel elbisesini ise cenazeye katılan şaman veya lama alır.

Defnetme (*salırı*):¹⁰⁰ Literatürde çok sayıda Tuva'da kam defnetme tasvirleri vardır. Birkaç yaygın örnek olarak şunlar zikredilebilir: L. P. Potapov 'Gömme yerine gelince kam eğerden indirilip hazır serinin üstüne yatırılır. Eşyaları, yandaki ağaca asılır. Eğeri ise ağacın dibine konulur. Kadın kamlar hayattayken isterlerse, ölünce bu şekilde defnedilirler. Böyle bir istekte bulunmazlarsa, toprağın üstünde, başı kuzeye bakar şekilde yan yatırılır. Eşyaları yakınlarda bir ağaca asılır veya ağacın dibine konur'. Başka bir kam, ölen kamla 7. ve 49. gün konuşarak onu 'öbür dünyaya uğurlar'. Kaynak kişilerin verdikleri bilgiye göre defin yerine giderken cenazeye katılanlardan biri bir yassı taş bulup ölünün başının altına koyar. Ölünün sağ yanağı, sağ elinin avucuna değmelidir. Ölü sağ yana, başı batıya bakar şekilde yatırılır. Sağ elinin avuç içi ve parmakları kulağını, yüzünün yarısı ve sağ gözünü kapatmalıdır. Sol avucu sol kalçasının üstünde, ayaklar yarı bükülmüş şekilde olmalıdır. Gözleri, beyaz kurdelayla bağlanır; çünkü ölünce insan vücudundaki dokuz deliğin kapalı olması gerektiğine inanılır. Bundan sonra atlılar çizilmiş daire sınırı dışında doğu-batı yönünde bir daire şeklinde tur atarlar. Sonra köye dönerler.

¹⁰⁰ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 57-58.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALKIŞLARIN ANLAM VE ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ

I. KAM ALKIŞLARININ TÜRLERİ

Tuvaca'da alkış kelimesinin iki anlamı vardır: 1. hayırdua; 2. kamlama sırasında özel bir ritimle söylenen nazım metin. Alkış, kam tarafından tef, homus (ağız kopuzu) veya bakır aynaya ritmik şekilde vurularak çıkarılan melodiye göre söylenir.

Alkış, bir nazım parçası olmakla birlikte şiirden farklı özellikleri vardır. Şiiri dilsiz şair de yazabilir; kam ise, alkışları kendisi düzer ve tefin ritmik melodisi eşliğinde onları okur. Bir şairin şiirini, herkes okuyabilir; kam alkışlarını ise, sıradan bir kişi okuyamaz, seslendiremez. Şiir müziksiz de varlığını sürdürebilir; alkış ise ayin olmadan hiçbir şey ifade etmez. Şiir, bir halkın yazılı kültürüne aittir; kam alkışları ise Tuva halkının yazısız tarihinin abideleridir ve halk edebiyatının güçlü kaynağıdır.

M. Kenin-Lopsan'ın alkışların konu bakımından tasnifi:¹⁰¹

Birinci grup: Kam soyunu öven alkışlar. Soy ağacı göğşe, yer-su iyelerine, şeytanlara, albıslara dayanan veya irsiyet yoluyla ortaya çıkan kamların ceddini anarak söyledikleri alkışlar.

İkinci grup: Kamın kendi dünyasını anlatan alkışlar. Burada üç tür birlik oluşturur:

- a. Kamlama öncesi
- b. Kamlık mesleğini yüceltme
- c. Kamlamayı bitirme.

Üçüncü grup: Birbiriyle mücadele eden (birbirini 'yiyen') düşman kamların söyledikleri alkışlar.

Dördüncü grup: Gezegen, yıldız, bitki, dağ, ırmaklara ve yeraltı dünyasında bulunan günahkârların ıstıraplarına atfedilen alkışlar.

Beşinci grup: Yabani ve evcil hayvanlara, kuşlara atfedilen alkışlar.

¹⁰¹ Kenin-Lopsan, *Algışi Tuvinskih Şamanov. Tıva Hamnarnıñ Algıştarı*, Kızıl, 1995, s. 6–7.

Altıncı grup: Kültlerle (gök kültü, yer kültü, güneş kültü, ay kültü, ateş kültü, Yedigir kültü, dağ kültü, kam-ağaç kültü, subaşı kültü vs) ilgili alkışlar.

Yedinci grup: kam eşyalarının (tef, çomak, börk, *homus* ve *küzüngü*) gücünü ve kutsallığını yücelten alkışlar.

Sekizinci grup: Kamın yardımcı ruhlarına (*hamnıñ eerenneri*) ve sıradan halkın yardımcı ruhlarına (*karaçaldar eerenneri*) atfedilen alkışlar. Eskiden her Tuvalının kendi yardımcı ruhu olduğuna inanılırdı ve herkes kendi ruhunu günde üç kez beslerdi.

Dokuzuncu grup: Hastalık tespiti, tedavi amaçlı söylenen, canlıların ve ölenlerin ruhlarına (*sun*) atfedilen alkışlar.

Onuncu grup: Sağlıklı veya hasta çocuklara, ölmüş veya doğacak çocuklara atfedilen alkışlar.

On birinci-on altıncı gruplar ise avcılar ve av, mutluluk, çadır, ateş, süt şarabı ve tütüne atfedilen alkışlardır.

Tuvalarda tütünün ayrı bir sembolik anlamı vardır: Tanışma tütünü, vedalaşma tütünü, mutsuzluk tütünü, şeytanlar için tütün olmak üzere çeşitli tütünler vardır.

On yedinci grup: kamlama için ücret (*astı*) belirleyen alkışlar ve *Şagaa*'ya (yeni yıl kutlaması) atfedilen alkışlar. Tuvalar yeni yıl kutlamasına çok önem verirler ve bu büyük bayrama kamı da davet ederler. Yeni yılın sadece ilk gününde sıradan bir kişi kam tefine ve çomağına dokunabilir, kam kostümünü giyebilir.

II. KAM ALKIŞLARININ ŞİİRSELLİĞİ

Edebiyat teorisinde, özellikle eski Sovyet bilim adamlarının çalışmalarında Tuva kam alkışlarının genel tasnifiyle ilgili makale, monografi yoktur. Şaman alkışlarının derlenmesi ve kaydedilmesiyle çok az bilim adamı ilgilenmiştir.

Her kamın başlıca silahı, kelimelerdir. Kamın çevreyi etkileme gücü, kamlama sırasında seslerle, sözlerle yarattığı imgelerde saklıdır. Alkışlarının sanatsal güzelliği konu, kompozisyon, sanat araçları ve icrasının ses organizasyonu kurallarına bağlıdır.

Alkışlarda bir kelime, birkaç değişik sembolik anlam taşıyabilir. Somut bir anlam taşımayan çoğu kelimeler, şaman metinlerinde, kamlama sırasında kamın uğradığı ruhî değişkenlikleri en güzel şekilde yansıtır. Her şaman, tabiattaki sesleri yansıtmaya özelliğine sahiptir. Her nida, iyilik, kötülük, sevinç, hüznün ve benzeri duygu ve halleri ifade için ustaca kullanılır. Meselâ, karga sesi taklit edilerek yağmur çağırılır; ayı sesi taklit edilerek sevinç ifade edilir; boğayı taklit eden kam, kendi gücünü göstermiş olur. Aşağıdaki alkış bunu en güzel şekilde göstermektedir:

Çimekey Dep Er Hamnıñ Buktu
Sürerde Börü, Kuskun, Ügü, Hek,
Kaargan Öttünüp Alganganı

*Çimekey İsimli Erkek Kamın Şeytanı
Kovalarken Kurt, Kuzgun, Puhu
Kuşu, Guguk, Karga Seslerini Taklit
Ederek Alkışlaması*

U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu. Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!
U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu. Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!

*U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu. Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!
U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu. Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!*

Kelbes çerge çüğe keldin?
Çoruvas çerge çoraan-dır sen.
Öjeen hırıñnı algan-dır sen.
Alırıñnı algan-dır sen.

*Gelinmez yere niye geldin?
Gidilmez yere gitmişsin.
Öcünü, hıncını almışsin.
Alacağını almışsin.*

Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Çeeniñni çeen-dir sen.
Aştaan bolza totkan-dır sen.
Argan bolza semireen-dir sen.
Am-na doraan a'ttanır sen.

*Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Yiyeceğini yemişsin.
Acıktıysan doymuşsun.
Zayıfladıysan semirmiştir.
Derhal gideceksin.*

Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Baar çerin kayda çüvel?
Baar çeringe çedirip kaayn.
Bazar çerin kayda çüvel?
Bazar çerin aytıp bereyn.

*Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Gideceğin yer neresi?
Gideceğin yere ulaştırayım.
Basacağın yer neresi?
Basacağın yeri göstereyim.*

Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Sürer çüvee süldelig
Süren hamnıñ ugu boor men.

*Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Sürülecek şeye karşı güçlü
Sert kamın soyundanım.*

Aydaan çüvee adım çetken
Alday hamnıñ ugu boor men.

*Süren şeye adım ulaşmış
Altay kamının soyundanım.*

Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Erlik haanga uram çetken,
Ejen haanga adım çetken!
Çoraan çerimge çoruvas sen.
Baskan çerimge baspas sen.

*Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Erlik hana ruhum ulaşmış,
Mançur hana adım ulaşmış!
Yürüdüğüm yerde yürümeyeceksin.
Bastığım yere basmayacaksın.*

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

Şaman, hayvanlar âleminin sadece dilini değil bütün hareketlerinin anlamını da bilir. Kuşlar, yabani ve evcil hayvanlardan hava durumunu, hastanın ne zaman iyileşeceğini, insanın ne zaman doğacağını ya da öleceğini önceden bilebilir.

İncelediğimiz metinlerde geçen ünlem ve nidalar: *Alas-alas* (ruhları çağırmak için kullanılır), *arın-arın* (kamın yardımcı ruhlarıyla yüz yüze görüşmek istediğini belirtir), *akarooŋ* 'öyle olsun', *beve-bee* (çağırma, hayret ifade eder), *ee, eey*, *halak-halak* (kahır belirtir), *daday-daday* 'aman-aman', *hee, hoort-hoort* (memnuniyet ifade eder), *kuray-kuray* (çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua), *oo, oy-ooy*.

Kam, alkış icra ederken, ifade vasıtaları olarak deyim, mecaz, teşhis ve mübalâğa unsurlarından faydalanır. Alkışların şiirsel güzelliği bu ses araçları ve Tuva dilinin ses uyumunun büyüğü bileşiminden kaynaklanır.

Alkışlarda Kafiye Yapısı

Fonetik tekrarlama, kam alkışlarının ses yapısını organize eder. Kam için tekrarlama yöntemi, ses, kelime ve kelime gruplarının basit birer tekrarı değildir; nida, kelime, cümle, mısra ve kıtaları birleştirme vasıtasıdır.

Alkışlarda mısra başı kafiye vardır. Eğer mısra ünsüz bir sesle başlamışsa, paralel mısra da aynı veya ona benzer bir sesle başlatılır; mısra ünlüyle başlamışsa takip eden mısrada aynı ses görülür. Üç, dört ve daha fazla mısraların uyumlu olduğu mısra başı kafiyeler de görülür. Birinci ile üçüncü, ikinci ile dördüncü mısraların kafiyesi de sık görülen kullanımdır. Alkışlarda mısra başı aliterasyon, kuvvetli bir ses ifade aracıdır. Hece

sayılarının da aynı olması, alkışlara, ritim ve ahenk kazandırır. Kamlar şiir düzme tekniğinde tutucudurlar.

İkili mısra başı kafiye alkış örnekleri: (15)

Adıg kejin düngür kılğan, (a)	<i>Ayı derisinden tef yapan,</i>
Artış sıvın orba kılğan, (a)	<i>Ardıç kökünden çomak yapan,</i>
Daş-la orba tudup algaş, (b)	<i>Taş gibi sert çomağı tutarak,</i>
Dag-la düngür daalatkan men. (b)	<i>Dağ gibi teften ses çıkartanım ben.</i>

(86)

İyi karaam odu bolğan (a)	<i>İki gözümün ışığı olan</i>
İyi sarıg arılarım. (a)	<i>İki sarı arılarım.</i>
Ala karaam odu bolğan (b)	<i>Ala gözlerimin ateşi olan</i>
Aldın-sarıg arılarım. (b)	<i>Altın-sarı arılarım.</i>

Sarmal mısra başı kafiye alkış örneği: (37)

Çeek terim, çeçennerim! (a)	<i>Korkmazlarım, şaşmazlarım!</i>
Şejektigge şeldirbeeli. (b)	<i>Oklulara deldirmeyelim.</i>
Çemeligge çettirbeeli. (a)	<i>Sitemlilere yakalanmayalım.</i>
Şenektigge attırbaalı. (b)	<i>Dirsekliye vurulmayalım.</i>

Üçlü mısra başı kafiye alkış örneği: (22)

Bagın söglep baglaşpayn. (a)	<i>Kötü sözler söyleyip, hakaret</i>
Bajın , barın aartpayn, (a)	<i>etmeyin.</i>
Baglaşkanın koşkadıñar, (a)	<i>[hastanın] başını, bağrını ağrıtmayın.</i>
Doğnaşkanın adırıgar. (b)	<i>Sıkı düğümü gevşetin,</i>
	<i>Ölü düğümü çözün.</i>

Dörtlü mısra başı kafiye alkış örneği: (3)

Ajıg taakpı tırtpayn çor men.	<i>Acı tütün içmiyorum.</i>
Artış , şaanak çemiştig men.	<i>Ardıç, Sibir ardıcı yemişliyim.</i>
Araganı işpeyn çor men.	<i>İçki içmiyorum.</i>
Arjaan sugnu ijip çor men.	<i>Kaynak suyu içiyorum.</i>

(39)

Çoruy hamnap çoruulunar. (a)	<i>Kamlayarak yürüyelim.</i>
Çook arttap ajaalınar. (a)	<i>Yakın geçide doğru yürüyelim.</i>
Çana hamnap çoruulunar. (a)	<i>Dönerek kamlayalım.</i>
Çavis arttap ajaalınar. (a)	<i>Kısa geçide doğru gidelim.</i>

Tüm mısraların aynı mısra başı kafiyei taşıdığı alkış örneği: (1)

K ıjıradır diñmiretken, (a)	<i>Gökyüzünü gürleten,</i>
K ızıl sırıla kimçılangan, (a)	<i>Kızıl ok gibi yıldırımla kamçılanan,</i>
K ıza toglay düjürgenim, (a)	<i>Kısa yağmur indirenim,</i>
K ırlıg dolu çaaskanım, (a)	<i>Köşeli dolu yağdıranım,</i>
K ızıl dıttı kırgıy atkan, (a)	<i>Kızıl melez ağacına çarpan,</i>
K ızıl-şokar ulu mungan, (a)	<i>Kızıl-ala ejderhaya binen,</i>
K añ-na Kurbus ooldarım! (a)	<i>Çelik Kurbus oğullarım!</i>

Kam genelde mısra başı aliterasyon yapmak için bilinçli olarak kelimeleri seçer, mısra sonu kafiyelerini ise tamamen sezgilerine bırakır. Bu yüzden paralel mısraların sonunda aynı seslerin, bazen de kelime ve kelime gruplarının tekrarlarında mısra sonu kafiye görülse de, genel olarak, katı bir uyum söz konusu değildir. Örnekler: (99)

A'ttarınar arazında (a)	<i>Atlarınızın arasında</i>
Aarınar azazı bar. (b)	<i>Hastalığın ruhu var.</i>
A'dınarnı iradıpsa, (a)	<i>Atınızı uzaklaştırırsanız,</i>
Aarınar arlıp bolur. (b)	<i>Hastalığınız kaybolur.</i>

(98)

Çerden, sugdan bujarta an be? (a)	<i>Yerden, sudan mı bulaşmış?</i>
Çeveg eezi kileñne en be? (a)	<i>Mezar iyesi mi öfkelenmiş?</i>
Damıraktıg suglardan an be? (a)	<i>Pınarlı sulardan mı?</i>
Dagılğalıg ıyaşt an be? (a)	<i>Kutsanmış ağaçtan mı?</i>

(85)

Berge- bile (a)	<i>Zorluklarla</i>
Meskilde jil . (b)	<i>Savaşalım.</i>
Kadıg- bile (a)	<i>Sertlikleri</i>
Havırla jıl . (b)	<i>Yenelim.</i>

(54)

Argala ñga (a)	<i>Avutulacağı</i>
Arga ñ ber. (a)	<i>Avut.</i>
Çovula ñga (a)	<i>İhtiyacı olana</i>
Duza ñ ber. (a)	<i>Yardım et.</i>

(4)

Höö kara taygalarda
 Hörük döjü kakkan ooldar! (a)
 Küzüngüzün şuutkan ooldar, (a)
 Hüler, çester бүдүштүгler.
 Çedi çüzün çeleeş salıp, (b)
 Çergelejip kırlaan ooldar! (a)
 Aldı çüzün çeleeş salıp, (b)
 Aralajıp kırlaan ooldar! (a)
 Azar deerniñ aldın ooldar, (a)
 Aray-la beer, şala-la beer.

*Koyu kara taygalarda
 Körük çeken, örse vuran oğullar!
 Küzüngüsünü miras bırakan oğullar,
 Bronz, bakır yapıllılar.
 Yedi renkli gök kuşağı kurup,
 Dizilip yukarıda yürüyen oğullar!
 Altı renkli gök kuşağı kurup,
 Sıralanıp yukarıda yürüyen oğullar!
 Azar göğün altın oğulları,
 Azıcık buraya, birazcık beriye.*

III. KAM ALKIŞLARININ KİT'A YAPISI

Alkışlar, Tuva halkının şiir dilinin zirvesidir. Alkışlar, okuma yazması olmayan şamanlar tarafından yazılmıştır. Bazı kamların kör olduğu da bilinir. Fakat onlar, ritim kavramada ustadırlar ve kulaklarıyla dillerindeki seslerin ahengine uyarak raks edebilirler.

Kamlar, bir çeşit ezgici olma özelliği taşırlar, çünkü alkışlardaki şiir dili, büyük oranla ezgi özelliği taşır. Bundan yola çıkarak kam ile kelime ve müziğin bir uyum içinde varlıklarını sürdürdüklerini söylemek mümkündür.

A. İki mısralı alkışlar:

Mezil Hamnıñ Çaaşkın Çagdırarın
 Alganganı
 Arjaan suunjar hayırlaŋar.
 Arbay, honak suksunnazın.

*Mezil İsimli Kamın Yağış Yağdırmak
 İçin Alkışlaması
 Şifalı suyunuzdan bağışlayın.
 Arpa, honak susuzluğunu gidersin.*

Süzük Hamnıñ Aarıg Oolduñ
 Aalında Buktarnı Korgudup
 Alganganı
 Çangılaŋar. Tarap çorgar.
 Çañnık-bile çirtipter men.
 B. Üç mısralı alkış: (31)

*Süzük İsimli Kamın Hastanın
 Çadırından Kötü Ruhları Korkutup
 Alkışlaması
 Yanlara dağılın.
 Yıldırımla vururum.*

Aktar aynıñ egezinde
 Artış, kaŋğı saŋım saldım.
 A'ttandım iyn, hevendim iyn.

*Ak ayın başlangıcında
 Ardıç ve pelinden tütsü yaktım.
 İyice bindim atıma, güzelce giyindim.*

Erik çerden eey kakkan

Kıyı yerden dönerek vuran

Ezer, çügen eeleri!
Estedinler, hadıdınar.

*Eyer, dizgin iyeleri!
Estiniz, savruldunuz.*

Kadıg çerden kıya kakkan
Kızıl sıptıg kımçım eezi!
Kıyiscalıp örşeenjerem!

*Katı yerden keserek vuran
Kızıl saplı kamçımın iyesi!
Merhamet ediniz!*

B. Dört mısralı alkışlar: (44)

Saım salıp çalbardım.
Çajım çajıp sögürdüm.
Ağım, kögüm bagladım,
Açılıg Han-Deerim!

*Tütsü tüttürüp dua ettim.
Saçı'mı saçıp yalvardım.
Beyaz, mavi bezlerimi bağladım,
Bereketli Han-Gökyüzü'm!*

(104)

Urug çaştar! Üre tölder!
Uyan bolbayn, ere bolzun.
Boçurgalap çaştır bolzun.
Bora hektep özer bolzun!

*Küçük çocuklar! Evlat, torunlar!
Uyuşuk olmayıp, cesur olsun.
Tomurcuk gibi patlasın.
Boz guguk gibi büyüsün.*

(112) Çaa Öglengen Kıstı Yozulap
Alganganı

*Yeni Evlenen Kızın Selamlanıp
Alkışlanması*

Murnuu edeen urug-darig çaza
bassın.
Artı edeen anay-huragan çaza
bassın.
Torgu dorzuunga doñaşsın.
Mañnık baldırına bağlaşsın.

*Eteğinin önünü çoluk-çocuk bassın.
Eteğinin arkasını oğlak-kuzu bassın.
İpek kalçasına bağlansın.
Pelür baldırına dolansın.*

D. Beş mısralı alkış: (81)

Karañgıda çoruktuum, ooy-ooy.
Han şuru karaktım, ooy-ooy.
Arıg bajı oluttum, ooy-ooy.
Ak-la toolay çemiştiim, ooy-ooy.
Agbay kızıl Ügüjügüm, ooy-ooy.

*Karanlıkta gezinenim, ooy-ooy.
Kan boncuk gözlüm, ooy-ooy.
Çalılık başı meskenlim, ooy-ooy.
Beyaz tavşan yemişlim, ooy-ooy
Ahbap kızıl Puhu kuşum, ooy-ooy.*

E. Altı mısralı alkışlar: (76)

Aylık çerden çıttı kagar
Aştar kara kuskunnarım!
Udur körgeş, hıyırtaan,
Utkuy başkaş, bustagılaan,

*Bir aylık mesafeden koku alan
Aç kara kuzgunlarım!
Görünce hemen öfkelenen,
Karşıma çıkıp böğüren,*

Han şura karaktığ
Kaŋ hüler mıyıştıg!

*Kan boncuk gözlü
Çelik bronz boynuzlum*

(28)

Çerniŋ eezi çedi sarıg,
Çergeleşken diirenşerim.
Ektiŋerden dayangaştıŋ,
Emiŋerden eep alıyn.
Edeenşerden tutungaştıŋ,
Ergeledip oşkap alıyn.

*Toprağın sahipleri yedi sarı,
Sırayla yürüyen kötü ruhlarım.
Omuzlarınıza dayanınca,
Memelerinizden emeyim.
Eteklerinizden tutunarak
Sevip okşayayım.*

F. Yedi mısralı alkış: (1)

Kıjıradır diŋmiretken
Kızıl sırla kımçılangan,
Kıza toglay düjürgenim,
Kırlıg dolu çaaskanım,
Kızıl dıtlı kırgıy atkan,
Kızıl-şokar Ulu mungan,
Kaŋ-na kurbus ooldarım!

*Gökyüzünü gürleten
Kızıl ok gibi yıldırımla kamçılanan,
Kısa yağmur indirenim,
Köşeli dolu yağdıranım,
Kırmızı melez ağacına çarpan,
Kızıl-ala ejderhaya binen,
Çelik Kurbus oğullarım!*

G. Sekiz mısralı alkışlar: (56)

Ot çayaaçı hayıranan!
Aldın-sarıg sorgaktığ,
Sarıg serge hölgeleen sen.
Uja, töştüŋ bajın çooglaar sen.
Kutkan hannıŋ düvün çooglaar sen.
Huvu-çolduŋ eezi bolgan sen.
Ot çayaaçı hayıranan!

*Ateşi yaratan Tanrı!
Altın sarı görünüşlü,
Sarı tekeye binen sen.
Kuyruk, göğsün başını yiyen sen.
Dökülen kanın dibini içen sen.
Kaderin sahibi olan sen.
Ateşi yaratan Tanrı!*

(86)

İyi karaam odu bolgan
İyi sarıg arılarım.
Ala karaam odu bolgan
Aldın-sarıg arılarım.
Aştanıŋar, çemneniŋer.
Adıllagar, kaygaaldagar.
Artın, iştin ovaartıgar.
Ayıl keerin büdüü bilger.

*İki gözümün ışığı olan
İki sarı arılarım.
Ala gözlerimin ateşi olan
Altın-sarı arılarım.
Yiyin, beslenin.
Gözü pek olun,
Arkayı, içi uyarın.
Gelecek tehlikenin tümünü bilin.*

H. On mısralı alkışlar: (94)

Ee!
 Aalınarnı deskindir
 Azalap ergip çorup tur.
 Haylıg halap dirgelir deeş,
 Aldı harlıg tölünjerni
 Kara düne çorgannap tur.
 Astıktırıp alır deeş,
 Kargak çaraazın dükpürüp,
 Hamçık aarig haldatkan-dır
 Daday-daday!

Ee!
 Köyünüzün etrafında
 Kötü ruhlar dolanıyor.
 Belâ, felaketin çoğalması için
 Altı yaşındaki çocuğunuzu
 Karanlık gecede çağırıyorlar.
 Yolundan şaşırtmak için
 Kara salyasını tükürüp,
 Bulaşıcı hastalık bulaştırmıştır.
 Aman-aman!

(54)

Sürüg maldın baştın.
 Süttüg benin kunnu.
 Tuñ bolgan ak diştig,
 Duran bolgan kara karaktığ,
 Tuman bolgan tınıştığ,
 Duyuk dıñnaar kulaktığ,
 Homus bolgan ünnüg,
 Hovu kırlaar duyuglug,
 Salbak bolgan kuduruktug,
 Saglalçıñnaan çaagay çeldig!

Sürü malın başı.
 Sütlü kırsığın kulunu.
 Deniz kabuğu gibi beyaz dişli,
 Dürbün gibi gören kara gözlü,
 Duman gibi nefesli,
 İyi işiten kulaklı,
 Kopuz gibi sesli,
 Bozkırda koşturacak toynaklı,
 Püskül gibi kuyruklu,
 Titreyen güzel yeleli!

IV. KAM ALKIŞLARININ RİTİMİ

Alkışlarda kullanılan hece sayısı 2 ila 13 arası değişmektedir. En çok 8 ve 12'li hece sayısı kullanılmaktadır. Bir bent içinde yer alan mısralarda hece sayısı eşitliği kaidesi yoktur; arka arkaya sıralanmış mısraların hece sayıları farklılık gösterebilir, bunlar karma heceli alkışlardır. Örnekler:

Dört heceli alkış: (110)

Süzük bolzun,
 Südüñ-ne çaş.
 Süme bolzun,
 Sözüñ sögle.

İnanç olsun,
 Sütünü saç.
 Öğüt olsun,
 Sözüñ söyle.

(71)

Ölübeerge,
Ög-le eeleer
Ösküs eeren,
Çaŋgis eren.

Çana beerge,
Çadır eeleer.
Çaŋgis eeren,
Ösküs eeren.

Öldükten sonra
Eve sahip çıkar
Öksüz ruh,
Yalnız ruh.

Göçtükten sonra
Çadıra sahip çıkar.
Yalnız ruh,
Öksüz ruh.

Altı heceli alkış: (91)

Kaargannar! Beve, bee.
Kayda çorlar? Beve, bee.
Çedi kuskun! Beve, bee.
Şapkınçılıım. Beve, bee.

Çedi börü! Beve, bee.
Kedejiliim. Beve, bee.
Haygıldarım! Beve, bee.
Kaŋçaldıŋar? Beve, bee.

Kargalar! Beve, bee*.
Neredeler? Beve, bee.
Yedi kuzgun! Beve, bee.
Ulaklarım. Beve, bee.

Yedi kurt! Beve, bee.
Gözcülerim. Beve, bee.
Kâşiflerim. Beve, bee.
Nasılsınız? Beve, bee.

Sekiz heceli alkış: (6)

Kara çerden ködürülgeş,
Ham-na Kurbus üne bereel.
Kara düŋgür sınırından
Hamçık, baçıt arlıp turzun!

Kara topraktan yükselerek,
Kam Kurbus'a çıkalım.
Kara tefin rüzgârıyla
Salgın, günah temizlensin!

(10)

Ooy!
İŋay-ıŋay. Badı keldim.
Amır-amır. Mendi-mendi.
Artıŋarda amır bardı.
Berıŋerde mendi bardı.
Mendi solçup araadaŋar.

Ooy!
Yavaş yavaş inerek geldim.
Huzur mu? Esenlik mi?
Arkanızda huzur olsun,
Önünüzde sağlık olsun.
Selamlaşın, ağırlaşın.

* Beve, bee: çağırma, hayret ifade eden ünlem.

On iki heceli alkış: (8)

Ünüş, düjüt saglannajır çaagay bolzun	<i>Ekin, ürün çoğalsın, bereketli olsun.</i>
Üyer sugdan, çayık ça'stan	<i>Su taşkını, sağanak yağmurdan</i>
hayırlaanaŝ.	<i>koruyun.</i>
Agaar boydus arıg-çaagay turar	<i>Hava, doğa temiz ve bereketli</i>
bolzun.	<i>olsun.</i>
Ak-la ça'stan hondur-dündür	<i>Gece-gündüz kar yağışından</i>
hayırlaanaŝ.	<i>koruyun.</i>

Karma alkışlar: (62)

On holum (3)	<i>Sağ elimi</i>
Oktaldırgan (4)	<i>Silahlandıran</i>
Orba ıyaş, (4)	<i>Çomak ağaç,</i>
Çoygan ıyaş. (4)	<i>Laden ağacı.</i>
Düñgürlügnüñ (4)	<i>Tef tutanın</i>
Düvü çanğıs. (4)	<i>Dibi tek.</i>
Çaarañnıñ (3)	<i>Çırak kamın</i>
Salımı çanğıs. (5)	<i>Kaderi tek.</i>
(44)	
Sañım salıp çalbardım. (7)	<i>Tütsü tüttürüp dua ettim.</i>
Çajım çajıp söğürdüm. (7)	<i>Saçı'mı saçıp yalvardım.</i>
Agım, köğüm bağladım, (7)	<i>Beyaz, mavi bezlerimi bağladım,</i>
Açılığ Han-Deerim! (6)	<i>Bereketli Han-Gökyüzü dağım!</i>
(54)	
Argalañga (4)	<i>Avutulacağı</i>
Argala. (3)	<i>Avut.</i>
Çovulañga (4)	<i>İhtiyacı olana</i>
Duzala. (3)	<i>Yardım et.</i>
Sürüg maldıñ baştıñı. (7)	<i>Sürü malın başı.</i>
Süttüg beniñ kunnu. (6)	<i>Sütlü kırsağın kulunu.</i>
Tuñ bolgan ak diştig, (6)	<i>Deniz kabuğu gibi beyaz dişli,</i>
Duran bolgan kara karaktıg, (9)	<i>Dürbün gibi gören kara gözlü,</i>
Tuman bolgan tınıştıg, (7)	<i>Duman gibi nefesli,</i>
Duyuk dıñnaar kulaktıg, (7)	<i>İyi işiten kulaklı,</i>
Homus bolgan ünnüg, (6)	<i>Kopuz gibi sesli,</i>
Hovu kırlaar duyuglug, (7)	<i>Bozkırda koşturacak toynaklı,</i>
Salbak bolgan kuduruktug, (8)	<i>Püskül gibi kuyruklu,</i>
Saglaçırñnaan çaagay çeldig! (8)	<i>Titreyen güzel yeleli!</i>

(8)

Amitannı amırjıdıp, örşeenjerem. (12)

Ajı-töldü dorukturup, örşeenjerem. (12)

Azıraan maldı mendijidip, örşeenjerem. (13)

Açıñarnı, buyanıñarnı hayırlañar. (13)

*Canlıları mutlu edip,
bağışlayınız.*

*Çoluk-çocuğu doyurup,
bağışlayınız.*

*Evcil hayvanları esenlik içinde
büyütüp, bağışlayınız.*

*Yardım ve ihsanlarınızı
esirgemeyin.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER

I. DEER UKTUG HAMNARNIÑ ALGIŞTARI

SOYU GÖKTEN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI

(1) Azar Deerden Hamnaan
Hamnıñ Ulu Mungan Ooldarın
Alganganı

*Soyu Azar Göğünden Gelen Kamın,
Ejderhaya Binen Oğullarına Alkışı*

Kıjıradır diñmiretken,
Kızıl sırıla kımçılangan,
Kıza toglay düjürgenim,
Kırlıg dolu çaaskanım,
Kızıl dıttı kırıy atkan,
Kızıl-şokar ulu mungan,
Kañ-na Kurbus ooldarım!

*Gökyüzünü gürleten,
Kızıl ok gibi yıldırımla kamçılanan,
Kısa yağmur indirenim,
Köşeli dolu yağdıranım,
Kızıl melez ağacına çarpan,
Kızıl-ala ejderhaya binen,
Çelik Kurbus* oğullarım!*

Kıjıradır diñmiretken,
Kañ-na sırıla kımçılangan,
Kıza toglay düjürgenim,
Har-la dolu çaaskanım,
Kara dıttı karbay atkan,
Kara-şokar ulu mungan,
Kañ-na Kurbus ooldarım!

*Gökyüzünü gürleten,
Çelik ok gibi yıldırımla kamçılanan,
Kısa yağmur indirenim,
Karla dolu yağdıranım,
Kara melez ağacına çarpan,
Kara-ala ejderhaya binen,
Çelik Kurbus oğullarım!*

Çajıradır diñmiretken,
Ça'stıg dolu çaaskanım,
Çalbııştaldır kımçılangan,
Çaş-la ıyajın savay atkan,
Sarig-şokar ulu mungan,
Çaıñık odun ürüp tıngan,
Çagar deerniñ ooldarı!

*Bilinmeyeni gürleten,
Yağmurla dolu yağdıranım,
Alev gibi kamçılanan,
Fidan ağaca vurup yıkan,
Sarı-ala ejderhaya binen,
Yıldırım ateşi gibi nefes veren,
Çagar* göğün oğulları!*

Kurbus*: gökyüzünde bulunan mitolojik bir ülke.

Çagar*: Tuvaların inanışlarına göre gökyüzü soylu kamların eski boyu, Tuva halkını oluşturan eski boylardan biri.

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şagjapoviç.

(2) Deer Hamnıñ Ökpe Aarın
Alganganı

Gök Soylu Kamın Akciğer Veremi
Hastasına Alkışı

Hakkıladır
Kakkırtpañar.
Hannıg irin
Dükürtpeñer,
Çee-çeeñer.

*Khak-Khak deyip
Balgam çıkartmayın.
Kanlı irin
Tükürtmeyin,
Haydi, haydin.*

Hökküledir
Çödürtpeñer.
Kövüktüg han
Dükpürtüñer,
Çee-çeeñer.

*Khök-khök deyip
Öksürtmeyin.
Köpüklü kan
Kusturun,
Haydi, haydin.*

Aksınaydan
Azırtpañar.
Adaanaydan
Ozurtañar.
Çee-çeeñer.

*Ağzından
Hapşırtmayın.
Altından
Osurtun.
Haydi, haydin.*

Hevertpeñer.
Ondaatpañar.
Ozurtañar.
Çee-çeeñer.

*Şişirmeyin.
İnletmeyin.
Osurtmayın.
Haydi, haydin.*

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(3) Deer Hamnıñ Arıg Sööktüñ
Alganganı

Gök Soylu Kamın Soyunun Asilliğini
Alkışlaması

Ajıg taakpı tırtpayn çor men.
Artış, şaanak çemiştig men.
Araganı işpeyn çor men.
Arjaan sugnu ijip çor men.

*Acı tütün içmiyorum.
Ardıç, Sibir ardıcı yemişliyim.
İçki içmiyorum.
Kaynak suyu içiyorum.*

Ak-la sööktüg, alğanıptar.
Aydıs, ürüle çıttıg ham men.
Aray-la beer, şala-beer,
Azarımın ooldarı.

*Bilinir, soyluyum.
Buhur, tütsü kokuluyum.
Azıcık buraya, birazcık beriye,
Azar'ımın* oğulları!*

Arıg sööktüg ooldarı!
 Aray-la beer, şala-la beer.
 Ham-na Kurbus oranınçe
 Kadı kakkaş keliiliñer!

Temiz soylu oğulları!
Azıcık buraya, birazcık beriye,
Kam Kurbus'un yurduna
Hep birlikte geliniz!

Azar*: Tuva inancına göre gökyüzünde bir katman.

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç

(4) Deer Hamınıñ Çeleesh Mungan
 Ooldarın Alganganı

Gök Soylu Kamın Gökkuşağına Binen
Oğullarına Alkışı

Höö kara taygalarda
 Hörük döjü kakkan ooldar!
 Küzüngüzün şuutkan ooldar,
 Hüler, çester бүдүштүгler.
 Çedi çüzün çeleesh salıp,
 Çergelejip kırlaan ooldar!
 Aldı çüzün çeleesh salıp,
 Aralajıp kırlaan ooldar!
 Azar deerniñ aldın ooldar,
 Aray-la beer, şala-la beer.

Koyu kara taygalarda
Körük çeken, örse vuran oğullar!
Küzüngüsünü miras bırakan oğullar,*
Bronz, bakır yapıllılar.
Yedi renkli gök kuşağı kurup,
Dizilip yukarıda yürüyen oğullar!
Altı renkli gök kuşağı kurup,
Sıralanıp yukarıda yürüyen oğullar!
Azar göğün altın oğulları,
Azıcık buraya, birazcık beriye.

Küzüngü*: kamlama âleti, bezlerle süslü metal parça; ayna.

Kaynak Kişi: Kök-Dol Viktor Şogjapoviç

(5) Azar Deerden Hamnaan
 Hamnıñ Sıldıs, Şolban Mungan
 Ooldarın Alganganı

Soyu Azar Göğünden Gelen Kamın
Yıldızlara, Çolpan'a Binen Oğullarına
Alkışı

Sıldıs, şolban munup oynaan,
 Sırın, çıvar düjürgenim,
 Aylar, şolban munup oynaan
 Azar deerniñ ooldarı.
 Dünün, hünün düjürgenim,
 Tümen sıldıs kadarganım.
 Ak-la bulut arjıldangan,
 Kök-le bulut köjegeliim.

Yıldız, Çolpan'a binip oynayan,
Meltem ve soğuk rüzgâr çıkararım,
Ay'a, Çolpan'a binip oynayan
Azar göğünün oğulları.
Gündüzü geceyi döndürenim,
Tümen yıldızın bekçisi.
Ak bulutla başını örtünmüş,
Gök bulut perdelim.

Kara bulut kandaazinnıg,
Kaŋ-na ŧulbus ooldarım!

*Kara bulut süsünüz,
Çelik ŧulbus* oğullarım!*

Şulbus*: iblis; alnında tek gözü olan kötü yaratık.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç

(6) Deer Hamının Alğışı

Gök Soylu Kamın Alkışı

Kara çerden ködürülgeş,
Ham-na Kurbus üne bereel.
Kara düngür sırnından
Hamçık, baçıt arlıp turzun!

*Kara topraktan yükselerek,
Kam Kurbus'a çıkalım.
Kara tefin rüzgârıyla
Salgın, günah temizlensin!*

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç

(7) Deerler Hamının Çanınıktı
Alganganı

Gök Soylu Kamın Yıldırım Alkışlaması

Kara bulut
Arjıldangan, ooy-ooy.
Kök-le bulut
Köjegeleig, ooy-ooy.
Kıjıradır
Dıŋmireşken, ooy-ooy.
Kızıl oktuğ
Çassıgbayım, ooy-ooy.

*Kara bulutla
Başını örtünmüş, ooy-ooy.
Gök bulut
Perdeli, ooy-ooy.
Gıcırdayıp
Gürleten, ooy-ooy.
Kızıl oklu
Şefkatlim, ooy-ooy.*

Kara bulut
Haaçalıg, ooy-ooy.
Hajıradır köksettingen,
Kara-şokar ulu mungan, ooy-ooy.

*Kara bulut
Çadırlı, ooy- ooy.
Amansızca kükreleyen,
Kara-ala ejderhaya binen, ooy-ooy.*

Kajır doşkun sırtı çılan
Sırlıdır kimçılangan, ooy-ooy.
Sırın-hattı tınış kılğan,
Kaygal hürtüŋ hölzep keldi, ooy-
ooy.

*Sinsi, vahşi, ok yılan
Okarla kamçılanan, ooy-ooy.
Meltemi, rüzgarı nefes eden,
Yaman yıldırım savrulup geldi, ooy- ooy.*

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç

(8) Deerler Uktug Monğuş Targın-
Kara Dep Kaday Hamnıñ Tañdı
Eelerin Algangan Algıjı

*Gök Soylu Monğuş Targın-Kara İsimli
Kadın Kamın Tañdı Dağının İyelerine
Alkışı*

Avırladığ aldın Tañdım eeleri!
Amıtannı amırjıdıp bolgaanaram.
Aji-töldü dorukturup mandıdınar.
Azıraan maldı mendijidip
östürdünar.

*Merhametli altın Tañdı iyeleri!
Canlıları memnun ediniz.
Çoluk-çocuğu büyütüp refaha
ulaştırdınız
Beslenen hayvanları esenlik içinde
büyüttünüz.*

Avıraldığ aldın Sayan eeleri!
Kızıl-Taygam, Hör-le Taygam
eeleri!
Möngün-Taygam, Bay-la-Taygam
eeleri!
Hemçik, Alaş hamık hemner
eeleri!

*Merhametli altın Sayan iyeleri!
Kızıl Tayga'mın, Hör Tayga'mın iyeleri!
Möngün-Tayga'mın, Bay Tayga'mın
iyeleri!
Hemçik, Alaş ve tüm nehirlerin iyeleri!*

Beer moorlap, boje kelip
örşeenjerem.
Amıtannıñ murnunaydan çalap
keldim.
Algıp, maktap, yöreel salıp çedip
keldim
Olbuk, şiree kırım orta oluttañar.

*Bize buyurun, buraya gelip, bağışlayınız.
Tüm canlılar adına davet ettim.
Alkış, övgü ve duayla geldim,
Olbuk*, şiree* kenarına oturun.*

Amır-şöleen aştanıñar,
çemneniñar,
Arjaan sanđan suksun kıldır
çooglañar.
Nayırtaalgar, Bayırtaalgar,
çolukşaalgar.
Açıñarını, buyanıñarını hayırlañar.

*Rahatlık ve huzurla yiyin, için.
Kutsanmış kaynak suyundan için.
Coşun, kutlayın, selamlaşın,
Yardım ve ihsanlarınızı esirgemeyin.*

Amıtannı amırjıdıp, örşeenjerem.
Aji-töldü dorukturup, örşeenjerem.
Azıraan maldı mendijidip,
örşeenjerem.
Açıñarını, buyanıñarını hayırlañar.

*Canlıları mutlu edip, bağışlayınız.
Çoluk-çocuğu doyurup, bağışlayınız.
Beslenen hayvanları esenlik içinde
büyütüp, bağışlayınız.
Yardım ve ihsanlarınızı esirgemeyin.*

Ünüş, düjüt saglannajır çaagay
bolzun
Üyer sugdan, çayık ça'stan
hayırlañar.

*Ekin, ürün çoğalsın, bereketli olsun.
Su taşkını, sağanak yağmurdan
koruyun.*

Agaar boydus arıg-çaagay turar
bolzun.
Ak-la ça'stan hondur-dündür
hayırlanar.

Hava, doğa temiz ve bereketli olsun.

Gece-gündüz kar yağışından koruyun.

Doşkun dolu düjürbeyn,
örşeenjerem.
Doşkun halap boldurbayn,
örşeenjerem.
Kaan, halıın boldurbayn,
örşeenjerem.
Karjı hattar hadıtpayn,
örşeenjerem.

Sert dolu indirmeyin, esirgeyiniz.

*Büyük bela göndermeyin, esirgeyiniz
Kuraklık, yangın çıkartmayın,
esirgeyiniz.*

Sert rüzgar estirtmeyin, esirgeyiniz.

Ajıl-herek, nayır-Bayır doozuldu.
Örügüvüs örü taylıp çoruy bardı.
Kuduguvus kudu taylıp çoruy
bardı.
Aal çurtçe taraalınar, çanaalınar.

İş-güç, şenlik-bayram sona erdi.

*Yukarı kesimlerden gelenler yukarı
gittiler.*

Aşağı kesimlerden gelenler aşağı gittiler.

Yurdumuza dönelim, dağılalım.

Olbuk*: minder, küçük halı.

Şiree*: üzerine Buda heykellerinin koyulduğu küçük masa; saygın konuğa ikram şiree üstünde sunulur.

Kaynak kişi: Kuular Orus Dongur-Ooloviç.

(9) Deerler Uktug Monğuş Targın-
Kara Dep Kaday Hamnıñ Deerlerden
Çerje Batkanın Algangın Algıjı

*Gök Soylu Monğuş Targın-Kara İsimli
Kadın Kamın Gökten Yere İnmesi
Hakkında Alkışı*

Ayan hevin kettiniñer.
A'ttanıñar. Çoruuluñar.
Dayın deerniñ hamı düşken
Targın-Kara men-ne boor men.

*Güzel giyimler giyin.
Atlara binin. Yürüyün.
Dayın göğünden* kamlık inen
Kam Targın-Kara'yım ben.*

Kara-sarıg kazırğa boop,
Karak çiveş huulup algaş,
Kaptagaynıñ kırı-bile
Hayındırıp çorup oraal.

*Kara-sarı kasırğa olup
Göz açılıp kapanana kadar
Evrenin üstünden
Hep birlikte uçalım.*

Dörge turar döngür şilgim,
Töörekteldir halıp olur.
Bagga turar baştak şilgim,
Majaktaldır halıp olur.

*Başköşede duran boynuzsuz kızıl
sarı atım,
Huysuzlanarak koşuyor.
Bağlı duran oynak kızıl sarı atım,
Tökezleyerek koşuyor.*

Bulutların kırı-bile,
Burungular oruu-bile.
Tayga sinnar kırı-bile,
Dayın deerler oruu-bile.

Kara çerniñ kırındıva
Kazırgılap çedip keldim.
Avıraldı aldın Tañdı!
Amır-dır be? Mendi-dir be?
Amıtanga avıraldı
Aldın Tañdı eeleri!
Amır-dır be? Mendi-dir be?
Aray-la beer moogarım.

Dayın deerniñ dargan hamnıñ
Dazıl ugun uktap salgaan,
Dayın deerniñ daşkaçı
Targın-Kara men-ne boor men.
Tanışkannıñ demdee kıldır
Taakpılajıp alılınar.
Körüşkenniñ demdee kıldır
Högleşkilep alılınar.

Amıtannıñ buyanı dees,
Aji-töldüñ amırı dees,
Azıraan maldıñ mendizi dees,
Avıraldap çedip keldim.
Amıtannıñ murnunaydan
Agım, kögüm örgüp keldim.
Arjaan sanjım salıp keldim.
Ak-la boram tudup keldim.

*Bulutların üstünden,
Öcekilerin yolunda
Dağların, zirvelerin üstünden,
Dayın göğünün yoluyla.*

*Kara yerin üstünden
Kasırga olarak esip geldim.
Merhametli altın Tañdı'm!
Huzurlu musunuz? Esen misiniz?
Bütün canlılara merhametli
Altın Tañdı'mın iyeleri!
Huzur mu? Esenlik mi?
Biraz yaklaş, kötü ruhum.*

*Dayın göğünün yüce kamının
Soyundan, kökünden gelen,
Dayın göğünün elçisi,
Targın-Kara'yım ben.
Tanışmamızın sembolü olarak
Tütün içelim.
Görüşmemizin sembolü olarak
Neşeyle birbirimize hitap edelim.*

*Canlıların iyiliği için,
Çoluk-çocuğun huzuru için,
Evcil hayvanların sağlığı için
Merhametle geldim.
Canlıların adına
Süt saçtım, bez bağladım.
Şifalı su ve ardıçla kutsadım.
Boz atımı tutup getirdim*.*

Dayın göğü*: gök soylu kamların yurdu.

‘Boz atımı tutup getirdim’* ibaresinde atı kutsama ayini kastedilmektedir. Kutsanacak at için özel bir âyin yapılır. Yelesine beyaz ipek bez bağlanır, alkış söylenir. Kutsanmış at, ayrıcalıklı bir değere sahip olduğundan günah işleyenler (hırsız, içkici) ona katiyen binemez. Kutsanmış at zamanı gelip öldükten sonra yerine başka bir at kutsanır.

Kaynak kişi: Kuular Orus Dongur-Ooloviç.

(10) Kaday Ham Monguş Avidaynıñ
Deerlerden Düjüp Kelgenin Alganganı

*Monguş Aviday İsimli Kadın Kamın
Gökten İndiğine Dair Alkışı*

Ooy!
İñay-ıñay. Badı keldim.

Ooy!
Yavaş yavaş inerek geldim.

Amır-amır. Mendi-mendi.
Artıñarda amır bardı.
Bertiñerde mendi bardı.
Mendi solçup araadañar.

Ooy!
Kurbustugdan düjüp keldim.
Kuduk çayaap çedip keldim.
Azalarım! Çetkerlerim!
Aray-laa beer, şala-beer.

Ooy!
Hadıñ ıyaş kajaalım.
Kalçañ serge hölgeliim.
Çavıt aldı çıdınnıgım.
Çaşpan bajı çemiştigim.

Ooy!
İñay-ıñay. Badı keldim.
Kızıl hūnda kızıñnaşkan
Kızıl çester haaylıglarım.
Sarıg hūnde şaarañnaşkan
Sarıg hola dumçuktuglar.

Aza*, çetker*: kötü ruh, şeytan.

*Huzurlu musunuz? Esen misiniz?
Arkanızda huzur olsun,
Önünüzde sağlık olsun.
Selamlaşın.*

*Ooy!
Kurbustu'dan inerek geldim.
Kuyu kazarak geldim.
Azalarım*! Çetkerlerim*!
Azıcık buraya, birazcık beriye.*

*Ooy!
Kayından çitle çevrili olanım.
Sakar teke binitlim.
Alçak yerde yatanım,
Pelin başı yemişlim.*

*Ooy!
Ağır ağır inerek geldim.
Kızıl güneşte yıldırım çakan
Kızıl bakır burunlularım.
Sarı güneşte parlayan
Sarı bakır burunlularım.*

Kaynak kişi: Norbu Yakov Amırbitoviç.

(11) Övür Kojuunnun Torgalıg Çurtug
Hamnıñ Deer Uktuun Alğanır Algıjı

*Övür Bölgesinin Torgalıg Obasında
Yaşayan Kamın Gök Soylu
Olmasını Alkışlaması*

Aarıgga açılıg men.
Çovulañga çozulug men.
Kırlıg çılan
Kimçılıg men.
Argalıg albıs
Aybıçılıg men.
Çaar deerden surgamçılıg men.
Çayaan derden ızıguurlug men.
O't tümenni oguldurgan men.
Muñ tümenni muñçuldurgan men.
Mıyıstıg yanzılıg men
Murnay bilipter men.
İjik-döjek adaanga

*Hastaya faydalıyım.
Kederliye çözümüm.
Yılan derisi kaplı
Kamçılıyım.
Ormanda yaşayan albıs
Kölem benim.
Yağmur göğünden haberliyim.
Yaratan gökyüzü soyluyum.
Tümen otu geçirdim.
Bin tümen sıkıntıdan geçtim.
Boynuzlu şapkalıyım,
Olacakları önceden bilirim.
Döşeklerin altına*

İjikpeñer, horuvañar.
Sırtık-döjek adaanga
Sıınmañar, çaştınmañar.

*Saklanmayın.
Yastıkların altına
Sığınmayın, gizlenmeyin.*

Kaynak kişi: Bürbü Kırgıs Oydupoviç.

II. IZIGUUR SALGAAN HAMNARNIŇ ALGIŞTARI

SOYLU KAMLARIN ALKIŞLARI

(12) Kara-Sal İjer Hamnıñ Ugun-
Dözün Alganganı

*Kara-Sal İjer İsimli Kamın Köklerini
Alkışlaması*

Kızıl-Tayga bedik bajın
Kırıl原因 hamnaan, ergiy hamnaan
Çogum adam Buga-la Ham,
Şola adı Çoguş-Sonam.

*Kızıl-Tayganın yüksek tepesinin
Üstünden yürüyerek kamlayan,
dönerek kamlayan.
Gerçek babam Boğa Kam.
Takma adı Kavgacı Sonam.*

Kezek arga baarında
Havılatkan, siriletken
Çayaan döştüg daay irem!
Çanıy oğlu. Çanaal. Çanaal.

*Ayrı duran ormanın bağrında
Titreyerek kamlayan
Yeteneği Tanrı'dan olan dayım!
Çanıy'ın oğlu. Dönelim. Dönelim.*

Çedi hamnıñ hartaaçızı.
Çedi deerbek dayanganım!
Alganganı akka çeder
Kazırıkpay kırgan-avay!

*Yedi kamın elebaşı.
Yedi halkaya dayananım!
Alkışı güzellik getiren
Kazırıkpay ninem.*

Kaynak kişi: Keneş Monguş Horluyeviç.

(13) Monğuş Aksak Dep Ham
Kadaynıñ Ham Daay-Avazın
Alganganı

*Monğuş Aksak İsimli Kadın Kamın
Kam Teyzesine Alkışı*

Salgan sañım
Tuñ tuman bolu berdi.
Çaşkan çajım
Süt dalay bolu berdi.

*Yaktığım tütsü
Beyaz duman oluverdi.
Saçtığım saçı'm
Süt deniz oluverdi.*

Adar-Töştü
Ajır hamnaan
Aksak Dolçuñ
Daay-avam!

*Adar Töş dağını
Aşarak kamlayan
Aksak Dolçuñ isimli
Teyzem!*

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(14) Kaday Hamnıñ Ham Ugun
Alganganı

Kadın Kamın Kam Soyuna Alkışı

Kara çerger düjerimde,
Hannıg hinim kestirerimde,
Ham-na avam hamı düşken,
Hamnaar bolgan urug boor men.

*Kara toprağa düştüğümde,
Kanlı göbeğim kesildiğinde,
Kam anamdan kamlığı alan,
Kamlayacak kızım ben.*

Kaynak kişi: Dajı Bilbii Hovalıg Balçıy-Ooloviç.

(15) Hamnıñ Ham Ugun Alganganı

Kamın Kam Soyuna Alkışı

Açam küjür, Delger küjür!
Attıg-çarlıg kırıgan-açam
Ada ögbem hamı düşken
Çedi hamnıñ çeeni ham men.

*Aziz babam, aziz Delger!
Şanlı, şöhretli dedem.
Atalarımın kamlığı alan,
Yedi kamın küçüğüüm.*

Alızından ham-na uktug
Aldı hamnıñ anıyaa men.
Ada-töögü izin isten
Aldarlıg-la ham-na boor men.

*Soyu eskiden beri kamlığa dayanan
Altı kamın en genciğim.
Atalar izinden giderek
Şöhretli kamım ben.*

Möngün çaagay bozaganı
Mögeygeştin, artaalınar.
Aldın çaagay bozaganı
Aldag çokka artaalınar.

*Güzel, gümüş eşikten
Eğilin, geçelim.
Süslü, altın eşikten
Şaşırmadan geçelim.*

Adıg bolup arzayganim,
Börü bolup börzeygenim,
Kuskun bolup huulganım
Ham-na Delger saldarıdır.

*Ayı olup, dişlerini gösterenim,
Kurt olup, oynayanım,
Kuzguna dönüşenim].
Kam Delger'in etkisi bunlar.*

Adıg kejin düngür kılğan,
Artış sıvın orba kılğan,
Daş-la orba tudup algaş,
Dag-la düngür daalatkan men.

*Ayı derisinden tef yapan,
Ardıç kökünden çomak yapan,
Taş gibi sert çomağı tutarak,
Dağ gibi teften ses çıkartanım ben.*

Kaynak kişi: Şokşuy Sunduyeviç.

(16) Möngün-Tayga İnçaar Çurttap
Çoraan Hamnıñ Ham Çayaanın,
Baştan Hamın Algangan Algıjı

*Möngün-Tayga'da Yaşayan Kamın
Kamlık Soyuna, Kamları Yöneten
Kama Alkışı*

Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.
Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.

Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.
Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.

Oy-oooy. Oy-oooy. Oy-oooy. Oy-oooy.
Oy-oooy. Oy-oooy. Oy-oooy. Oy-oooy.

Ertenginin, burungunun
Ege hamı, uktug hamı.
Çayaan oruun aytıp bergen,
Çarı monçaan çarıp bergen.

Erlik-le oruun aytıp bergen
Ege buurul ham-na irem.
Burungunun buurul hamı,
Burgan, haandan çarlıktım aar.

Kaň-na bulut tergezinde
Haya körnüp uduy bergen,
Kaygamçıktıg ham-na irem,
Hamı düşken ham-na daayım.

Hüler bulut tergezinde
Hünçe körnüp uduy bergen,
Oruum baştaan küjür irem,
Orba tuduskan ham-na daayım.

Ak-la sarıg arınçığım,
Ajay-buurul ham-na irem,
Öñnüg torğu bogalaangan
Öle-buurul ham-na daayım.

Sagınmastı saktıp-la keer,
Sarınnalıp çoru-la men.
Bodanmastı bodap-la keep,
Bodantırıp çoru-la men.

Hamı düşken daay irem.
Hayıralıg daay irem.
Açı-duzaň körnüp çor men.
Avıralıg körnüp çor men.

Oy-oooy. Oy-oooy. Oy-oooy. Oy-oooy.
Oy-oooy. Oy-oooy. Oy-oooy. Oy-oooy.

Öncekinin, evvelkinin
İlk kamı, yüce kamı.
Tanrı yolunu söyleyen,
Geyik çanını yarıveren..

Şeytan yerini söyleyen
İlk, kır saçlı kam ihtiyar.
Eskinin kır saçlı kamı,
Burkan handan yarlıklım.

Çelik tekerlekli arabasında
Arkasını dönüp uyuyan.
Sevimli, cana yakın kam ihtiyar,
Kamlığını aldığım dayım.

Bronz tekerlekli arabasında
Yüzünü güneşe dönüp uyuyan.
Kılavuzluğumu yapan aziz ihtiyar,
Çomağını aldığım dayım.

Ak-sarı yüzlüm,
Kır saçlı kam ihtiyar,
Renkli ipek bağlayan
Kır renkli kam dayım.

Düşünülmeyeceği düşündüğüm için
Hüzün bastı beni.
Düşünülmeyeceği düşündüğüm için
Derin düşünce bastı beni.

Kamlığını aldığım dayı reisim.
Hayırlı dayı reisim.
Nasihatlerinle yaşıyorum.
Merhametini görüyorum.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çuvurekoviç.

(17) Burgan Başkının Alganganı

Burhan* Hocanın* Alkışlanması

Çardam oruum
Çarıp bergen

Mağrur yolumu
Yok eden,

Açılığ başkımnın
Avıralın aldım.

*Merhametli hocamın
İhsanını aldım.*

Ulug oruum
Uglap bergen
Ulug başkımnın açızında
Aldarlıg çor men, maktaldıg çor men.

*Ulu yolumu
Gösteren,
Yüce hocamın yardımıyla
Ünlüyüm, övgüye değerim.*

Hambı başkımnın nomnap bergen
Çardam oruum açızında
Am-daa çaagay çurttap çor men,
Amır ıdık çurttap çor men.

Hambı hocamın esaslarını öğrettiği
Mağrur yolumun sayesinde
Bereket içinde yaşıyorum,
Huzur içinde yaşıyorum.*

Burgan başkımnın nomnap çargan
Nomnalının açızında
Buktan-daa kortpas çor men,
Azadan-daa kortpas çor men.

*Burhan hocamın esaslarını öğrettiği
Öğretilerin sayesinde
Şeytandan korkmuyorum,
Kötü ruhtan korkmuyorum.*

Açılığ başkımnın açızında
Amdıgaa çedir çurttap çor men,
Aldın hün deg,
Aldar-maktaldıg çor men.

*Hayırlı hocamın sayesinde
Hâlâ yaşıyorum ben.
Altın güneş gibi
Ünlü ve övgüye değerim ben.*

Burhan*: semavî bir ilâh.

Hoca*: burada ‘dinî bilgisi olan’ anlamında

Hambı*: lamanın en büyük ünvanı.

Kaynak kişi: Toju Tejit Lopsanovna.

(18) Ondar Şokar Hamnın Aza-Çetkerge
Küş Çetpeyn Bargaş, Ham Daayı Ham-
Oolaktan Süzük Erep Algangan Algıjı

*Kam Ondar Şokar'ın Kötü Ruhlara
Gücü Yetmeyince Kam Dayısı
Kam-Oolak'tan Yardım İsteyen
Alkışı*

Kara-Çaatı bajınayda seriletkeş,
Kajaalatkan, seriletken daayım siler.
Ham-Oolak daay irem! Örşeeep körger.
Karaktajıp, duzalajıp keliğerem!

*Kara-Çaatı başında defnedilip,
Çevresini çitleten, üstünü örttüren
dayımsınız.
Kam-Oolak dayım! Bağışlayın.
Göz-kulak olup, yardım ediniz
bana!*

Aza-çetker aldırtpayn-dır, küçüürgep tur.
Amı-tınım alızır çettim, körnüp körger.
Özüm-baarım kada bergen, ölür çettim.
Özen çerniğ çılanı deg bolu berdim.

*Kötü ruh, şeytan yenilmiyor, zulüm
yapıyor.
Hayatım mağlup düştü, bir bak.
Kalbim, bağırm kurudu, ölüyorum.
İnine saklanan yılan gibi*

oluverdim.

Öle-şokar ham-na Börbü men-ne boor
men.
Ölçeyligden buyan dilep hamnap tur
men.
Ölüm-çidim tayılzın dep hamnap tur
men.
Örşeenjer dep, bolgaanjar dep hamnap
tur men.

*Kır-ala kam Börbü benim..
Berekettliden ihsan dileyip
kamlıyorum
Ölüm-yitim geçsin diye
kamlıyorum.*

Bağışlayın diye kamlıyorum.

Kaynak kişi: Bazır-Taraa Arkadiy Dambayeviç.

III. ÇER, SUG EEZİNDEN HAMNAAN HAMNARNIÑ ALGIŞTARI

KAMLIKLARI YER, SU İYELERİNDEN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI

(19) Çer, Sug Eezinden Hamnaan
Hamnıñ Algıjı

*Kamlığı Yer, Su İyesinden Gelen
Kamın Alkışı*

Kara sugdan karbañgılap,
Kadırgızın mungannarım.
Balarlarga oraaşkanım,
Baylañ munup oynaannarım.

*Kara suda dövüşerek,
Gölge balığına binenlerim.
Yosunlarla sarınanlarım,
Balıklara binip oynayanlarım.*

Hemner, suglar bildirinde
Hey-le düngür ediskenim.
Kara suglar bildirinde
Kagar düngür kañgıratkan.

*Nehir ve pınarların kavşağında
İlhamla teften ses çıkartanlarım.
Kara suların kavşağında
Vurarak teften ses çıkartanlarım.*

Kara hürenj şıraylıımını,
Kattırañnaan karaktıımını,
Çerniñ, sugnuñ eeleri,
Çerzi sarıg ugbalarım!

*Kara-kahverengi yüzlülerim,
Gülümseyen gözlülerim,
Yerin, suyun iyeleri,
Çürümüş ağaç sarısı ablalarım!*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(20) Çer, Sug Hamnıñ Daglar-Sınnar
Eelerin Alganganı

*Yer, Su Kamının Yüksek Dağların
İyelerini Alkışlaması*

Hiliñ kara taygalarda
Kingiledip himirengen,
Hiliñ kara kiji baarın
Hirliñ şişte şişteşep alğan.

*Kadife kara ormanlarda
Kendi aranızda mırıldanan,
Ölünün kadife bağrını
Kirli şişte şişleyenler.*

Karakterin soolanadıp,
Kastıkların kuuranadıp,
Bedik tayga bajından beer
Menjee manjaa çedip kelgen.

Mendivisti solçup alııl,
Mengivistir sanajılı.
Çedi çüstüg dayangııştım,
Çester, hola бүдүштүүmnü.

Çedip kelem, manap tur men.
Çergeleştir turuptaalı.
Öskeer-başkaar çoruy barba,
Ölgen kiji mında kövey!

Ökpe, baarlar mında kövey.
Özüñ-baarıñ çımçadıp al.
Hakta, çaksa torulbayn,
Ham-na ıyaşka honup çıtpayn.

Harın dürgen çedip kelem.
Hannıg bardan sorup algaş,
Katkı höglüg hamnap honaal,
Kara sinnar eeleri.

*Gözleriniz soğuk rüzgar gibi kesici,
Elmacık kemiklerinizin rengi soluk,
Yüksek ormanın başından buraya,
Bana, buraya ulaşanlar.*

*Selamlaşalım,
Benlerimizi yoklayalım.
Yedi eklemlı bastonlularım,
Bakır yapıllarım.*

*Yetişin, bekliyorum.
Bir sıraya geçelim.
Oraya-buraya dağılma,
Ölen kişi çok burada!*

*Akciğer, karaciğer burada çok.
Damarlarınız, ciğerlerinizi tazeleyin.
Rüzgara, yağmura kalmayın,
Kam ağaçta* gecelemeysin.*

*Çabuk gelin.
Kanlı bağı yedikten sonra,
Neşeyle geceyi geçirelim,
Kara zirvelerin iyeleri!*

Kam ağacı*: ‘ham ıyaş’, Tuvalarda eskiden beri kam ağacını kutsama âyini var. Özellikle davet edilen kam, kamlayarak ağacı kutsar. Âyin günü insanlar güzel giyinir, lezzetli yemekler yapıp, hem kendileri yerler hem ağaca sunarlar.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(21) Çer, Sug Hamının Hemner
Eelerin Alganganı

*Yer, Su Kamının Irmakların İyelerini
Alkışlaması*

Çinçi, şuru daştıg hemner eeleri!
Çitkennerim dileeliñer, suraalınar.
Aldın, möngün daştıg hemner eeleri!
Aarıglıgıñı ajaap köreel, çedip kelem.

*İnci, boncuk taşlı ırmakların iyeleri!
Kaybettiklerimi arayalım, soralım.
Altın, gümüş taşlı ırmakların iyeleri!
Hastayı tedavi edelim, buraya gelin.*

Artış, şaanak çıdı dolgan bedik
taygam!
Arjaan sugnuñ üner dözü ulug sınım,
Aji-töldüñ amı-tının alır deeştin,
Artış, şaanak, ağı, kañgı kipsip tur
men.

*Ardıç kokusu dolan yüksek dağlık
ormanım!
Şifalı suyun kaynağı ulu sıradağ,
Çoluk-çocuğun esenliği için
Ardıç, pelin yakıp, tüttürüyorum.*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(22) Çer, Sug Çivezinden Algangan Hamnıñ Alğı	<i>Kamlığı Yer, Su Mahlûkundan Alan Kamın Alkışı</i>
Çerniñ çive çerşe çoruur. Sugnuñ çive sugga çoruur. Adırılbayn turar bolza, Ançığ aksın körgüzeveer.	<i>Toprakta yaşamak için yaratılan toprakta yaşar. Suda yaşamak için yaratılan suda yaşar. Eğer [hastalığın taşıyıcısı] yakalanmıyorsa, Kötü ağzını gösteriver.</i>
Hoorulbayn turar bolza, Konçuğ aksın körgüzeveer. Ernim-bile düjürbedim. Edeem-bile çelbivedim.	<i>Eğep [hastalık] yerinden sökülmüyorsa, Korkutucu ağzını gösteriver. Dudaklarımla düşürmedim, Eteğimle savurmadım.</i>
Eldep eeren çive kılbañar. E'tten ırıp emirliger. Söökten ırıp domurlugar. Çövün bodap bojuulagar!	<i>Şüpheli işler çevirmeyin. Etten sıyrılıp uzaklaşın. Kemikten kopup uzaklaşın. Akıllıca düşünüp, acele edin!</i>
Bagın söglep baglaşpayn. Bajın, barın aartpayn, Baglaşkanın koşkadıñar, Doñnaşkanın adırıgar.	<i>Kötü sözler söyleyip, hakaret etmeyin. [hastanın] başını, bağrını ağrıtmayın. Sıkı düğümü gevşetin, Ölü düğümü çözün.</i>
Dozulanmayn, şirilenmeyn Domurlugar, emirliger. Dovurakka boravayn, Uurgayga düjürbeyn bojuulagar.	<i>Saklanmayın, gizlenmeyin. Yerinizden sökölüp, kopun. [hastayı] toprağa vermeyin, Çukura indirmeyin, acele edin.</i>

Kaynak kişi: Munzuk Ondar İlginoviç.

IV. AZA UKTUG HAMNARNIÑ ALGIŞTARI

SOYU ŞEYTANDAN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI

(23) Aza Hamı Hamnaan Hamnıñ Azaların Alganganı	<i>Kamlığı Şeytandan Alan Kamın Şeytanlarını Alkışlaması</i>
--	--

Azalarım! Çetkerlerim!
 Aray-la beer, şala-la beer.
 Aştan-çemden çip-le algaş,
 Aalıñarje çınıptıñar.

Aarığ kiji bodun sadıp,
 Astı-barılga tudup olur.
 A'ttan-hölden munup algaş,
 Aalıvışçe çana bergen.

Aza*: şeytan, kötü ruh.

Çetker*: şeytan.

Astı*: kamlama için verilen ücret. Burada hasta, iyileşmek için atları dahil her şeyini vermektedir.

Azalarım! Çetkerlerim*!
 Azıcık buraya, birazcık beriye.
 Aştan, yemekten yiyince
 Yurdunuza dönün.*

*Hasta, kendini satarak,
 Astı* için her şeyini sunuyor.
 Atlara, tahta atlara binerek
 Yurdumuza dönün.*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(24) Aza Hamının Aza Bolgaş Erlik
 Oranın Alganganı

Aza-la oran amır oran.
 Aştavas sen, suksavas sen.
 Ajiñ-çemiñ ında belen,
 A'dıñ-hölüñ baza-la bar.

Erlik oran eki-le oran.
 Endeves sen, türeves sen.
 İjer-çiiriñ ında belen,
 İdik-heviñ baza-la bar.

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın
 Şeytan ve Erlik Ülkesini Alkışlaması*

*Rahat bir ülke, şeytanların ülkesi.
 Acıkmazsın, susamazsın.
 Aşın, yemin burada bol,
 Her cins at bulunur.*

*Güzel bir ülke, Erlik'in ülkesi.
 Yoksulluk çekmezsin, yok olmazsın.
 İçeceğin, yiyeceğin bol,
 Her tarz kıyafet bulunur.*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(25) Aza Hamının Astı-Barılğanı
 Hoomayzınıp Alganganı

Hörüm eves, şını ındıg.
 Körgey siler. Dıñnaay siler.
 Hööküy küjür çoruy barza,
 Hölzep-düürep kalır siler.

Avıyaastaan dives siler.
 Aza-çektiñ aksı ındıg.
 Megeleveen dives siler.
 Bilgenimni söglep or men.

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın
 Kamlama İçin Verilen Ücreti Az
 Bulduğunu* Alkışta Dile Getirmesi*

*Tahmin değil, gerçek bunlar.
 Göreceksiniz, duyacaksınız.
 Bu zavallı giderse,
 Telaşa kapılacaksınız.*

*Sözlerimi riyakârlık saymayın.
 Şeytanların ağzından aktarıyorum.
 Dediklerimi yalan saymayın.
 Bildiklerimi söylüyorum.*

* Bu örnekte kam, hastanın yakınları tarafından verilen kamlama ücretini az bulmakta ve bunu kendine has bir şekilde dile getirerek payını yükseltmeye çalışmaktadır.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(26) Aza Hamnıñ Aarıg Kijiniñ
Sünezinin Kıygırıp Alganganı

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın Alkış
Söyleyerek Hastanın Ruhunu
Çağırması*

Ak öñj eenziyey berdi. Bodap körem.
Aji-tölün ösküssürey berdi. Keergep
körem.
Azııraan malıñ arga-kaskak sanay
berdi.
Adıg, börü doyu bolur çede berdi.
Kuray! Kuray!

*Ak çadırın ıssızlaştı. İyi düşün.
Çoluk-çocuğun öksüz kaldı.
Merhamet et.*

*Beslediğin malın çalılığa dağıldı.
Ayı, kurtlara yem oldu.
Kuray! Kuray!**

Çağlıg e'din despi, tavak dola berdi.
Sarıg şayın hoo, dombu dola berdi.
Çaldıg a'dın baglaajında bajın savap,
Çanıp kelirin çovagzınıp manap turu.

*Tepsi, tabak yağlı et dolu.
Çaydanlıklar sarı çay dolu.
Yeleli atın direkte bağlı, başını sallar
Dönüşünü beklemekten yoruldu.*

Çırık-çaagay oranıñçe, hünñüg çurtçe
Çanıp kelgeş, çırgap körem, çurttap
körem.

Aydınlık yurduna, güneşlik ocağına

*Dön, mutlu hayatını sürdür.
Saçlarını ayırdığın* yalnız eşin acılar
içinde.*

Çajın çargan çağgıs ejin hiley berdi.
Çaaskaanzıraan. Bagay olur. Hiley
berdi.
Kuray! Kuray!

*Yalnız. Mutsuz. Acı çekiyor.
Kuray! Kuray!*

Azar deerniñ delgem şöleen adaan
orta,

*Azar göğünün huzurlu ve geniş
altında,*

Aynıñ, hünñüñ hayaalangan çırın orta
Ajıl-ijin maga handır kılbas sen be?
Aalıñdıva degiyt doraan çanıp kelem.
Kuray! Kuray!

*Ayın, güneşin parlayan ışıkları
altında*

*İşini-gücünü keyifle yapmaz mısın?
Obana çarçabuk geliver, lütfen.
Kuray! Kuray!*

*Tuvalarda genç kız evlendiğinde eşi, saçlarını ikiye ayırıp örür. İki örgülü saç, evli kadının belirtisi.
Kuray*: çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

V. ALBIS UKTUG HAMNARNIŇ ALGIŞTARI

SOYU ALBISTAN* GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI

(27) Albis Uktug Hamnıñ Albıstarın
Alganganı

*Soyu Albıstan Gelen Kamın
Albıslarını Alkışlaması*

Kızıl hünde kıybıñnaşkan,
Kıpsınçıdır kattırışkan,
Kıyañnadır çañnaşkılaan,
Kıybıñ çajın suybaşkannar.

*Tan vaktinde kıpırdayan,
Kahkahalarla gülüşen,
İşveli, cilveli oynaşan,
Nadir saçlarını okşayanlar.*

Kızıl elder herimnengen,
Kızıl turug hüreelengen,
Kızıl çester çaaktıglar.

*Kızıl yardan duvar yapan,
Kızıl kayadan kale yapan,
Kızıl bakır yanaklılar.
Gün batımında rengârenk
parlayanlar.*

Sarıg hünde şaarañnaşkan.

Sarıg elder kajaalangan,
Say-la çajın suybangılaan,
Çalım-haya turlaglangan,
Sarıg hola dırgaktıglar.

*Sarı yardan kale yapan,
Kız saçını okşayan,
Sarp kayayı durak yapan
Sarı bakır tırnaklılar.*

Albıs*: kötü ruh. Tuva mitolojisinde albıs, ırmaklara yakın kızıl yar ve sarp kayalı bölgelerde yaşar.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(28) Albis Hamnıñ Diirenşnerin
Alganganı

*Soyu Albıstan Gelen Kamın
Diirenşlerini* Alkışlaması*

Çerniñ eezi çedi sarıg,
Çergeleşken diirenşnerim.
Ektiñerden dayangaştıñ,
Emiñlerden eep alıyn.
Edeñlerden tutungaştıñ,
Ergeledip oşkap alıyn.

*Toprağın sahipleri yedi sarı,
Sırayla yürüyen kötü ruhlarım.
Omuzlarınıza dayanınca,
Memelerinizden emeyim.
Eteklerinizden tutunarak
Sevip okşayayım.*

Saynıñ, kumnıñ eeleri.
Sarıg hola dırgaktıglar!
Kumnıñ, saynıñ eeleri,
Kuduk çañnaar diirenşnerim!
Kızıl çestiğ çaaktıglar,
Kıpsınçığ-la kılınmañar.

*Çayın, kumun iyeleri.
Sarı bakır tırnaklılar!
Çayın, kumun iyeleri
Alçak huylu ruhlarım!
Kızıl bakır yanaklılar,
Kahkahayla gülmeyin.*

Arnınayda kara meñnig,
Aksınayda azıg dıştıg,
Ertken-düşken edeen tırtkan,
Erzek sarıg diirenşnerim!
Aydıñ düne algırganım,
Azargançıg aza ünnüüm.

Albıs, şulbus ada-iyem.
Aray-la, şala-la beer.
Amır-mendi aytırjılı,
Arjaan sugdan ijeeliñer.
Sagış handır çugaalajıl,
Sarig taakpı tırtjaalı.

Diirenş*: kötü ruh.

Şulbus*: iblis; alnında tek gözü olan kötü yaratık.

Yüzünüzde kara benli,
Ağzınızda azı dışlı,
Geçenlerin eteğinden çeken
Dışı, sarı ruhlarım!
Aydınlık gecede haykıranım,
Şeytanî seslilerim.

Albıs,şulbus* anam, babam.
Azıcık buraya, birazcık beriye.
Selamlaşalım,
Şıfalı sudan içelim.
Gönlümüzce konuşalım,
Sarı tütün içelim.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(29) Albıs Hamnıñ Bodun Alganganı

*Soyu Albıstan Gelen Kamın
Kendisini Alkışlaması*

Alışkanım, berişkenim
Albıs, diirenş kulugur men.
Aksım hannıg kulugur men.
Aray ınay oluruñar.

*Alıştığım, veriştığım
Albıs, diirenş*, hilekârım ben.
Ağzı kanlı yaramazım ben.
Biraz uzağa oturunuz.*

Hoygaşkanım, birişkenim
Horum, haya eezi çüve.
Hoyuñardan ölüргеştin,
Homdu-şiree salıptınar.

*Koyun koyuna girip birleştığım
Taşın, kayanın iyesidir.
Koyununuzdan keserek
Etinden masaya koyunuz.*

Haldap kelgen aarıg küjür.
Hoorlu-la beer, çaştay-la beer.
Kattışkanım, birişkenim
Kara turug eezi çüve.

*Bulaşıcı hastalık
Dağıl, ayrıl buradan.
Katıştığım, birleştığım
Kara kaya iyesidir.*

Kadar çağlıg semis e'tten
Kara paşka dülüptüñer.
Haldap kelgen haylıg aarıg
Haylı-la beer, esti-le beer.

*Yağlı, semiz etten seçip
Kara kazanda pişirin.
Davetsiz gelen belalı hastalık
Eriyiversin, eziliversin.*

Diirenş*: kötü ruh.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

VI. HAMNIŇ HAMNAP ÜNERİ

KAMIN KAMLAMAYA BAŞLAMASI

(30) Mooldun Senġil Sumuzundan
Kelgen Araptan Dep Er HamnıŇ
Hamnaarın Alganganı

Moğolistan'ın Senġil Köyünden
Gelen Araptan İsimli Kamın
Kamlamayı Alkışlaması*

Alaas. Alaas. Ooy. Ooy. Ooy. Ooy.
Aza çayaan sağızınnar!
Ayım, hünüm çazında
A'ttandımay, tonandımay.

*Alaas. Alaas. Ooy. Ooy. Ooy. Ooy.
Şeytan yaradılışlı tılsımlar!
Ayın, güneşin yenisinde
Atlandım, giyindim.*

Ektim, moynum evir baskan
Egin mançaam eeleri!
Orba tutkan optuglarım!
DüŇgür tutkan tümen hamım!

*Omzuma, boynuma ağırlık veren
Omuz mançağımın* iyeleri!
Kam çomağını tutan ecdadım!
Kam tefini tutan tümen kamım!*

Çarın, bajın şılagzıdır
Çaya baskan eeren mançaam!
Çarın mançaam eeleri!
Çayaan döstüg çüvelerim!

*Enseme, başıma ağırlık çöktüren
Sallanan put mançağım!
Ense mançağımın iyeleri!
Yetenekli yaratıklarım!*

Kara-Höldün kaygaldarı,
Aldın-Höldün çeekteri!
Barıın alday çurtuglarım,
Baar düŇgür tutkannarım!

*Kara Göl'ün gözü pekleri,
Altın Göl'ün birbirini yiyen kamları!
Batı Altay yurtlularım,
Kara tef tutanlarım!*

Egli şilgim tudup aldım.
Eeren alam kedip aldım.

*Kızıl-sarı atımı yakaladım.
Ala elbisemi giydim.
Şeytan yolunda giderek
kamlayalım.
Erlik yolunda dolaşarak
kamlayalım.*

Aza oruun argıy hamnaal.

Erlik oruun ergiy hamnaal.

Senġil*: Moğolistan'da Tuvaların yaşadığı bir bölge.

Mançak*: şaman elbisesinde şarkan bez parçaları.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çuvurekoviç.

(31) Börüden Hamnaan İrgit Kalzan
HamnıŇ Alganıp Üneri

*Soyu Kurda Dayanan İrgit Kalzan İsimli
Kamın Alkış Söylemeye Başlaması*

Aktar aynın egezinde
Artış, kağı saşım saldım.
A'ttandım iyn, hevendim iyn.

*Beyaz bir gecenin başlangıcında
Ardıç ve pelinden tütsü yaktım.
İyice bindim atıma, güzelce giyindim.*

Erik çerden eey kakkan
Ezer, çügen eeleri!
Estediñer, hadıñar.

*Kıyı yerden dönerek vuran
Eyer, dizgin iyeleri!
Estiniz, savrulduñuz.*

Kadıg çerden kıya kakkan
Kızıl sıptıg kımçım eezi!
Kıyıskaıp örşeenjerem!

*Katı yerden keserek vuran
Kızıl saplı kamçımın iyesi!
Merhamet ediniz!*

Kaynak kişi: İrgit Seren-Ool Çeçey-Ooloviç.

(32) Küjüget Seren Hamnıñ Hamnap
Ünerin Alganganı

*Küjüget Seren İsimli Kamın
Kamlamanın Başında Söylediği
Alkış*

Şiree daşka saşım salgaş,
Şinik hevım hevendim am.
Düñgürlüñnüş düvü mindig
Düpke teyleer salım mindig.

*Yassı taştta tütsü yaktım,
Güzel elbisemi giyindim.
Tef tutanın akıbeti böyle
Eskiye dua geleneği böyle.*

Orbalıñnıñ oruu mindig,
Oranga teyleer salım mindig.
Amır çoruur arga dilep.
Mendi çoruur belek dilep.

*Çomak tutanın yolu böyle,
Evrene dua edenin kaderi böyle.
Huzur olması için yol arıyorum
Esen olmak için hediye arıyorum.*

Kaynak kişi: Balgan Kujuget Lençayeviç.

VII. HAMNİÑ ÇAYAAN DÖSTÜÜN ALGANGAN ALGIŞTARI

KAMLIK YETENEĞİ ÜZERİNE ALKIŞLAR

(33) Monguş Daa Dep Er Hamnıñ
Bodunıñ Küçülüün Alganganı

*Monguş Daa İsimli Erkek Kamın
Kendi Gücünü Alkışlaması*

Kök dagnı köjee tırtkan,
Ala dagnı aymak tırtkan,
Hovujuktu kodan kılğan,
Kojagarnı haraal kılğan.

*Gök dağ balbal yapan,
Ala dağı ulus yapan,
Bozkırı çiftlik yapan,
Zirveyi nişangâh yapan.*

Çiŋge dagnı çire hamnaan,
Çiŋge hemni kadir hamnaan,
Çijiradı çaŋçavadım,
Çıkkıladı ettevedim!

Hee hevim kedip aldım,
Heyler a'dım munup aldım!
Düŋgürlügge tüveşpeŋer,
Orbalıgga oraaşpaŋar!

Çedi kудay şavızı men,
Çedi hamnıŋ çeeni men!
Aldı kудay şavızı men,
Aldı hamnıŋ anıyaa men!

Köksü hannıg kök-le öörüm,
Höy-le malga haldavaŋar!
Aksı hannıg arı börü,
Arbın malga haldavaŋar!

*İnce dağı yarararak kamlayan,
İnce suyu kurutarak kamlayan,
Cızırdayana* sövmedim,
Çatırdayanı* dövmedim.*

*Süslü giysimi giyindim,
İlham dolu atımı bindim.
Tef tutanla yarışmayın,
Çomak tutana karışmayın.*

Yedi kудay öğrencisiyim
Yedi kamın yeğeniyim!
Altı kудay öğrencisiyim,
Altı kamın küçüğüyüm.*

*Göğsü kanlı dostlarım,
Fazla mala saldırmayın!
Ağzı kanlı arı kurt,
Fazla mala saldırmayın!*

Cızırdayan*: gök gürlemesi.

Çatırdayan*: yıldırım.

Kудay*: (mit.) gök soylu kamların yaşadığına inanılan gök.

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Kembeloviç.

(34) Hamnıŋ Çüge-Daa Aldırbazın
Alganganı

*Kamın, Kimseye
Yakalanmayacağını Alkışlaması*

Şenektigge
Şeldirbes men.
Mıyıtıgga
Bastırbas men.

*Dirsekliye
Çeldirmem.
Boynuzluya
Bastırmam.*

Çergeleşken
Çedi börüm.
Adalaşkan
Aldı börüm.

*Sıraya dizilen
Yedi kurdum.
Sırayla beni koruyan
Altı kurdum*.*

Kurt*: kurt, şaman mitolojisinde önemli rol oynar. Tuva inancına göre güçlü bir şaman öldükten sonra bir kurda dönüşür ve eski otakları ziyaret eder.

Yedi kurt, altı kurt * derken şaman yedi ve altı kuşak atalarını veya torunlarını kastediyor.

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(35) Küçü Küştüün Hamnıñ Alganganı

*Kamın, Güçlü Olduğunu
Alkıslaması*

Ala mançak astıp algan, çüktep algan, *Ala mançak* asmış, yüklenmişim.*
 Aksım hannıg, arnım kara kulugur men. *Ağzım kanlı, yüzüm kara hilekârim*
 Albıs, şulbus, diiren, buktar, kuskun, *ben.*
 saaskan, *Albıs*, şulbus*, diiren*, buktar*,*
 Aza, çetker, erlik-daa bol, arlı berger! *kuzgun, saksağan,*
Aza, çetker*, erlik*! Defolun!*

Mançak*: şaman elbisesinde şarkan bez parçaları.
Albıs: kötü ruh; bozkır, kum, nehirlerde yaşayan kız.
Şulbus: iblis; alnında tek gözü olan kötü yaratık.
Diiren: kötü ruh.
Buk: kötü ruh.
Aza: şeytan.
Çetker: iblis.
Erlik: iblis.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

VIII. ÇİŞKEN HAMNARNIŇ ALGIŞTARI**BİRBİRİNİ YİYEN KAMLARIN ALKIŞLARI**(36) Malın Oorladıpkın Hamnıñ Kargış
Algıjı*Malını Çaldıran Kamın Kargışı*

Algaş bardı, kulugurnu. Halak-halak. *Alıp gitti, şerefsiz. Helak, helak!*
 Azaların aldın şalba aña kirzin. *Şeytanların altın urganı ona girsın.*
 Azıraan malı kırılı berzin. Halak-halak. *Güttüğü malı kırılısın. Helak, helak!*
 Artkan malı arga-ezim argıır bolzun. *Kalan malı orman-taygaya dağılsın.*

Adıg, börü doyu bolzun, halak-halak. *Ayı, kurt doysun. Helak, helak!*
 Aji-tölü ölür bolzun, halak-halak. *Çoluk-çocuğu helak olsun, yazıklar*
olsun!
 Aş-la kuskun doyu bolzun, halak-halak. *Aç kuzgunlar toyu olsun, Helak,*
 Ak-la söögü kurgaar bolzun, halak-halak. *helak!*
Ak kemiği kurusun, Helak, helak!

Urug-darı ölür bolzun, kulugurnu. *Çoluk-çocuğu helak olsun,*
 Uya-çaglaa bustur bolzun, kulugurnu. *şerefsizin!*
Evi-barkı yıkılısın, şerefsizin.
 Aji-tölü kırılıp kalzın, kulugurnu. *Çoluğu-çocuğu yok olsun,*
 Aalı-çurtu een-na kılzın, kulugurnu. *şerefsizin.*
Obası-köyü, şerefsizin.

Karak-kulaa sogur bolzun, kulugurnu. *Gözleri- kulakları kör-sağır olsun, şerefsizin.*
 Hanı-damırı kadar bolzun, kulugurnu. *Kanı-damarı kurusun, şerefsizin.*
 Erlik çerge türeg körzün, kulugurnu. *Erlik yerinde sefalet görsün, şerefsiz.*
 İzig tama düjüp ölzün, kulugurnu. *Sıcak cehenneme düşüp ölsün, şerefsiz.*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(37) *Çimekey Dep Er Hamnıñ Çiji
Bergende Alganır Algıjı*

*Çimekey İsimli Erkek Kamın
Düşman Şamanla Birbirini Yeme
Sırasında Söylediği Alkışı*

Çerden, sugdan uktalgannar!
 Çeek çeçen çayaaçılar!
 Kara deerniñ hayırazı,
 Karji-doşkun sagıızınнар!

*Yerden, sudan yaratılanlar!
 Korkmaz, şaşmaz, ateş taşıyanlar!
 Kara göğün ihsanları,
 Gaddar, azgın tılsımlar!*

Karañgıda çoruktuglar,
 Kara-şokar düngürlügler!
 Dünegide çoruktuglar,
 Düktüg orba dayangannar!

*Karanlıkta gezenler,
 Kara-ala tef tutanlar!
 Geceleyin gezenler,
 Tüylü çomak taşıyanlar!*

Çeekterim, çeçennerim!
 Şejektigge şeldirbeeli.
 Çemeligge çettirbeeli.
 Şenektigge attırbaalı.

*Korkmazlarım, şaşmazlarım!
 Oklulara deldirmeyelim.
 Siteмлilere yakalanmayalım.
 Dirsekliye vurulmayalım.*

Öştüglerden öjeen negeel.
 Hıktıglardan hıın negeel.
 Sırığ oktu kezeniil,
 Sırı çılan kımçılanıl.

*Öcü olanlar öcünü almalı.
 Kin besleyenler hıncını çıkartmalı.
 Sırığ Ok'u* nişan alalım,
 Sırı Çılan'ı* kamçılalayalım.*

Taygavıstıñ eelerin saktıl.
 Dalay sugnuñ eezin saktıl.
 Kejig sugga kedeeliñer.
 Kezim arkta manaalıñar.

*Taygamızın iyelerini analım.
 Irmak suyunun iyesini analım.
 Geçit suya gidelim.
 Geçitte bekleyelim.*

Aşka-çemge holuttunup,
 Aksı-köksünge kireeliñer.
 Oruk çerge manaalıñar,

*Aşa-yeme karışıp,
 Ağız-bağıra girelim.
 Yolda bekleyelim.*

Onğar çerğe kedeeliñer!

Delik yere girelim.

Hıktıglarnı saktırımga,
Kılıım haynır, öjeem haynır.
Öştüglarnı saktırımga,
Ökpe-çüreem haynıp kelir.

*Öcüm olanları hatırladığımda
Öfkem kaynar, öcüm kaynar.
Öcüm olanları hatırladığımda
Ciğerim-kalbim kaynar.*

Halap haynır kazırgızı,
Kara holum karjıları!
Aldın hölüm çeekteri!
Artı-iştivis ajılıñar.

*Felâketin, belânın kasırgası,
Kara kolumun elebaşları!
Altın gölümün korkmazları!
Arkadan, önden yaklaşın.*

Çetkerlig-le çeek hamnar
Çedip keerin kaçap bilir.
Dotkarlıg-la doşkun hamnar

*İblis ile kötü kamların
Geleceğini nasıl bileceğiz.
Engel olan azgın kamların
Yolumuzu kesmeyeceğini nereden
bileceğiz.*

Dozup keerin kaçap bilir.

Sırıg Ok*: dikilmiş ok; burada ‘Sırıg Ok ruhu’ kastedilmektedir.
Sırı Çılan*: ok yılanı; burada ‘Sırı Çılan ruhu’ kastedilmektedir.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çuvurekoviç.

IX. HAMNİÑ SERİİRİN ALGANGANI

KAMLAMANIN SONUNDA SÖYLENEN ALKIŞLAR

(38) Çıranday Hamnır Seriirin Alganır

*Çıranday Kamın Kamlamanın
Sonunda Söylediği Alkışı*

Torgu tondan çarlılıñar.
Dolday tonu kedeeliñer.
Çaraş tondan çarlılıñar.
Çargaş tondu kedeeliñer.

*İpek elbiseyi çıkartalım.
Post elbiseyi giyelim.
Güzel elbiseyi çıkartalım.
Tüyü dökülmüş elbiseyi giyelim*.*

*Kam, kamlamayı bitirdikten sonra, kamlama için giydiği özel elbiseyi çıkartıp, günlük elbisesini giyer.

Kaynak kişi: Kuular Sengil Davındayoviç.

(39) Hamnır Seriirin Alganır

*Kamın Kamlama Sonunda
Söylediği Alkışı*

Çoruy hamnap çoruulñar.
Çook arttap ajaalıñar.

*Kamlayarak yürüyelim.
Yakın geçide doğru yürüyelim.*

Çana hamnap çoruuluŋar.
Çavis arttap ajaalıŋar.

*Dönerek kamlayalım.
Kısa geçide doğru gidelim.*

Köktüg daŋı adıp keldi.
Hökpeş hööküy ede berdi.
Taragılap çanaalıŋar.
Tamçıktanıp sergeeliŋer.

*Gök tan atıverdi.
Serçe ses çıkarmaya başladı.
Dağılarak dönelim.
Huzur içinde yaşayalım.*

Kaynak kişi: Kuular Dorju Sengiloviç.

(40) Seriir Çoogunda Hamnıŋ Alganır
Algıjı

*Kamın Kamlama Sonunda
Söylediği Alkış*

Adar daŋı adıp keldi,
Aalıvışçe çanaalıŋar.
Ak-la kara kuskunnarım!
Am-na bolzun, çedip keliŋer.

*Atacak tan attı,
Obamıza dönelim.
Ak ile kara kuzgunlarım*,
Yeter artık, dönünüz.*

Ay-daa, şolban aja berdi,
Aalıvışçe çanaalıŋar.
Aştan-çemden ijiip algaş,
Am-na taptıgı uduuluŋar.

*Ay ve Çolpan kayboldular,
Köyümüze dönelim.
Aştan yemekten yiyip,
Güzelce uyuyalım.*

ak kuzgun*: iyilik ve esenlik kuşudur.
kara kuzgun*: bilgi ve ihbar kuşudur.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor şogjapoviç.

X. DEERGE ÇÜDÜP ALGANGAN ALGIşTAR

GÖĞE (ÜST DÜNYAYA) İNANMAYLA İLGİLİ ALKIşLAR

(41) Ondar Aldın-Hereldiŋ Deerlerden
Aarıg Ekirtirin Dilep Alganganı

*Ondar Aldın-Herel İsimli Kamın Üst
Dünyadan Hastanın İyileşmesini
İstediği Alkışı*

Çugaa-soottuŋ aayı indig!
Çugaalajıp, taakpılajıp,
Borta kelgen ujur hereen
Bolçur-çoguur evin körger.

*Yârenliğin usulü şu:
Konuşmak, tütün içmek.
Buraya gelme sebebiniz
Olacağı, en uygunu bulmak.*

Ak-la çemniŋ deejizin
Amzadıŋar, çemnendiŋer.
Ak-la bulut arjıldangaş
Arlı beerin bodavaŋar.

*Sütün, aşın en iyisini
Tattınız, yediniz.
Ak bulutla örtünerek
Çözüm bulunuz.*

Aarignıñ dülgeezinin
Adırınar, taylatçıñar!
Höy-le çemniñ deejizin
Hölçök eki çettirdiñer.

Kök-le deerge haraaldandır
Közöldür-le ıravañar!
Karakajıp bolgaajınar,
Hayırañar körgüzünar.

Hörek, çürek dıkpıjatkan
Kögeezinnig aarignıñ
Şiriin-doşkun halavından
Çiigeş kıldır çidirjiñer.

Argazı çül? Sümezi çül?
Aytıp berger, söglep berger.
Kayda dep çe? Kandıg dep çe?
Kayızınıñ talazındal?

Çüden dep çe? Çülüg dep çe?
Çüzü bolgan? Kañangan çe?
Aarig-halap, baçıt hayın
Arıdınar. Öršep körger.

*Hastanın kötü ruhunu
Ayırın, hayırlı sona erdirin.
Çok yemeğin en iyisini
Sayısızca yediniz.*

*Mavi göğşe yönelip
Gözden uzaklaşmayın.
Bakın, dikkat edin,
Merhamet edin.*

*Göğsü, yüreği sıkıştıran
Güvercinli kötü hastalığı
Şiddetli, kötü zorluğu
Hafifletin, yok edin.*

*Usulü ne? Yardımı ne?
Söyleyin, anlatın.
Nerede? Nasıl?
Ne tarafta?*

*Nedendir? Nelidir?
Neyi var? Ne yapmalı?
Hastalık, zorluk, günah, belâyı
Temizleyin. Merhamet edin.*

Kaynak kişi: Ondar Aldan-Herel Orbakanoviç.

(42) Ayga, Hünge Çalbaraanın
Alganganı

Aya, Güneşe Dua Edenin Alkışı

Aynıñ, hünñüñ çaazında,
Hünüvüstün egezinde,
Dalay bolgan çajım çajıp,
Tañdı bolgan sañım saldım.

*Ayın, güneşin yenisinde,
Günümüzün başında,
Deniz gibi saçar'mı saçıp,
Yüksek dağ gibi tütsümü yaktım.*

Üye bolgan ulug dörgün eeleri,
Haya bolgan kadir dörgün eeleri!
Orbalıgnıñ ülüü çanğıs,
Oktargaynıñ oruu çanğıs.

*Büyük derenin iyeleri,
Kayalık yerden çıkan suyun iyeleri!
Çomak tutanın yolu tek,
Kâinatın yolu tek.*

Düñgürlügnüñ düvü çanğıs,
Tümen sıldıs oruu çanğıs.

*Tef tutanın dibi tek,
Tümen yıldızın yolu tek.*

Çügle mançaan çüktendirgen,
Çügle töögüm arıglaanı!

*Bir tutam mançak takıyorum,
Geçmişime değer veriyorum.*

Kaynak kişi: Salçak Şokşuy Sunduyeviç.

(43) Hamnıñ Dolu, Çaaşkın Çayladırın
Alganganı

*Kamın Dolu ve Yağmuru Dindirmek
İçin Söylediği Duası*

Dolu, şuurgan çorup orda,
Doza kaaptar otçu hamı!
Çaaşkın, bulut kelir deende
Çaya kaaptar çatçı hamı!

*Dolu, boran olacakken
Engelleyecek otçu kam*!
Yağmur, bulut gelecekken
Dağıtacak çatçı kam*!*

Damdıladıp badırbañar.
Daş-la dolu düjürbeñer.
Kızaa toglap buzavañar,
Kızanñaydır şırbanmañar.

*Damlatıp akıtmayın.
Taş gibi dolu indirmeyin.
Dar yere döküp dağıtmayın.
Yıldırıma özenmeyin.*

Otçu kam*: sihirli bir güce sahip otun yardımıyla yağmur, fırtına, doğal âfet başlatabilecek kam.

Çatçı kam*: yardımıyla yağmur yağdırıldığına inanılan 'çat' isminde bir taşla sahip kam.

Kaynak kişi: Salçak Şokşuy Sunduyeviç.

XI. ÇERGE ÇÜDÜP ALGANGAN ALGIŞTAR YERYÜZÜNE İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(44) Hamnıñ Han-Deer
Taygazinga Çalbarıp Alganganı

*Kamın, Han-Gökyüzü Dağına Dua Edip
Alkışlaması*

Sanım salıp çalbardım.
Çajım çajıp sögürdüm.
Ağım, kögüm bağladım,
Açılığ Han-Deerim!

*Tütsü tüttürüp dua ettim.
Saçı'mı saçıp yalvardım.
Beyaz, mavi bezlerimi bağladım,
Bereketli Han-Gökyüzü dağım!*

Beerinñi
Beletke.
Alırımñı
Aayla, bay Han-Deerim!

*Vereceklerini
Hazırla.
Alacaklarımı
Düzenle, zengin Han-Gökyüzü!*

Dalaşkanga
Tavarişpa.
Bılaaşkanga
Murnatpa, bay Han-Deerim!

*Acele edenin
Yoluna çıkma.
Kavga çıkartanı
Galip getirme, zengin Han-Gökyüzü.*

Pagiñ aldında çajırba.
 Buduun aldında buzutpa.
 Çerniñ ortuzunga örşeep körger.
 İyaştıñ çarajınga örşeep körger.

*Avurduna saklama.
 Dallarının altında çürütme.
 Yeryüzüne bağışla.
 Ağaçların güzeline bağışla.*

Muñ kara ıyaştıg,
 Çüs çürektig,
 Tos konguldug
 Buurul kara tañdım!

*Bin kara ağaçlı,
 Yüz yürekli,
 Dokuz kovuklu
 Kır renkli kara yüksek dağım!*

Saglagar kuduruktugdan,
 Halagar sırgalıgdan
 Hayırla, tañdım!
 Örşee, tañdım!

*Gür tüylü kuyrukludan,
 Titrek küpeliden
 Esirge, dağ başım!
 Bağışla, yüksek dağım!*

Çoraan botka
 Çovag çok kıldır örşee, tañdım.
 Mungan a'tka
 Soodug çok kıldır, örşee, tañdım!

*Yürüyen bedene
 Yormadan bağışla, yüksek dağım.
 Binek ata
 Dinlendirmeden bağışla, yüksek dağım!*

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyeviç.

(45) Hertek Lamajık Hamnıñ Tañdı-Sın
 Eelerin Alganganı

*Hertek Lamajık Kamın Yüksek
 Sıradağ İyelerine Alkışı*

Çalamalıg kızıl arttap
 Arta bazıp üneeliñer.
 Modagannıg bedii artap
 Bolgaaradıp ajaalıñar.

Çalamalı eşikten
 Geçip ıkalım.
 Yüksek modaganı* geçip
 Yavaşça aşalım.*

Irak çerje
 İdip oraal.

*Irak yere
 Gönderip yoralım.*

Tayga-taңdı eeleri
 Dariygiler, daңgıñalar!
 Dariy-dürgeñ duzalañar,
 Taalıñ doldur hayırlañar.

*Tayga, dağ iyeleri
 Tanrıçalar, dağ krallarının kızları!
 Çabuk yardım edin,
 Heybeyi doldurun, merhamet edin.*

Havırlıñar.
 Karaktañar.

*Sürüyle getirin.
 Bakın.*

Hüreñ torgu hürümelig

Kahverengi ipek elbiseli

Taŋdı-tayga eeleri!
Kara torgu kandaazalıg
Hayıralıg daŋınalar!

*Dağ, tayga iyeleri!
Siyah ipek elbiseli
Merhametli prensesler!*

Avıraŋar.
Azıraŋar.

*Acıyın.
Besleyin.*

Çalama*: ağaca bağlanan bez. Burada keçe evin içinde aile fertlerini koruyan ruh.

Modagan*: keçe evin kapısının beş delikli üst kısmı, bu deliklere beş tane sırık saplanır.

Kaynak kişi: Salçak Lündüp Şirindeyeviç.

(46) Küjüget Seren Hamnıŋ Taŋdıların
Algap Alganganı

*Küjüget Seren İsimli Kamın Yüksek
Dağları Ululayarak Alkışlaması*

Akı-duŋma çonuvustun
Aas-kejii bodaraar boop,
Ajıl-iji бүдүңгүр boop
Aldın Taŋdı örşeer bolzun.

*Kardeşlerimizin, ulusumuzun
Mutluluğu çoğalıp,
İşi çabucak gerçekleşip
Altın dağ bağışlar olsun.*

Artış, şaanak бүргөп şıpkan
Avıraldıg Taŋdılarıım.
Menği harlar бүргөп şıpkan
Bedik ala taygalarıım.

*Ardıç, Sibir ardıcı kaplayan
Merhametli dağlarıım.
Bengü karlar kaplayan
Yüksek ala taygalarıım.*

Açılıg boop çayaattingan
Aldın baştıg taygalarıım.
Buyannıg boop çayaattingan
Buurul baştıg Taŋdılarıım.

*Faydalı olarak yaratılan
Altın başlı taygalarıım.
Merhametli olarak yaratılan
Kır başlı dağlarıım.*

Kara tuman köjegelig
Kaas-çaraş taygalarıım.
Ak-la tuman köjegelig
Aldın heelig Taŋdılarıım.

*Kara duman başörtülü
Güzel taygalarıım.
Beyaz duman başörtülü
Altın nurlu dağlarıım.*

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençayeviç.

XII. KARAŇGI ÖRTEMÇEYGE ÇÜDÜP ALGANGAN ALGIŞTAR YERALTINA İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(47) Doŋgak Kaygal Hamnıŋ Albıs
Irıznı Irlap Alganganı

*Doŋgak Kaygal İsimli Kamın Albısın
Şarkısını Söylemesi*

Sinnar bajı çaap kelgen,
Sımırajır şöleen-ne çok.
Daglar bajı çaap kelgen,
Taakpılajır şöleen-ne çok.

*Sıradağın başına yağmur yağıyor,
Fısıldaşmaya vakit yok.
Dağların başına yağmur yağıyor,
Tütün içmeye vakit yok.*

Kaynak kişi: Monguş Bora-Hoo Keldegeyoviç.

(48) Hamnıñ Azarlar-Bile Çugaalajıp
Alganganı

Kamın Kötü Ruhlarla Konuşması

Azalarım! Sürtüglerim!
Aksı-boskum kada berdi.
Holum, budum turup keldi.
Hondur-dündür hamnap keldim.

*Şeytanlarım! Gaddarlarım!
Ağzım, boğazım kurudu.
Elim, ayağım uyuştı.
Gece-gündüz kamladım.*

Dileenimni albayn körger.
Dileenimni berip körger.
Aji-tölü baldır-beejek.
Nazı-harı çalıı-dır oñ.

*İstediğimi almayın.
İstediğimi verin.
Çoluk-çocuğu küçük.
Yaşı gençtir henüz.*

Azargançığ, bajı keppeen,
Aji-töldüg amıtan-dır.
Öyü keerge, kelgey siler.
Öyü keerge algay siler.

*Bıngıldağı kurumamış,
Çoluk-çocuğu vardır.
Zamanı gelince gelesiniz.
Zamanı gelince alasınız.*

Astırbas-tır, çaylavas-tır.
Am-daa biçe manap körger.
Anıyak-çaş amıtan-dır,
Amı-tının üspeyn körger.

*Yanıltmayacak, uzaklaşmayacak.
Birazcık daha bekleyin.
Genç bir kimsedir,
Canını almayın.*

Nazın hemçee çetkelek-tir,
Nazın çalıı salımnıg-dır,
Doorattıñ çüvezi-dir,
Doğun çarınap hürteveñer.

*Yaşı henüz olgunlaşmadı,
Genç yaşta olması kaderdir,
Öteki tarafın kişisidir,
Kabaca kavga etmeyin.*

Ornun soluur çüve bereyn,
Oojurgap körüñerem.
Ança dıka şoglavañar,
Ança dıka bılaaşpañar.

*Onun yerine başka bir şey vereyim,
Sakinleşin.
Bu kadar öfkelenmeyin,
Bu kadar kavga etmeyin.*

Nazın hemçee çetkeş şagda,
Aji-tölü ösken şagda,

*Yaşı olgunlaştığı zaman
Çoluk-çocuğu büyüdüğü zaman,*

Alırınar kay-la baarıl,
Adır-adır, manap körger.

*Alınız nereye gidecekse
Şimdi ise bekleyin.*

Ujur çövün söglep tur men,
Ulug dıka daldavañar.
Hööküynüñ ornun soluur
Kök-le boram örgüp tur men.

*Sebepleri söylüyorum,
Bu kadar beğenmeyin.
Zavallının yerine
Kır atımı veriyorum.*

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyeviç.

(49) Çula Dep Er Hamnıñ Buktug
Aalga Alganır Algıjı

*Çula İsimli Kamın Obadan Kötü
Ruhu Çıkartmak İçin Söylediği Alkış*

Kara deerim hayırazı,
Haan deerden çarlıktım.
Kadıg-bile kavırlajır
Kadıg-doşkun çayaaçılar.

*Kara göğümün ihsanı,
Han göğünden fermanlım.
Sert güçlerle savaşavak,
Acımasız, azgın ateşler.*

Taygalar deg daygılarım.
Möngülek deg börülerim.
Buktugların bugun sürer
Burgan kögüm, buurul kögüm.

*Tayga gibi muhteşem ayı ruhlarım,
Möngülek zirvesi gibi keskin kurt
ruhlarım.
İnsanlara girmiş kötü ruhu kovacak
Gök Tanrım, kır renkli göğüm.*

Tos maga şeriglig
Doşkun kara magaçınım.
Çedi kara şeriglig
Çeçen kara magaçınım.

*Dokuz bahadır askerli
Gaddar kara yamyamım.
Yedi kara askerli
Güzel kara yamyamım.*

Artı, iştivis ajıglañar.
Soo, murnuvus doskuuldañar.
Sürer çüvee süldeligler.
Aydaar çüvee attaşkannar.

*Arkadan, önden arayın.
Arkamızdan, önümüzden
gözetleyin.
Sürülecek şeylere işaret koyun.
Kötü ruhun avcıları.*

Aldırbayn barzın!
Çettirbeyn barzın!
Aksın-sözün alınar.
Aal-oranga çediriñer.

*Ele geçirilmeden gitsin!
Yakalanmadan gitsin!
Ağzından sözünü alın.
Obasına ulaştırın.*

Kaynak kişi: Sambu Saya Çuvurekoviç.

(50) Hirliğbey Dep Er Hamnıñ Erlik
Uruun Maktap Alganganı

Hirliğbey İsimli Kamın Erlik'in
Kızına Alkışı*

Erlik uruu hoort-hoort,
Ejim turda hoort-hoort,
Egiir şagda hoort-hoort,
Ölbes-le men hoort-hoort.

*Erlik'in kızı, hoort-hoort,
Arkadaşım iken, hoort-hoort.
Hiçbir zaman, hoort-hoort,
Ölmeyeceğim, hoort-hoort.*

Haan uruu hoort-hoort,
Karam turda hoort-hoort.
Kajanda-daa hoort-hoort,
Kalbas-la men hoort-hoort.

*Kağanın kızı, hoort-hoort,
Sevgilim iken, hoort-hoort.
Hiçbir zaman, hoort-hoort,
Yitmeyeceğim, hoort-hoort.*

Erlik*: iblis.

Kaynak kişi: Sambu Saya Çuvurekoviç.

XIII. AÑ-ARAATANNI ALGANGAN ALGIŞTAR

VAHŞİ HAYVANLAR DÜNYASIYLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(51) Monğuş Karañmay Dep Er
Hamnıñ Şartılaanı Alganganı

*Monğuş Karañmay İsimli Erkek Kamın
Çekirgeye Alkışı*

Bodun köörge - bogaalıg,
Bora hartıga ıškaş.
Udur köörge - eldeptig,
Ulug mıyistig buga-daa ıškaş.

*Kendisine bakınca, sanki yün eşarplı,
Boz şahine benziyor.
Karşıdan bakınca, acayip
Boynuzlu boğaya benziyor.*

Hajıızından köörge - höktüg,
Kalgıp çadap çoraanzıg.
Hana çüdürüp kaan
Kara-ala şarı-daa ıškaş.

*Yandan bakınca, komik,
Zar zor yürüyor gibi.
Keregeyi yüklenen
Kara-ala öküze benziyor.*

Dañgaar erten
Dalıp uduur,
Dal dü'şte
Davıp oynaar.

*Tan vaktinde
Dalarak uyuyor,
Tam öğleyin
Tepinip oynuyor.*

Çaşpan sigen arazınga
Çaştıp çoruur şartılaam.
Şarigayndır etkileeş,
Çarlık bolgaar şartılaam.

*Pelin, ot arasına
Sıçrayarak ilerleyen çekirgem.
Şarıl-şurul ses çıkartıp
Ferman okuyan çekirgem.*

Eder düngür sırtına
Estep olur, hadıp olur.
Kagar düngür sırtına
Halıp olur, estep olur.

*Tefin meltem gibi esen sesiyle
Uçar gibi gidiyor, esiyor.
Teften çıkan ritmik sesle
Zıplıyor, uçar gibi gidiyor.*

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(52) Hemçik Bajının Bay-Tal
Hamının Kaday Kijini Düne Kada
Kedep Kelir Eeremçikti Algangan
Algıjı

*Hemçik Nehri Başında Yaşayan Bay-
Tal İsminde Kamın, Geceleyin
Sessizce Kadına Gelen Örümceğe
Alkışı*

Hereejokka düne kada
Kedep kelir eeremçik bar.
Uspa dalay eezi bolur,
Uruun, oglun itpaan boldu.

*Geceleyin kadının yanına
Sessizce gelen örümcek var.
Uspa gölünün iyesidir,
Kızını, oğlunu göndermez oldu.*

Ançalbas dep ugaat deeshti,
Aybiçızın itkan boldu.
Arjaan sugnu bujartatkaş,
Aaraan urug dijiir-dirler.

*Kirletilmez olduğunu anlatsın diye
Ulağını gönderdi.
Şifalı suyu idrarıyla kirletince
Hastalanan kız derler.*

Bujarınar arıglañar.
Buluk sugnu dagıdıñar.
Ajıp hööreen kundagadan
Araganı idamnañar.

*Pisliğinizi temizleyin.
Kenarı buz tutmuş suyu kutsayın.
Ekşimiş, fokurdayan kadehten
İçki ikram edin.*

Kaynak kişi: Hertek Seree Burulbayeviç.

XIV. MAL-MAGANNI ALGANGAN ALGIŞTAR

EVCİL HAYVANLARLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(53) Tülüş Ak Hamnı Çitken Şarını
Tıvar Deeş Algaganı

*Tülüş Ak İsimli Kamın Kaybolan
Öküzünün Bulunması İçin Söylediği
Alkış*

Çedi sarıg ügülerim.
Aş kara kuskunnarım.
Bedik çerden baraan harañar,
Beldir çerden is keziñar.

*Yedi sarı baykuşum.
Aç, kara kuzgunlarım.
Yüksek yere gidip bakınız,
Kavşakta iz bulunuz.*

Kaynak kişi: Kırgıs Maadır Dospanoviç.

(54) Hamnıñ İdik A't* Artıjap Alğanır

*Kamın Kutsal Atı Ardıçla
Tütsüleyerek Alkışlaması*

Argalaŋga
Argala.
Çovulaŋga
Duzala.

*Avutulacağı
Avut.
İhtiyacı olana
Yardım et.*

Sürüg maldıñ baştıñı.
Süttüg beniñ kunnu.
Tuñ bolgan ak dıstıg,
Duran bolgan kara karaktıg,
Tuman bolgan tınıstıg,
Duyuk dıñnaar kulaktıg,
Homus bolgan ünnüg,
Hovu kırılaar duyuglug,
Salbak bolgan kuduruktug,
Saglaçırñnaan çaagay çeldig!

*Sürü malın başı.
Sütlü kısırağın kulunu.
Deniz kabuğu gibi beyaz dişli,
Dürbün gibi gören kara gözlü,
Duman gibi nefesli,
İyi işiten kulaklı,
Kopuz gibi sesli,
Bozkırda koşturacak toynaklı,
Püskül gibi kuyruklu,
Titreyen güzel yeleli!*

Argalaŋga
Argaŋ ber.
Çovulaŋga
Duzar ber.

*Avutulacağı
Avut.
İhtiyacı olana
Yardım et.*

Ajarava, bujarava,
Aldayımñıñ, kaŋgayımñıñ
Aldı kırılg artış saŋın
Algay salgaş, artıjadım.

*Kimıldama, kıpırdama,
Altay'ın, Kaŋgay'ın*
Altı zirvesini ardıç tütsüsüyle
Ululayarak tütsüyorum.*

Ezer kaarga
Epçoksunma.
Kolun tırtarga,
Horadava.

*Eyer konulunca
Huzursuz olma.
Kolan çekince
Hiddetlenme.*

Kimçi kagarga,
Kılıktanma.
Çügenneerge,
Çütküveyn kör.
Sugluk sugarga,
Sularavayn kör.
Sulazında o'ttaar sen.
Suuñ ijip, suksaanıñ hanar.

*Kamçı vurunca
Huysuzlanma,
Dizginleyince
Öne atılma.
Gem vurunca
Zayıf düşme.
Yulaf arasında otla.
Suyunu iç, susuzluğunu gider.*

Kokay kelze,
 Holuñ-bile kagar sen.
 Börü kelze,
 Buduñ-bile tever sen.
 Eşpi* kiji bujar,
 Ezeñgige teptirbes sen.
 Hayıralıg eenñi
 Kajanda-da kagbas sen.

Aktıg sözün söglep tur.
 Aldın buylar şöyüp tur men.
 Buukanıñ
 Bustalıp tayılzın.
 Şijikanıñ
 Çastıp arızlın.
 Bujaraanıñ arıldırdım.
 Buyan kılıp algangan men.

Kodan-çurttu hay-halaptan
 Hoptalagar.
 Aal-çurttu
 Aza, buktan kamgalañar.

*Kurt gelirse,
 Ön ayaklarınla vurursun.
 Börü gelirse
 Arka ayaklarınla tepersin.
 Kepaze insan gelirse
 Üzeñgiye bastırmazsın.
 Kıymetli sahibini
 Hiçbir zaman bırakmazsın.*

*Haklı sözünü söyle.
 Altın şamandıra uzatıyorum.
 Azapların
 Buhar olup dağılsun.
 Öfken
 Çözülüp arılsın.
 Günahtan temizledim.
 İhsan eyleyerek alkışladım.*

*Ahırları belâlardan
 Koruyunuz.
 Obayı
 Kötü ruhlardan koruyunuz.*

Idık a't*: kutsal at. Atı kutsama âyini, geleneksel kültürün en eski unsurlarını içerir. Kutsama kam tarafından gerçekleştirilir. Âyin sırasında kam, atın yelesine beyaz, mavi bezler bağlar.

Kaŋgay*: folk. masalda bir dağ.

Eşpi*: kadın; Eski Türkçede bu kelime 'eş' anlamındadır. Çağdaş Tuvacada ise bu kelime olumsuz bir manaya sahiptir. Geleneğe göre kadın kutsal ata binemez, çünkü kadının kötülük taşıyıcısı olduğuna inanılmıştır.

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyeviç.

XV. DAGILGANIÑ ALGIŞTARI

KUTSAMA ALKIŞLARI

(55) Çimekey Dep Er Hamnıñ Ot
 Dagaan Çerge Kejik Kıygırıp Alganganı

Dagılğanı kılıp keldim.
 Dadalğanı kıygırıp keldim.
 Aynıñ, hünnün çaazında
 Aldın çulam örgüp keldim.

*Çimekey İsimli Erkek Kamın Ateşin
 Kutsandığı Yere Mutluluk
 Çağırması*

*Kutsamayı yapıp geldim.
 Mutluluğu davet edip geldim.
 Ayn, günün yenisinde
 Altın mumu Tanrı'ya sunup geldim.*

Arat çonum aybızınga
A'ttandımıy, tonandımıy.
Ottulganı otçug bolzun,
Ovaakayı çige bolzun.

*Halkın ricası üzerine
Atlandım, giyindim.
Yakılan ot parlak olsun,
Ayın yeri düzgün olsun.*

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çevürekoviç.

(56) Çimekey Hamnıñ Otka Çüdüp
Hamnaan Algıjı

*Çimekey İsimli Kamın Ateşe İnalarak
Kamlayan Alkışı*

Ot çayaaçı hayırakan!
Aldın-sarıg sorgaktıg,
Sarıg serge hölgeleen sen.
Saar kadak ıdıktıg sen.
Uja, töştün bajın çooglaar sen.
Kutkan hannıñ düvün çooglaar sen.
Huvu-çoldun eezi bolgan sen.
Ot çayaaçı hayırakan!

*Ateşi yaratan Tanrı!
Altın sarı görünüşlü,
Sarı tekeye binen sen.
Hediyelik ipek kumaşla kutsanan sen.
Kuyruk, göğsün başını yiyen sen.
Konan kanın hepsini içen sen.
Kaderin sahibi olan sen.
Ateşi yaratan Tanrı!*

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.*

Ottulganı otçug bolzun,
Ovaakayı çige turzun.
Çetker oruu muñgaş bolzun.
Dotkar oruun dozar bolzun.
Aji-tölder mendi össün.
Azıraan maldar özüp turzun,
Dagıl çulam örgüp tur men.
Dadalgamnı kıygırıp tur men.

*Yakılan ateş parlak olsun,
Ayın yeri düzgün dursun.
Şeytanın yolu kapalı olsun,
Kötülüğün yolu kesilsin.
Çoluk-çocuk selamette büyüsün.
Beslenen mal büyüsün,
Kase, kandilimi sunuyorum.
Mutluluğu davet ediyorum.*

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.*

Don-na çerni domura bazar.
Kadıg çerni kadıra bazar.

*Donmuş yeri basarak parçalayan.
Katı yeri basarak yaran.*

Haya-daştı çuura bazar.
 Kañ bolgan duyuglug,
 Çındırınadır çelip orar,
 Çıraalaptar, sayaktaptar
 Çılgı sürüg kejik çolun
 Çalbargılap kıygırıp tur men.

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
 Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
 Hagba boor. Hagba boor.
 Haaça boor. Haaça boor.

Çarba çeli haya düşken
 Çaraş-çaraş çavaaların,
 Kudurugun çayıp oynaan
 Kula-kula kulunnarnıñ,
 Moynunayga monçar baglaar,
 Bajınayga çügen sugar
 Höglep oynan kulunnarnıñ
 Kudu keji çaağay bolzun.

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
 Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
 Hagba boor. Hagba boor.
 Haaça boor. Haaça boor.

Hölder ıškaş ak-la süttüg,
 Hovu çerge çattıp o'ttaar,
 Hoorzun çerge deşkilejir
 Hoynuñ kudun kıygırıp tur men.
 İlçirbeley kılaştajır
 İnekterniñ, şarıların,
 Buluñ öttür bustajıp keer
 Buga kudun kıygırıp tur men.

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
 Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
 Hagba boor. Hagba boor.
 Haaça boor. Haaça boor.

Kadır çerge tayıp çuulbas,
 Karañgıda ödeen kagbas,

*Kayayı, taşı basarak ufalayan.
 Çelik toynaklı,
 Sallanarak tırıs giden,
 Sallanarak rahvan giden.
 Yılkı sürüsünün mutlu yolunu
 Dua ederek çağırıyorum.*

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
 İyilik ver. İyilik ver.
 Huzur olur. Huzur olur.
 Barış olur. Barış olur.*

*İkiye bölünmüş yelesi karışan
 Güzel güzel tayların,
 Kuyruğunu sallayarak oynayan
 Kula kula kulunların,
 Boynuna tasma bağlanan,
 Başına dizgin takılan
 Neşeli oynayan kulunların
 Ruhlarının mutluluğu bol olsun.*

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
 İyilik ver. İyilik ver.
 Huzur olur. Huzur olur.
 Barış olur. Barış olur.*

*Göllere benzeyen ak sütlü,
 Bozkırda yayılıp otlayan,
 Anız yerde zıplayan
 Koyunların ruhlarını çağırıyorum.
 Sıralanıp yürüyen
 İneklerin, öküzlerin,
 Köşelerde böğüren
 Boğanın ruhunu çağırıyorum.*

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
 İyilik ver. İyilik ver.
 Huzur olur. Huzur olur.
 Barış olur. Barış olur.*

*Sarp yerde kayıp yuvarlanmayan,
 Karanlıkta çiti yıkmayan,*

Hayalarga kazırajır,
 Horumnarga kozurajır,
 Öleñ-sigen çeçeen o'ttaar,
 Öl-le haaktıñ bajın o'ttaar,
 Öörünüñ oruun baştaar
 Öşkü kudun kıygırıp tur men.

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
 Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
 Hagba boor. Hagba boor.
 Haaça boor. Haaça boor.

Eezinge ergelig,
 Ejik aksın eelep çıdar.
 Kodanınga hoptalıg,
 Kodan maldıñ eezi bolgan,
 Börü kelir oruun kedeñ,
 Mögeygeştiñ eerip çıdar,
 Dotkar oruun doza çıtkan
 İttiñ kudun kıygırıp tur men.

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
 Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
 Hagba boor. Hagba boor.
 Haaça boor. Haaça boor.

Karaanayda köstüktüñ,
 Haynı bilir dumçuktug,
 Ulay-ulay ulupkaştıñ,
 Uja-tura halıp şuraar,
 Kuduruunda uyalıg,
 Kulagında sırgalıg
 Kaldar ittiñ buyan kejiin
 Adap-surap kıygırıp tur men.

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
 Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
 Hagba boor. Hagba boor.
 Haaça boor. Haaça boor.

Baldırında horlañgılıg,
 Baştarında koñguraalıg

*Kayaları gıcırdatan,
 Taş yığınlarını homurdatan,
 Ot-çiçek otlayan,
 Yaş söğüt başını otlayan,
 Sürüye yolunu gösteren
 Keçinin ruhunu çağırıyorum.*

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
 İyilik ver. İyilik ver.
 Huzur olur. Huzur olur.
 Barış olur. Barış olur.*

*Sahibine sadık,
 Kapının önünü sahiplenip yatan.
 Ahırını koruyan,
 Sürü mala sahip çıkan,
 Kurdun geleceği yolu takip eden,
 Başını sallayarak havlayan,
 Kötülüğün yolunu kesen
 Köpeğin ruhunu çağırıyorum.*

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
 İyilik ver. İyilik ver.
 Huzur olur. Huzur olur.
 Barış olur. Barış olur.*

*Karanlıkta gözlüklü,
 Belâyı sezen burunlu,
 Arka arkaya uluyan,
 Sıçrayarak atlayan,
 Kuyruğunda yuvalı,
 Kulağında küpeli
 Koyu renkli köpeğin mutluluğunu
 Adını söyleyerek çağırıyorum.*

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
 İyilik ver. İyilik ver.
 Huzur olur. Huzur olur.
 Barış olur. Barış olur.*

*Baldırında yaralı,
 Başlarında zilli*

Baldır-beejek urugların
Buyan-kejiin kıygırıp tur men.
Ujuk sıptaar urugların,
Ottuk astır ooldarnıñ,
Sıdım tudar ooldarnıñ
Kudu-kejiin kıygırıp tur men.

*Kız çocukların
İyilik, mutlululuğunu çağırıyorum.
İğne saplayacak kız çocukların,
Çakmak demirini asan oğulların,
Kendir tutacak oğulların
Ruhlarını çağırıyorum.*

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ber.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.*

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

(57) Möngün Tayganıñ Şaandakı
Hamınıñ Kiji Aaraanda Dolaan
Burganı Idıktap Hamnaarı

*Möngün Tayga'nın Eski Kamının,
İnsan Hastalandığında Yedigir
İlahını Kutsayıp Kamlaması*

Tos deerden çarlıktıg,
Dooralanıp hajılangaş,
Doktaay düşken sıldıstarım,
Dolaan burgan hayırakan.

*Dokuz gökten yarlıklı,
Dolambaçlı yollardan
Duraklayarak düşen yıldızlarım,
Yedigir Tanrı!*

Çedi haannıñ çarlı-bile
Çedi burgan bodaradı.
Çergeleşken sıldıstarım!
Çedi çükçe örgüp tur men.

*Yedi kağanın yarlığıyla
Yedi tanrı yayıldı.
Dizilip yukarıda yürüyen yıldızlarım!
Yedi yöne kurban sunuyorum.*

Çedi kadak azıp tur men.
Çedi kadak salıp tur men.
Amaçılap teylep tur men.

*Yedi ipek asıyorum.
Yedi ipek koyuyorum.
Yüksek sesle dua ediyorum.
Ak sütümü saçtım, mavi bezimi
bağladım.*

Agım-kögüm çajıp tur men.

Ajı-töldüñ amır-mendi çoruu dees
Muñ ak hoynıñ baştıñı boor,
Muñgaş mıyıstıg kara hoyum
Idıktap tur men. Öŗşeezinde!

*Çoluk-çocuk selamette olsun diye
Bin ak koyunun reisi olan
Çatal boynuzlu kara koyunum
Kutsuyorum. Merhametinde!*

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

(58) Küjüget Seren Dep Ham
Kadaynıñ Ham İyaştı Maktap
Alganganı

Süzüktügnün bireezi men.
Süldee teylep baraalğadım.
Dagıkçının bireezi men,
Taygalarga baraal boldum.

Dagılğalıg ıyaş eezi!
Tavaarlar. Oojurganar.
Tançık serjim beleem sunup,
Silerlerge baraalğadım.

Damıraktıg özen çerden
Dagılğaga çayattınıp,
Tanđı edee despeldirden
Saglañnadır bodaraan sen.

Kaas-çaraş çaglak-çokpuy
Buduktarın arazinga
Bora-hirilee, aylañ-kuşkaş
Törüp, özüp turar bolzun.

Moçurgalap çastıp ündün.
Silerlerniñ albatıga
Açı-duza, buyanıñar
Ulug-dur dep algap or men.

Albatı çon bögüdege
Avıraldıg buyanıñar
Algap yöreep teylep tur men,
Albatıñçe körnüp körem.

Aastıgga alıspadım.
Erinnigge emzetpedim.
Ajım-çemim deejizin
Tançık serjim örgüp keldim.

Bögüde çon albatıñnıñ,
Açı-tölün çiledi,
Ezim-kaskak çanğılandır
Edertipkeş, çedip keldim.

*Küjüget Seren İsimli Kadın Kamın
Kam Ağacı* Öven Alkışı*

*İnançlının birisiyim ben.
Tanrıya dua edip hizmet ettim.
Kutsayanın birisiyim,
Taygalara gidecek oldum.*

*Kutsanmış ağaç iyesi!
Yavaş olun. Sakin olun!
Tançık*, serjim* hediyemi sunup,
Sizlere hizmet ettim.*

*Pınarlı çukurluk yerden
Kutsanmak için yaratılan,
Zirve eteğinde fidandan
Gür yapraklı büyüyen sen.*

*Güzel sığınak olan
Budaklarının arasında
Serçe, bülbül
Çoğalıp, büyüsün.*

*Filizlenip, patlayıp çıktın.
Sizin yurttaşlara
Yardımanız, iyiliğiniz
Uludur diye alkışlıyorum.*

*Tüm yurttaşlara, ulusa
Merhametli ihsanınız
Alkışlayıp, dua ediyorum,
Tebaanıza bakınız.*

*Ağızlıya yenilmedim.
Dudaklıya emzirtmedim.
Aş-yemeğin en iyisini
Tançık, serjimi sunup geldim.*

*Tüm ulusun, yurttaşlarının
Çoluk-çocuğu inledi,
Ormanlarda yankılarını
Kendimle birlikte getirdim.*

Emder-samdar aji-töldüg
Eveeş tıva albatingçe,
Ertineldig Bay-la-Taygam,
ee-le körüp örşeenjerem!

Erte-burun çonum çurtu,
Edeem adaa toglaan çurtum,
Ertinelig Bay-la-Taygam,
Elbek baylaan çonnuu bolzun!

Adam-iyem alıs çurtu
Alaş hemniñ bajı çedir,
Kastıg-Höldün, Kızıl Tayga,
Kalbak-Dagnıñ Erik-Tayga!

Buyan kejik doktaazın dep,
Burungaar körüp teylep or men.
Aji-tölder mandızın dep
Algış-yöreel salıp or men.

Dagılğalıg ham-na ıyaş!
Ektin aşkan ertinelig
Bay-la-Taygam amır turzun,
Dagıp keldim, örşeeep körem!
Kuray! Kuray! Kuray! Kuray!*

Kam ağaç*: burada melez ağacı.

Taңçık*: Tuva yemeği.

Serjim*: süt şarabından saçıl.

*Paralanmış çoluk çocuklu
Az Tuva ulusuna,
Cevherli Bay Tayga'm,
İyi bakıp, bağışla!*

*Atalarımın yurdu,
Eteğimin ucu paralanan yurdum.
Cevherli Bay Tayga'm,
Bol zenginliğin ulusu olsun!*

*Ailemin eski yurdu
Alaş nehrinin başına kadar,
Kastıg Göl, Kızıl Tayga,
Kalbak Dağı, Erik Tayga!*

*İyilik, mutluluk daim olsun diye,
Doğuya bakarak dua ediyorum.
Çoluk-çojuk refah içinde olsun diye
Alkış, dua söylüyorum.*

*Kutsanmış kam ağaç!
Omzu aşan mücevherli
Bay Tayga'm esen dursun,
Kutsayıp geldim, bağışlayın!
Kuray! Kuray! Kuray! Kuray!*

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençaeyeviç.

(59) Bay-Tal Hamının Sug Bajının
Bujartaanın Algangan Algıjı

*Bay-Tal Kamının Su Başını Kirletene
Alkış*

Aaldarda algırışkan
Aaktıg hamnıñ kargıjı be?
Ala-haakta algırışkan
Añgır kuştun kargıjı be?

*Köylerede bağırışan
Kapisli kamın kargıjı mı?
Ala söğütte bağırışan
Su kuşunun kargıjı mı?*

Çerden, sugdan bolgan dep çee?
Çeskingen be? Kortkanı ol be?
Ooraş sugnuñ bajı çerге
Oluttapkan didir sen be?

*Yerden, sudan olan diye mi?
Tiksinmiş mi? Korkmuş mu?
Küçük suyun baş yerine
Oturmuş mu diyorsun?*

Harın şının barıp körem.

Tam doğruyu gidip öğren.

Kajan, kaya çünü kılğan?
Körgeñni ayıtkap ber.
Dıñnaanıñnı çugaalap ber.

*Ne zaman, nerede ne yapmış?
Gördüğünü anlat.
Duyduğunu söyle.*

Eşpi kiji çudun körüp,
Eçigeyin baza körgeş,
Kara sugnuñ bajı çüdeen,
Hamçık aarığ ortan bolgan.

Eşpi kişinin mahrem yerini görünce,
Ayıbını da görünce,
Kara suyun başı kirlendi,
Bulaşıcı hastalık oradan çıktı.*

Eşpi*: kadın; Eski Türkçede bu kelime 'eş' anlamındadır. Çağdaş Tuvacada ise bu kelime olumsuz bir manaya sahiptir.

Kaynak kişi: Hertek Seree Burulbayeviç.

XVI. HAMNIŇ DERİG-DÜŇGÜRÜN ALGANGAN ALGIŞTARI

KAMIN EŞYALARIYLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(60) Ondar Çöpene Hamnıñ Hamnaar
Börttün Miýıstarın İdıktaar Üyede
Alganır Algıjı

*Ondar Çöpene İsimli Kamın
Börkünün Boynuzlarını Kutsama
Sırasında Söylediği Alkışı*

1
Kök-le öñnüg dalay eezi!
Hölzeen ünüñ sürtençig iyin.
Mööp çalgaan höldüñ eezi!
Mööreen ünüñ hölzençig iyin.

1
*Gök renkli deniz iyesi!
Endişeli sesin korkutucu değil mi?
Şahlanıp dalgalanan gölün iyesi!
Böğüren sesin telaşlı değil mi?*

Aldın mıyıs edileeniñ
Avıralı meñee çorzun.
Halın mıyıs edileeniñ
Hayırazı meñee düşsün.

*Altın boynuza sahip olanın
Merhameti bana gelsin.
Kalın boynuza sahip olanın
Merhameti bana düşsün.*

Kök-le buga, Ak-la buga!
Körnüp çorgar, saktıp çorgar.
Mıyızınar düjülgezi
Mında bolgay, mende bolgay.

*Gök Boğa, Ak Boğa!
Bakın, hatırlayın.
Boynuzunuzun çıkıntısı
Burada olacak, bende olacak.*

Mıyızınar hayırazın
Mınçaar örgüp, otka çajıp,
Ooñ-bile damçıdır beeyn,
Oktargaylap çajıplattayn.

*Boynuzunuzun ihsanını
Böyle hediye sunup, ateşe saçıp,
Onunla yayılayım,
Evrene yayılayım.*

Bedik çerde bektettirgen,
Berge dırtken ejeşterim!
Kadır çerge kañnattırgan,

*Yüksek yerde zincire vurdurulan,
Zor, ürkütücü dostlarım!
Katı yere kaynakla yapıştırılan,*

Karjı dirtken mıyıstarım!

Ak-la buga, Kök-le buga!
Adır mıyıs mende bolgay.
Aralajıp ederjir bis.
Arga barda demnejir bis!

2

Ulug başka suurga bolgan,
Ulug küştüg kılaj mıyıs!
Madar başka payza bolgan,
Manap çoruur belen mıyıs!

Turug haya bolgan kastım!
Turlagzıngan mıyıstarım!
Büzüreldig bütken mıyıs,
Bugalaştır şeler mıyıs.

Udur köörge -sürlüg mıyıs.
Üzüpterge - çidig mıyıs.
Şala köörge - sarıg mıyıs.
Şançıptarga - aldın mıyıs.

Çetçe köörge - çes-le mıyıs.
Şilipterge - kızıl mıyıs.
Sürlüg küştüg süür-le mıyıs,
Sürüp barıp üzer mıyıs!

Çaptap, kaygap çayganırğa,
Çaŋgıs çastır çalarlayın!
Şoglap dögep üsküleerge-
Çidig bistig sogunnayın!

3

Muŋğaštaannıñ kara şoruzu.
Murnay üskeş, şelipter men.
Şaptıktaannıñ kara şoruzu,
Şançıp algaş, silgipter men.

Moondaktaannıñ kara şoruzu,
Moŋnap üskeş, şelipter men!
Udurlanıp kelip bolza,
Udur şişteş, azıptar men!

Sert, ürkütücü boynuzlarım!

*Ak Boğa, Gök Boğa!
Ayrı boynuz bendedir.
Kaynaşıp arkadaş oluruız biz!
Fırsat varken yardımlaşalım!*

2

*Büyük başa kale olan,
Büyük güce sahip parlak boynuz!
Etli başa sütun olan,
Bekleyen hazır boynuz!*

*Sarp kaya olan çerçevem!
Sığınağım boynuzlarım!
Güven sağlayan boynuz,
Boğa gibi çelen boynuz.*

*Karşıdan bakınca - korkunç boynuz.
Tosladığında - keskin boynuz.
Bir bakınca - sarı boynuz.
Vurduğunda - altın boynuz.*

*Yandan bakınca - bakır boynuz.
Çekip atınca - için kızıl boynuz.
Sert güçlü sivri boynuz.
Toslayıp sürükleyen boynuz!*

*Hayranlıkla izleyip, şaşırıp
sallanınca,
Bir silah gibi patlayayım!
Öfkelenip, dayatıp saldırınca -
Keskin, ucu sivri ok gibi atılayım!*

3

*Karşıma çıkanın kabahati.
Vurunca fırlatır atarım.
Yoluma çıkanın kabahati
Yumruk atarak sallarım.*

*Güçlük çıkaranın kabahati,
Başımla vurarak çekip atarım!
Karşıma çıkacak olursa,
Karşıdan şişleyerek asarım!*

Çörçüp çedip kelir bolza,
Sö-le şaşkaş, söörtüpter men!
Çedi üttüg borbak başka
Çetkerlerni çağdatpas men.

Mındıg konçug sürlüg boorga,
Mıyistarnı salbaktap kaan!
Izır küştüg çidig boorga,
Idıktaaştıñ, mançaktap kaan!

4
Aldınnalğan arıg mıyıs!
Azalarnı haygaraap tur!
Çayınnalğan köskü mıyıs!
Çatkarlarnı ovaarıp tur!

Doorazından dokpañnatpayn,
Dozup-la tur, sürlüg mıyıs!
Hajıızından karañnatpayn,
Haygaraap tur, halıın mıyıs!

Murnunaydan bürgeldirbeyn,
Bustap-möörep dürbün, mıyıs!
Soonaydan çookşulatpayn,
Solañgilay çaarga, mıyıs!

Iraktan beer kulak salıp,
Iıtkır bustap, harıı dıñna!
Talıgırdan taptıg dıñna!
Dakpır-dakpır bustagıla!

Darıy dürgen kıygırtımza,
Dalaş-bile duzalaar sen.
Bojuu dürgen çalbarzımza,
Bolçup keer sen, çaargap keer sen.

*İnatla gelecek olursa
Döverek sürüklerim!
Yedi delikli yuvarlak başa
Kötü ruhları yaklaştırmam.*

*Bu kadar gaddar olmak için
Boynuzlara püskül takan!
Isırgan, güçlü, sivri olmak için
Kutsayıp, mançak* takan!*

4
*Altın gibi parlayan temiz boynuz!
Kötü ruhlara nezaret et!
Pırıldayan keskin boynuz
Şeytanlara dikkat et!*

*Çaprazdan tokmaklatmadan,
Yakala, gaddar mıyıs!
Kenardan, gözden kaybetmeden,
Gözetle, ateşli boynuz!*

*Önümü kapattırmadan,
Böğürerek coş, boynuz!
Arkadan yaklaştırmadan
Tan yeri gibi parla, boynuz!*

*Uzaktan beri kulak salıp,
Tonlu sesle cevabı dinle!
Uzakları iyice dinle!
Tekrar tekrar böğür!*

*Acele çağırırsam,
Derhal yardım et.
Çabucak dua edersen,
Koruyarak gel, sezerek gel!*

Mançak*: şaman elbisesinde şarkan bez parçaları.

Kaynak kişi: Ondar Çöpene.

(61) Maadının Ulug-Ham Dep Er
Hamının Döngürün Alganganı

*Maadi'nın Ulu Kam İsimli Erkek Kamının
Tefini Alkışlaması*

Dörge turar döngür şilgim
Töörekteldir çelip olur.
Bagda turar baştak şilgim.
Majaktaldır çelip olur.

Başköşede duran boynuzsuz kızıl sarım
Keyifle tırıs gidiyor.
Bağlı duran sakar kızıl sarım
Tökezleyerek tırıs gidiyor.*

Ektim, moynum çaygandırğan
Eder hüler koŋguraalar.
Çarnım, moynum çaygandırğan
Ça'star, hüler koŋguraalar.

*Omzumu, boynumu sallandıran
Ses çıkartan bronz çingiraklar.
Kürek kemiğimi, boynumu sallandıran
Tombak, bronz çingiraklar.*

Boynuzsuz kızıl sarı*: kamın tefi kastedilmektedir. Kam, tefine 'atım' demektedir.

Kaynak kişi: Tülüş Şarap Sandıyoviç.

(62) Hamnın Orbazın Alganganı

Kamın Çomağını Alkışlaması

Oŋ holum
Oktaldırğan
Orba ıyaş,
Çoygan ıyaş.

*Sağ elimi
Silahlandıran
Çomak ağaç,
Laden ağacı.*

Döngürlügnüŋ
Düvü çanğıs.
Çaaraŋnıŋ
Salımı çanğıs.

*Tef tutanın
Dibi tek.
Çırak kamın
Kaderi tek.*

Kaynak kişi: Bayır Eleksey Şirinmeyeviç.

(63) Kırgıs Sedip Hamnın Adıg Azı
Börü Bajın Tulutpay Soygaş, Bört
Kılıp Alganın Alganganı

*Kırgız Sedip İsimli Kamın Ayı ve
Kurdun Baş Derisini Yüzerek Bört
Yapmasını Alkışlaması*

Adıglarım, börülerim!
Aalımga keliŋerem.
Aaldar işti kayda siler?
Adıg irem aaldap keldi.

*Ayılarım, kurtlarım!
Köyüme geliniz.
Köy sakinleri neredesiniz?
Ayı dedem misafirliğe geldi.*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(64) Deer Hamnıñ Düñgür, Orba,
Mançaan Alganganı

*Soyu Gökten Gelen Kamın Tef,
Çomak, Mançaklarını* Alkışlaması*

Kagar düñgür sırtından
Kaŋ-na Kurbus öner çoor.
Eder düñgür ezininden
Edir deerje öner çoor.

*Teften çıkan ritmik sesle
Çelik Kurbus'a* çıkılır.
Teften çıkan esintiyle
Bulutlu gökyüzüne çıkılır.*

Orbalıgga oraaşpaŋar.
Ozal-ondak bolduna beer.
Mançaktıgga bağlaşpaŋar,
Bagay çüve bolduna beer.

*Çomaklıya karışmayın.
Kaza, kötülük oluverir.
Mançaklıya bağlanmayın
Fena şeyler oluverir.*

Mançak*: şaman elbisesinde şarkan bez parçaları.

Kurbus*: mit. gökyüzünde bir ülke.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(65) Er Hamnıñ Eldik Daaraan Kısı
Alganganı

Erkek Kamın Eldik Diken Kızı
Alkışlaması*

Engiske deg kızıl çaaktıg,
Emişkeek deg salaaların
Elbiñnedir soluy tudup,
Erinneri haajılangan.

*Yabanî pancar gibi kızıl yanaklı,
Deve dikenini gibi parmakların
Ustaca iş yapan,
Dudaklarını şerit gibi büken.*

Kara-kara karakteri
Kattıraŋnaan, odu çaynaan,
Onza çaraş kıska seŋee
Orba töörek salıp beer men.

*Kapkara gözleri
Arada bir gülen, ateş gibi yanan,
Olağanüstü güzel kız sana
Çomak vurarak oynarım.*

Sıyıladır kattırılup,
Sırınnalıdır ırlagılup,
Suuk kara kejegezin
Suybay tudup orbadıñ be.

*Saksağan gibi gülerek,
İç karartıcı türkü söyleyerek,
Düz ve parlak kara saç örgünü
Okşayarak ayırmadın mı?*

Sıvırındak demir ıškaş
Sıvır sinnıg kızıjakka.
Serge keji dadaazınga
Seni solup bolgay-daa men.

*Demir çubuğa benzer
Kıvrak endamlı kızcağıza.
Teke derisi dadaazınını*
Sana değişebilirim.*

Öñnüg çaraş kızıl çaagin
Oşkay tırtıp kagay-daa men.
Öşkü keji dadaazınını
Seŋee bodap algay-daa men.

*Renkli güzel kızıl yanağın
Okşayarak vurayım.
Keçi derisi dadaazınına
Seni düşünüp kurtarayım.*

Eldik*: kam elbisesinin bir parçası olan kese.

Dadaazın*: şerit, kurdela. Kam bu şeritle ruhlarla değiş-tokuş yapabilir. Mesela, dadaazını vererek yerine ruhlardan bir insanın canını isteyebilir, hayatını kurtarabilir.

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençayeviç.

XVII. HAMNIŇ EERENNERİN ALGANGAN ALGIŞTARI

KAMIN YARDIMCI RUHLARINA ALKIŞLARI

(66) Dülüş Donduk Hamnıñ Solanğı Eerenni Alganganı *Dülüş Donduk İsimli Kamın Solanğı* Ruhunu Alkışlaması*

Azaların hayırazı
Aldın-sarıg Solanğım aar.
Aaringa dolugluum aar,
Amitanga ölçeyleim aar.

*Kötü ruhların ihsanı
Altın sarı Solanğı'm.
Hastalığa rehin,
Canlıya merhametli.*

Solanğı*: tan; Tuva mitolojisine göre Solanğı ruhunun yardımıyla kam en tehlikeli bulaşıcı hastalıkları bile tedavi edebilir.

Kaynak kişi: Monğuş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(67) Dülüş Donduk Hamnıñ Morzuk Eerenni Alganganı *Dülüş Donduk İsimli Kamın Porsuk Ruhunu* Alkışlaması*

Kavaylınıñ
Hanın dilen
Kalçañ kögüm,
Öle kögüm.

*Beşiktekiniñ
Kanını arayan
Sakar mavim,
Kır bozum.*

Öpeylignin
Öön dileen
Öle kögüm,
Kalçañ kögüm.

*Bebeklinin
Çadırını arayan
Kır bozum,
Sakar mavim.*

Porsuk ruhu*: kamın evini korur, çok seyahat eder ve eskiden yerinde çadır olan yerlere gider.

Kaynak kişi: Monğuş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(68) Dülüş Donduk Hamnıñ Adıg Eerenni Alganganı *Dülüş Donduk İsimli Kamın Ayı Ruhunu Alkışlaması*

Hıyırınaan
Kılaştım aar.
Şoyuanaan
Çoruktuum aar.

*Yana yatık
Adımlım.
Kırıtın
Yürüyüşlüm.*

Kızıl-kattar
Çoogluum aar.
Çoduraalar
Çoogluum aar.

*Kızıl Frenküzümü
Yemişlim.
Kuş kirazı
Yemişlim.*

Büdüü dıñnaar
Kulaktıım aar.
Aray-la beer,
Oon-na beer!

*Sırları dinleyen
Kulaklım.
Birazcık beriye,
Oradan buraya!*

Kaynak kişi: Moñguş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(69) Deerler Uktug Dongak Kaygal
Hamnıñ Ak Eerenni Algangan Algıjı

*Gök Soylu Dongak Kaygal İsimli
Kamın Tavşan Ruhunu* Alkışlaması*

Hooraydan
Hoydukkanım.
Hoor askır kokpazınga
Hona düjüp kelgenim aar.

*Şehirden
Ürkenim.
Konur aygır patikasını
İzleyerek gelenim.*

Bergen kıstıñ
Ençizinge kelgenim aar.
Kejee düne çoruktuum aar.
Kejig aksı odarlıım aar.

*Veren kızın
Hediyesine gelenim.
Gece yürüyüşlüm.
Geçit ağzı otlaklım.*

Danğaar erten çoruktuum aar.
Daglar bajı odarlıım aar.
Hökpelçiñneen çoruktuum aar.
Ağı-kañğı odarlıım aar.

*Tan vakti yürüyüşlüm.
Dağlar başı otlaklım.
Eğlenerek yürüyüşlüm.
Ak pelin otlaklım.*

Karaktarı dazırañnaan.
Kulaktarı delbiñneşken.
Tot-tot. Tot-tot. Tot-tot. Tot-tot.
Top-top. Top-top. Top-top. Top-top.

*Gözleri parlayan.
Kulakları sallanan.
Tot-tot. Tot-tot. Tot-tot. Tot-tot.
Top-top. Top-top. Top-top. Top-top.**

Ak ruh*: tavşan; insanın kollarına, ayaklarına yapışıp, romatizmaya sebep olan ruh.

Tot-tot, top-top*: tavşanların ilkbaharda çiftleşme mevsiminde çıkardıkları ses.

Kaynak kişi: Moñguş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(70) Deerler Uktug Dongak Kaygal
Hamnıñ Küzüñgünü Alganganı

*Gök Soylu Dongak Kaygal İsimli
Kamın Küzüñgüsünü* Alkışlaması*

Azaların hayırızı

Kötü ruhların ihsanı

Aldın hüler küzüngüm bar.
Deerlerniñ hayırazı
Demir hüler küzüngüm bar.

*Altın, bronz küzüngüm var.
Göklerin ihsanı
Demir, bronz küzüngüm var.*

Küzüngü*: kamlama âleti, bezlerle süslü metal parça; ayna.

Kaynak kişi: Moñğuş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(71) Sat Sevilbaa Hamnıñ Ösküs
Eerenni Algangan Algıjı

*Sat Sevilbaa İsimli Kamın Ösküs
Ruhunu* Alkışlaması*

Ölübeerge,
Ög-le eeeler
Ösküs eeren,
Çaŋgis eren.

*Öldükten sonra
Eve sahip çıkar
Öksüz ruh,
Yalnız ruh.*

Çana beerge,
Çadır eeeler.
Çaŋgis eeren,
Ösküs eeren.

*Göçtükten sonra
Çadıra sahip çıkar.
Yalnız ruh,
Ösküs ruh.*

Ösküs ruh*: kamın evini koruyan ruh. Kam öldükten sonra evden tüm kam eşyaları çıkartılır, Ösküs ruh hariç. O, kamın evini korumaya devam eder.

Kaynak kişi: Moñğuş Sendiñmaa Şiijekovna.

(72) Sat Bala Hamnıñ Eerenin Maktap
Alganganı

*Sat Bala İsimli Kamın Koruyucu
Ruhunu Alkışlaması*

Tuñ, Büree dumçuktug,
Duran bolgan avay karaktıg!
Öökter, maaktar bogaalıg,
Hipter, kadak çaŋgaalıg!

Deniz kabuğu, büree burunlu,
Dürbün gibi keskin gözlü!
Düğme, renkli kurdela halkalı,
Çin ipek bezli!*

Oran eezi kalçaŋ kögüm!
Olça hayar sürlüg bugam!
Aldın bıyłaŋ şöyüp olur,
Aldın çarlıñ ajıp olur.

*Yerin sahibi sakar mavim!
Av savuran gaddar boğam!
Altın burunluğu geriyor.
Altın yarlıgın açıyor.*

Büree*: Budist tapınaklarında kullanılan bir müzik aleti; böğürme sesi çıkartır.

Kaynak kişi: Keneş Moñğuş Horluuyeviç.

(73) Sat Bala Hamnıñ Amırğa-Moos
Eerenni Algangan Algıjı

*Sat Bala İsimli Kamın Amırğa Moos
Ruhuna* Alkışı*

Odum adaan odura manaan!

Ocağımın altında oturup bekleyen!

Oojurgaldıñ Amırğa-Moos!
Kezeem adaan keze manaan!
Kedileldiñ Amırğa-Moos!

*Rahatlığın ruhu, Amırğa Moos!
Ateşimin altında gezerek bekleyen
Güvenliğın ruhu, Amırğa Moos!*

Kızıl çunġuu bottuglarım!
Kızıl şuru karaktıġlar.
Aldın-sarala amırgalar!
Attıġ türlüġ amırgalar!

*Kızıl renkli gövdelilerim!
Kızıl boncuk gözlülerim!
Altın sarı amırgalar!
Belalı, korkunç amırgalar!*

Amırğa Moos*: gece gündüz uyumayan yedi başlı, yedi ağızlı ruh; ejder.

Kaynak kişi: Tülüş Şarap Sandıyoviç.

(74) Tülüş Ak Hamnıñ Çılan Eeren
Çigen Kijige Alġanı

*Tülüş Ak İsimli Kamın Yılan
Eereninin* Yediġi Kişiye Alkışı*

Bagay kijiniñ, haylıġ kijiniñ
Baaringa bağlaşpañar.
Şöyündüzünge oraaşpañar,
Södürgündür şöyülbeñer.

*Kötü kişinin, belalı kişinin
Baġrına bağlanmayın.
Baġırsaġına sarılmayın,
Sürükleyip uzatmayın.*

Aksınaydan ezediñer.
Adaanaydan öttürüñer.
Teyineyden dejildirger.
Deşken çerden ündürüñer.

*Ağızdan esneyin.
Arkanızdan çıkarın.
Tepeden deşin.
Deşilen yerden çıkarın.*

Kaynak kişi: Kırgıs Maadır Dospanoviç.

(75) Deerler Uktug Kara-Monġuş
Çaşpay Dep Er Hamnıñ Eeren
Dözünüñ Eelerin Alġangan Alġı

*Gök Soylu Kara Monġuş Çaşpay
İsimli Kamın Koruyucu Ruhlarının
İyelerine Alkışı*

Azar deerden uktalġan men.
Arıġ sööktüġ ham-na boor men.
Artıġağaş, arıġlandım.
A'ttanıpkaş, çoruum kıldım.

*Azar göġü asıllıyım.
Soylu kamım ben.
Ardıçla tütsülenerek, arındım.
Atlanarak, gezdim.*

Sıġı-bile medeelig,
Sınnar baġı çoruktug,
Sıın, mıyġaan hölgeleen,
Sırıġ ogun kezengen.

*Islıkla haber salan
Daġbaşında gezen,
Marala binen,
Yılan okuyla nişan alan.*

Sööm çetpes hüler boozun
Sölengen, dayangan.
Karış çetpes kara boozun

*Süyümden kısa bronz tüfeġine
Dayanan, yaslanan.
Karıştan kısa kara tüfeġini*

Kara bodap tudup algan.

Kara kara düşünüp tutan.

Çüdüürümge,- burganım boor,
Çükteerimge,- boom bolgan,
Azıraarga,- malım bolgan,
Aadarga,- tölüm bolgan.

*İnandığımda Tanrı'm olur,
Yüklendiğim, tüfeğim oldu,
Beslediğim, malım oldu,
Avuttuğum, çocuğum oldu.*

Ezimmerniñ edee bolgan
Eeren dözüüm eeleri!
Argalarnıñ adaa bolgan
Aar dözüüm eeleri!

*Ormanların eteği olan
Koruyucu ruhlarımın iyeleri!
Ormanların altı olan
Kıymetli kökümün iyeleri!*

Tudum çetpes bilektig,
Tuñnar şagaan dıştig,
Emişkeek deg salaalıg,
Engiske deg kızıl çaaktıg!

*Avuca gelmez bilekli,
Deniz kabuğu kaplı dişli,
Deve dikenini gibi parmaklı
Yabanî pancar gibi kızıl yanaklı.*

Hoor kıstar öör çer gem!
Holujınar, kattıjınar.
Hola, çestarı konguraanı
Hoogayındır çayganılı.

*Sevgili kızlar, akranlarım!
Konuşunuz, gülünüz.
Bakır çingırağı
Etrafta sallayalım.*

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(76) Monğuş Askak Dep Kaday
Hamnıñ Kuskunnarın, Bugazın
Alganganı

*Monğuş Aksak İsimli Kadın Kamın
Kuzgunlarını*, Boğasını Alkışlaması*

Alas. Alas. Alas. Alas.
Arın. Arın. Arın. Arın.
Alas. Alas. Alas. Alas.
Arın. Arın. Arın. Arın.

Alas. Alas. Alas. Alas.
Arın*. Arın. Arın. Arın.
Alas. Alas. Alas. Alas.
Arın. Arın. Arın. Arın.*

Aylık çerden çıttı kagar
Aştar kara kuskunnarım!
Udur körgeş, hıyırtaan,
Utkuy baskaş, bustagılaan,
Han şuru karaktıg,
Kañ hüler mıyısıtıg!

*Bir aylık mesafeden koku alan
Aç kara kuzgunlarım!
Karşıdan bakınca, kötü bakan,
Karşına çıkınca, böğüren,
Kan boncuk gözlü,
Çelik, bronz boynuzlu!*

Kuzgunlar*: hastalık hakkında en gizli bilgilere ulaşabilen kamın yardımcı ruhları.

Alas*: ruhları çağırarak için kullanılan bir kelime.

Arın*: harfî harfine 'yüz'; burada kam yardımcı ruhlarıyla yüz yüze görüşmek istediğini belirtir.

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(77) Eerennerin Alganganı

Putların Alkışlanması

Edim bolgan, malım bolgan
Ereen-şokar eeren dözüm.
Ektim, moynum çaygandırğan
Ereen-şokar eeren dözüm.

*Mülküm olan, malım olan
Süslü put köküm.
Omzumu, boynumu sallandırın
Alaca put köküm.*

Çarnım, moynum çaygandırğan
Çayaan bolgan eeren dözüm.
Katkannarım, sıngannarım,
Katap dirilip kelgennerim.

*Kürek kemiğimi, boynumu
sallandırın
Kabiliyetli put köküm.
Kuruyanlarım, kırılanlarım,
Tekrar dirilip gelenlerim.*

Ölgennerim, çitkennerim,
Öşken odu kıpkannarım.
Keşpes hemni kejeeliğır,
Kezenektep ajaalığır.

*Ölenlerim, yitenlerim,
Sönen ateşi yakanlarım.
Geçilmez nehri geçelim,
Kezeneğ-i* aşalım.*

Aşpas arttan ajaalığır,
Aldın hölge düjeeliğır.

*Aşılmaz geçitten geçelim,
Altın göle düşelim.*

Kezenek*: burada çadırın eşiğ-i kasedilmektedir.

Kaynak kişi: Dajı-Bilbii Hovalıg Balçıy-Ooloviç.

(78) Hamnıñ Kuskunu Alganırı

Kamın Kuzgunu Alkışlaması

Kara haya düjettiim,
Kuu sıra şalıştıım.
Añdarlıñnaan, dññderliñneen
Ala karak süüzünnüüm.

*Kara kaya konuşlum,
Kuru ağaç meskenlim.
Devrilen, yuvarlanan
Ala göz besinlim.*

Hannıg sekti bñdüü bilir
Kara kuskun avıgayım.
Halap keerin baştay bilir
Haygaaraldıg kara kujum.

*Kanlı leşin yerini bilir
Kara kuzgun arkadaşım.
Gelecek belayı önceden bilir
Gözlemci kara kuşum.*

Kaynak kişi: Kuular Badat Davındayoviç.

(79) Hamnıñ Hayırakannı Alganganı

Kamn Ayıy Alkışlaması*

Hıyjañnaan kılaştım,
Kızıl-kattar çooglum,
Ezim-arga kedettiim,
Ezirekter çemiştiim.

*Yana yatık adımlım,
Kızıl frenküzümü yemişlim,
Orman giyimlim,
Oğlak yemişlim.*

Sıgırañnaan karaktım,
Sıyılañnaan dumçuktuum.
Atpañgırlaan çoruktuum,
Adıg karam, çazıy karam.

*Çekik gözlüm,
Sağan burunlum.
Çevik yürüyüşlüm,
Kara ayım, doymaz karam.*

Kimiskayaan kıyıratkan,
Doos kurtun doyuratkan,
Ama kara arjıldım,
Adıg karam, çazıy karam.

*Karıncayı çatırdatan,
Böcek-kurtla ziyafet yapan,
Kare kara kumaş örtülüm,
Kara ayım, aç göz karam.*

Ayıyı alkışlamak*: kam, canlı ayıyı alkışlarken, yanında Ayı ruhunun da bulunduğuna inanılır.

Kaynak kişi: Kuular Badat Davındayoviç.

(80) Hamnıñ Ügek Eerenni
Alganganı*Kamn Ügek Ruhunu* Alkışlaması*

Ür-le çurttaar, kırgan bolur, ooy-ooy.
Üye-çerge sünezinnig, ooy-ooy,
Ügeeneyde berip kagdım, ooy-ooy.
Ügeeneyde siñe bergen, ooy-ooy.

*Uzun yaşayacak, ihtiyar olacak, ooy-ooy.
Akran ruhunu, ooy-ooy,
Çadırdı verdim, ooy-ooy.
Çadırdı siniverdi, ooy-ooy.*

Özüñerem, ooy-ooy.
Mandıñaram, ooy-ooy.

*Büyüyünüz, ooy-ooy.
Selamette olunuz, ooy-ooy.*

İjer-çiiri itpek-hoytpak, ooy-ooy,
İyeziniñ emig südü, ooy-ooy.
Kadık-la eves kadık-tır moñ, ooy-ooy.
Kara baarga hala-la çok, ooy-ooy.

*Yiyecek-içeceği kaymak-ayran, ooy-ooy,
Annesinin meme sütü, ooy-ooy.
Sağlıklıdan da sağlıklıdır bu, ooy-ooy,
Karaciğere zararı yok, ooy-ooy.*

Çemneniñer, ooy-ooy.
Çooglañar, ooy-ooy.

*Besleniniz, ooy-ooy.
Tadına bakınız, ooy-ooy.*

Ügek ruhu*: çocukları koruyan ruh.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(81) Araptan Dep Er Hamnıñ Ügü
Eerenni Alganganı

*Araptan İsimli Erkek Kamın Puhu
Kuşu Ruhunu Alkışlaması*

Karañgıda çoruktuum, ooy-ooy.
Han şuru karaktım, ooy-ooy.
Arıg bajı oluttum, ooy-ooy.
Ak-la toolay çemiştiim, ooy-ooy.
Agbay kızıl Ügüjügüm, ooy-ooy.

*Karanlıkta gezinenim, ooy-ooy.
Kan boncuk gözlüm, ooy-ooy.
Çalılık başı meskenlim, ooy-ooy.
Beyaz tavşan yemişlim, ooy-ooy
Ahbap kızıl Puhu kuşum, ooy-ooy.*

Daş-la kırın şiree kılğan, ooy-ooy.
Daglar bajın deskingen, ooy-ooy.
Daş-la bilektig kulugurum, ooy-ooy.
Daadı düne çoruktuum, ooy-ooy.
Dapşıl sarıg Ügüjügüm, ooy-ooy.

*Taş kenarını masa yapan, ooy-ooy.
Dağ başında gezinenim, ooy-ooy.
Taş bilekli yaramazım, ooy-ooy.
Sadece gece gezinenim, ooy-ooy.
Biraz sarı Puhu kuşum, ooy-ooy.*

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çüvürekoviç.

(82) Hirılgıbey Hamnıñ Eldik Eerenni
Alganganı

Hirılgıbey İsimli Kamın Eldik Ruhunu
Alkışlaması*

Eldik eeren, şalır-şalır,
Mançak eeren, şalır-şalır.
Esteveende, şalır-şalır,
Hadıvaanda, şalır-şalır.

Eldik ruhu, şalır-şalır,
Mançak* ruhu, şalır-şalır,
Esmediğinde, şalır-şalır,
Rüzgarda uçmadığında, şalır-şalır.*

Kadak eeren, şalır-şalır,
Mançak eeren, şalır-şalır.
Hadıvaanda, şalır-şalır,
Esteveende, şalır-şalır.

Kadak ruhu, şalır-şalır,
Mançak ruhu, şalır-şalır.
Rüzgarda uçmadığında, şalır-şalır,
Esmediğinde, şalır-şalır.*

Eldik*: kam elbisesinin bir parçası olan kap.
Şalır-şalır*: sevinç, hayret ifade eden ünlem.
Mançak*: şaman elbisesinde sarkan bez parçaları.
Kadak*: Çin veya Hint yapımı ipek.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çüvürekoviç.

(83) Möngün-Tayga Hamnıñ Moos
Eerenni Alganganı

*Möngün Tayga'lı Kamın Moos
Ruhunu* Alkışlaması*

Ergin bajın, ooy-ooy,
Eeleenim, ooy-ooy.
Hörekeyi, ooy-ooy,
Höndeygenim, ooy-ooy.

*Eşik başını, ooy-ooy,
Sahiplenenim, ooy-ooy.
Göğsünün, ooy-ooy
İçi boş olanım, ooy-ooy.*

Algıg aksın, ooy-ooy,
Aazatkan, ooy-ooy.
Azıg dijin, ooy-ooy,
Şaarartkan, ooy-ooy.

Çetker oruun, ooy-ooy,
Doza turgan, ooy-ooy.
Çedi karış, ooy-ooy,
Ala-moozum, ooy-ooy.

Dotkar oruun, ooy-ooy,
Doza turgan, ooy-ooy.
Tos-la karış, ooy-ooy,
Doşkun alam, ooy-ooy.

Köskü hannıg, ooy-ooy,
Kök-le Moozum, ooy-ooy.
Aksı hannıg, ooy-ooy,
Ala-Moozum, ooy-ooy.

Ajar, aşpas, ooy-ooy,
Amırgalar, ooy-ooy.
Çılar, çılbas, ooy-ooy,
Çılıbıgalar, ooy-ooy.

*Geniş ağzını, ooy-ooy,
Açanım, ooy-ooy.
Azı dişini, ooy-ooy,
Azaltanım, ooy-ooy.*

*Şeytanın yolunu, ooy-ooy.
Kapatan, ooy-ooy.
Yedi karış, ooy-ooy,
Ala Moos'um, ooy-ooy.*

*Kötülüğün yolunu, ooy-ooy,
Kapatan, ooy-ooy.
Dokuz karış, ooy-ooy,
Gaddar alam, ooy-ooy.*

*Göğsü kanlı, ooy-ooy,
Gök Moos'um, ooy-ooy.
Ağzı kanlı, ooy-ooy,
Ala Moos'um, ooy-ooy.*

*Aşar, aşmaz, ooy-ooy,
Ejderhalar, ooy-ooy.
Hareket eder, etmez, ooy-ooy,
Ucubeler, ooy-ooy.*

Moos*: Amırğa Moos olarak da geçen bu ruh, Tuva mitolojisinde en korkunç yaratıktır.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çüvürekoviç.

(84) Mönğün-Tayga Hamının Hek
Çayaannı Alganganı

*Mongun Taygalı Kamın Guguk
Yaratıcıyı*ı Alkışlaması*

Alday Tañdaa ayan tutkan
A't-la baştıg bora Hegim.
Borbak arga sanay eder
Bora Hegim, aldın Hegim.

*Altay ormanına zevk veren
At kafalı boz Guguk'um.
Ormanda sayarak öten
Boz Guguk'um, altın Guguk'um.*

Ertineden artık ünnüg,
Eder Hegim, bora Hegim.
Haaladır kattırganım.
Hiiledir kılıyganım.

*Mücevherden güzel sesli,
Öten Guguk'um, boz Guguk'um.
Haa-haa diye kahkaha atanım.
Hii-hii diye hızlıca uçanım.*

Boom çerге honup eder,
Mozaganı damçıp eder,

*Uçurum yere konup ses çıkartan,
Sivri kayaları geçen,*

Kemi-le çok, şımı-la çok.
Keergençig bora Hegim.

*Kabahati yok, suçu yok
Zavallı boz Guguk'um.*

Uguk yaratıcı*: guguk ruhu, kamın yardımcı ruhlarından biri.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çüvürekoviç.

(85) Möngün Tayganın Kargı Hemge
Çurttap Turgan Hamnıñ Tümen
Çayaanın Algangen Algıjı

*Möngün Tayga'nın Kargı Nehri
Civarında Yaşayan Kamın Sayısız
Yaratıcısını Alkışlaması*

Hamık çayaan
Havırlıñar.
Tümen çayaan
Düşpürlünçer.

*Yaratıcıların hepsi
Toplanınız.
Sayısız yaratıcı
Gücünüzü gösterin.*

Berge-bile
Meskildejiil.
Kadıg-bile
Havırlajııl.

*Zorluklarla
Savaşalım.
Sertlikleri
Yenelim.*

Buktug hayın
Buzaalıñar.
Buyan kejiin
Kıygıraalı.

*Şeytanın belasını
Bozalım.
Mutluluğu, iyiliği
Çağıralım.*

Soovustan
Doskuuldañar.
Artıvıstan
Ajıglañar.

*Arkamızdan
Gözetleyin.
Arkamızdan
Yardım edin.*

Andıg-la dır.
Mındıg-la dır.
Andaagılar,
Mındaagılar.

*Öyledir.
Böyledir.
Oradakiler.
Buradakiler.*

Keşpes çerden
Keşken-dir sen.
Kelbes çerge
Kelgen-dir sen.

*Geçilmez yerden
Geçmişsin.
Gelmeyecek yere
Gelmişsin.*

Askan-dir sen.
Teneen-dir sen.
Alırını

*Yolunu şaşırmışsındır.
Yaramazlık yapmışsındır.
Alacağını*

Algan-dır sen.

Almışsın.

Am-na doraan
Çoruur-la sen.
Ayga dömey
A'dım ertken.

*Hemen şimdi
Gidiyorsun.
Aya benzer
Atım geçmiş.*

Çoraan çerimge
Çorbas-la sen.
Baskan çerimge
Baspas-la sen.

*Yürüdüğüm yerde
Yürüyemezsin.
Bastığım yere
Basamazsın.*

Süreringe
Süldelig men.
Çargızına
Çayaannıg men.

*Sürmek için
Güçlüyüm.
Yargılamak için
Yaratıcıyım.*

Tümen hamnıñ
Düvütküzü!
Düktüg Tümet
Men-ne boor men.

*Sayısız kamın
Başkanı!
Tüylü Tümet
Benim, ben.*

Erlik haanga
Ulaam çetken.
Ejen haanga
A'dım çetken.

*Erlik hana
Ulağım ulaşmış.
Mançur hanına
Atım ulaşmış.*

Kakkan düngür
Havızına
Hadıy-la ber,
Haylıp-la örşee.

*Teften çıkan
Ritmik sesle
Esiver,
Eriyerek bağışla.*

Eder düngür
Ezininge
Estey-le ber,
Çuglu-la ber.

*Teften çıkan
Esintiyle
Kabarıver,
Yuvarlanıver.*

Eder düngür
Tudup algan
Eldepeyig
İreñ boor men.

*Ses çıkartan tefi
Tutan
Acayip
İhtiyarım ben.*

Kagar düngür

Vurmalı tef

Tudup algan
Kaygamçıktıg
İren boor men.

*Tutan
Sevimli
İhtiyarım ben.*

Haya-dajın
Körgüspejer.
Haylıg dajın
Bastırbañar.

*Kaya-taşı
Göstermeyin.
Belalı taş
Bastırmayın.*

Möngülek deg
Börülerim!
Doḡgulak deg
Taygılarım!

Möngülek gibi
Kurtlarım!
Doḡgulak* gibi
Ayılarım!*

Buktug çerniḡ
Bugun süreen
Burgan höögüm,
Buurul höögüm!

*Şeytanlı yerin
Şeytanını süren
Porsuk Tanrı'm,
Kır porsuḡum!*

Möngülek*: Bay-Tayga bölgesinde buzul zirve, 'Gümüş Dağ'.

Doḡgulak*: Biy-Hem bölgesinde bulunan ve günümüzde Akademik Obruçev adını alan sıradaḡın eski adı Ulug Doḡgul, Biçe Doḡgul ve Sarıg Doḡgul'dur.

Kaynak kişi: Sambuu Sayaa Çüvürekoviç.

(86) Oorjak Çaş-Ool Hamnıḡ Arılarını
Alganganı

*Oorjak Çaş-Ool İsimli Kamın Arılarını
Alkışlaması*

İyi karaam odu bolgan
İyi sarıg arılarım.
Ala karaam odu bolgan
Aldın-sarıg arılarım.
Aştanıḡar, çemneniḡer.
Adılagar, kaygaaldagar.
Artın, iştin ovaartıḡar.
Ayıl keerin бүдүү bilger.

*İki gözümün ışıḡı olan
İki sarı arılarım.
Ala gözlerimin ateşi olan
Altın-sarı arılarım.
Yiyin, beslenin.
Gözü pek olun,
Arkayı, içi uyarın.
Gelecek tehlikenin tümünü bilin.*

Şivegeyden çidig bistig,
Şivişkenden dııḡırlarım.
Adır bistig şivegey deg,
Adır dıldıḡ çaškaaday deg.
İyi bistig şivegey deg.
İyi dıldıḡ çaškaaday deg.

*Çuvaldızdan ince biz gibi,
İspiyondan keskin kulaklılarım.
Çatal bizli çuvaldız gibi,
Çatal dilli su kuşu gibi,
İki uçlu çuvaldız gibi.
İki dilli su kuşu gibi.
Yerde yaşamak için yaratılan yerde
yaşar.*

Çerniḡ çive çerге çоруур.

Sugnuŋ çive sugga çoruur.

*Suda yaşamak için yaratılan suda
yaşar.*

Kaynak kişi: Munzuk Ondar İlginoviç.

(87) Kara Höldün Kalzan Hamının
Şıvar-Dayak Bile Çılan-Kara Eerenni
Algangan Algıjı

*Kara Gölün Kalzan İsimli Kamının
Şıvar-Dayak* ile Çılan-Kara* Ruhlarını
Alkışlaması*

Hee!
Döjeenŋer adaanda Şıvar-Dayaam
Dört möçünŋer kamgalalı.

*Hee!
Döşeğinin altında Şıvar-Dayak'ım
Eller ve ayaklarınızı koruyun.*

Hee!
Döjeenŋer bajında Çılan-Karam
Töl dözünŋer haygaaralı.

*Hee!
Döşeğinin başında Çılan-Kara'm
Çoluk çocuğunuzu koruyun.*

Şıvar-Dayak*: eller ve ayakların tedavisinde etkili ruh.

Çılan-Kara*: 'kara yılan' anlamına gelen bu yardımcı ruh aynı zamanda kamın ayin kostümünün (hamnaar ton) bir parçasıdır.

Kaynak kişi: Sagan-Ool Viktor Biçe-Ooloviç.

XVIII. HAMNIŇ HÖRÜMNEP ALGANGAN ALGIŞTARI

KAMIN TEŞHİS MAHİYETLİ ALKIŞLARI

(88) Monğuş Hörlepey Hamnıŋ
Hörümnep Alganırı

*Monğuş Hörlepey İsimli Kamın
Kehanette Bulunarak Alkışlaması*

Oray kejee çoraan-dır sen.
Oruun azıp çoraan-dır sen.
Orlan aza kedep kelgeş,
Oorlapkaş barganı ol-dur.

*Akşam geç vakit yürümüştündür.
Yolunu da şaşırmışsındır.
Çevik şeytan gelerek,
Seni çalarak gitmiştir.*

Çerle kejee çoraan-dır sen.
Çeveg çerger duşkan-dır sen.
Çetker, aza çedip kelgeş,
Çedip algaş barganı ol-dur

*Tüm akşam yürümüştündür.
Mezarlığa rastgelmişsindir.
Şeytan, kötü ruh gelerek,
Sana ulaşınca alıp gitmiştir.*

Harık şineenŋ üzülgen-dir,
Kara tamı kirgen-dir sen.
Sargı bolup çıdar-dır sen,
Sarığ bürü çerpes-tir sen.

*Yenilmez gücün kesilmiştir,
Kara uçuruma düşmüşsündür.
Sakırğa olarak yatıyorsundur,
Sarı yaprağa* ulaşmazsın sen.*

Sarı yaprak*: burada sonbahar kasedilmektedir.

Kaynak kişi: Kuular amzan-Ool Bulunmayevi.

(89) Kuskun Hamnıı Hörümnep
Algangan Algıı

*Kuzgun İsimli Kamın Teşhis Koyarak
Alkışlaması*

Kara sugnuı tereıinden
Balık izin tıppas-tır men.
Kadayıııı tamızından
Tokpak izin tıppas-tır men.

*Kara suyun derininde
Balık izi bulamadım.
Karının uçurumunda*
Kütük* izi bulamadım.*

Uçurum*: burada: kadın cinsel organı.

Kütük*: burada: erkek cinsel organı.

Tuva geleneğine göre evlenmekte olan kızın bakire olması lazım. Hem kız, hem erkek cinsel organlarıyla ilgili bu tür alkışlar Tuva masallarında da yer alır.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor şogjapoviç.

(90) Araptanı Hamnıı Hörümnep
Alganır Algıı

*Araptanı İsimli Kamın Teşhis Koyarak
Alkışlaması*

Alımnıı bis. relig bis.
Arat onum aybız bar.
Ak-la kadaan askan, tutkan,
Ajıg taakpızın sunup kelgen.

*Alacaklıyız. Borcunuz var.
Halkımın, ulusumun rıcası var.
Beyaz ipeğini asmış, tutmuş
Acı tütününü sunarak gelmiş.*

Ajı-tln, ak-la malın
Ajıglaıar, onalaıar.
Maşpak kara majaalayım
Barıp krem, bolgaap krem.

*Çoluk-çocuğunu, malını
Koruyun, sayısını kontrol edin.
Tombul kara ayıcığım
Gidip görünüz, buyrun.*

Idın-kujun eertpeıer.
Kodan malın hoyuspaıar.
Urugların, ulugların
Ulaaratpaıar, dretpeıer.

*Köpeği havlatıp, kuşu ttrmeyin.
Ahırda malını rktmeyin.
Çocuklarını, büyüklerini
Rüyada endişelendirmeyin.*

Okulganı otug-dur be?
Ovaakayı iğe-dir be?
ngeni l? Kirgeni l?
ngeennen l? Soygannan l?

*Sobası yanıyor mu?
Kurganı düz m?
ıkan ne? Giren ne?
Srnen ne? Yuvarlanan ne?*

er kulaktıg dıııgır vem,
er turlaglıg sürlüg vem!
Maşpak kara majaalayım!
Bargaş kelem. Krgeş kelem.

*Keskin kulağıyla dinleyenim,
Yer sığınaklı gaddar şeyim!
Tombul kara ayıcığım!
Gidiniz. Grnz.*

Çünü kördün? Çünü bildin?
 Çüden kortun? Çüden hoyduñ?
 Dedir çarıın deskiy manaan
 Delgem höreen hiriletken!

Doos kurtun doyuratkan,
 Doşkun kara sagızınım!
 Kara kurtun kayıratkan
 Karjı kara hayırankanım!

Amdıızında anaa-la-dır.
 Amır-mendi turar-la-dır.
 Aal kodan karañğı-dır.
 Alızında ayınçığ-dır.

Çıdın-şirik bolur bolza,
 Kiçeeniñer. Bodanıñar!
 Hanaa-bile kattıja beer,
 Dumaa-bile tutçu-la beer.

Aza oruu ajıy bergen.
 Çeveg höörnüñ imzak-çeksee,
 Çerniñ-sugnuñ kilenji be?
 Kiçeeniñer. Bodanıñar.

*Neyi gördün? Ne anladın?
 Neden korktun? Neden ürktün?
 Batı tarafta dolanarak bekleyen
 Geniş göğsünü hırlatan!*

*Böcek-kurtla ziyafet yapan,
 Gaddar kara tılsımım!
 Kara böceği gıcırdatan
 Hırçın kara ayım!*

*Şimdilik herşey yolundadır.
 Selamettedirler.
 Yurt oba karanlıktır.
 Uzağında ise tehlikelidir.*

*Yatacak yer çimen olsa,
 Dikkatli olun. Düşünün!
 Hastalıkla birleşiverir,
 Hastalık yapışıverir.*

*Şeytan yolu geçiverdi.
 Mezarlığın kötü güçleri,
 Yerin-suyun öfkesi mi?
 Dikkatli olun. Düşünün.*

Kaynak kişi: Sambuu Sayaa Çüvürekoviç.

(91) Oorjak Örtenj Hamnıñ Segittip
 Alğanırı

*Oorjak Örtenj İsimli Kamın İyileştirerek
 Alkışlaması*

Kaargannar! Beve, bee.
 Kayda çorlar? Beve, bee.
 Çedi kuskun! Beve, bee.
 Şapkınçılıım. Beve, bee.

Kargalar! Beve, bee.
 Neredeler? Beve, bee.
 Yedi kuzgun! Beve, bee.
 Ulaklarım. Beve, bee.*

Çedi börü! Beve, bee.
 Kedejiliim. Beve, bee.
 Haygııldarım! Beve, bee.
 Kañçaldıñar? Beve, bee.

*Yedi kurt! Beve, bee.
 Gözcülerim. Beve, bee.
 Kaşiflerim. Beve, bee.
 Nasılsınız? Beve, bee.*

Beve, bee*: çağırık, hayret ifade eden ünlem.

Kaynak kişi: Moñguş Hürgül-Ool Sazıg Hunayeviç.

(92) Oorjak Örten Hamnıñ Aazap
Alganganı

Haajıktı
Kaktap bereyn.
Ölejıktı
Örtep bereyn.

Dilgijekti
Dizip bereyn.
Aazaanımnı
Alır siler.

Haajık*, **Ölejik***: oğullarının isimleri.
Dilgijek*: kızının ismi.

Oorjak Örten İsimli Kamın Söz
Vererek Alkışlaması

*Haajık'ı**
Dövüp vereyim.
*Ölejik'i**
Örkleyerek vereyim.

*Dilgijek'i**
Dizerek vereyim.
Sözümü
Alın.

(93) Hamnıñ Aarığ Kijiniñ Ölürün
Alganganı

Kamgalap aar arga çok-tur.
Kajıı çerden ıyaş kesken.
Haylıg baçıit oon kirgen,
Kıştıñ ayı tönerden beer.

Çastıñ ayı ünlerden beer
Çige sonğu çügüvüste,
Çingge çooga aksınayda
Çeveglengeş, turupkan-dır.

Sünezinin sürüp-dilep,
Süzüglenip teyledim-daa.
Sümer-Uula artından beer
Sürüşkeştin, çadap kagdım.

Duzalavaan dives siler.
Turjup-şenep horjok-tur men.
Beerletpeen dives siler.
Bektig kinçi salbas-la-dır.

Erlik çerden kıygırtkanda
Ejen haan-da duzalavas.
Ergim ınak törel çondan
Eep kelbes çarılganı ol.

Kamın Hasta Kışının Öleceğini
Alkışlaması

Kurtarmak için çare yok
Yasak yerden ağaç kesmiş.
Bela, günah oradan girmiş
Kış ayı bittiğinden beri.

Bahar ayı başladığından beri
Doğrudan kuzey tarafımıza,
Yüksek tepenin üzerinde
Konmuş duruyor.

Ruhunu takip edip, arayıp,
İmanla dua ettim.
Sümer-Uula arkasından beri*
Peşinden gittim, yakalayamadım.

Yardım etmedi demeyiniz
Savundum, denedim, başaramadım.
Geri alamadı demeyiniz.
Zincir kelepçe bırakmadı.

Cehennemden çağırdığımda
Mançur hanı da yardım edemez.
Sevgili akraba, ulusuna
Dönmeyecek, harcanmıştır o.

Sumber-Uula*: mitolojik bir dağ.

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençayeviç.

(94) Kara-Höldün Kalzan Hamının
Hörümnep Algangan Algıjı

*Kara Göllü Kalzan Kamın Teşhis
Koyarak Alkışlaması*

Ee!
Aalıñarnı deskindir
Azalap ergip çorup tur.
Haylıg halap dirgelir deeş,
Aldı harlıg tölünjerni
Kara düne çorgannap tur.
Astıktırıp alır deeş,
Kargak çaraazın dükpürüp,
Hamçık aarig haldatkan-dır
Daday-daday!

*Ee!
Köyünüzün etrafında
Kötü ruhlar dolanıyor.
Belâ, felaketin çoğalması için
Altı yaşındaki çocuğunuzu
Karanlık gecede çağırıyorlar.
Yolundan şaşırtmak için
Kara salyasını tükürüp,
Bulaşıcı hastalık bulaştırmıştır.
Aman-aman!*

Oo!
Oduñarnın adaanga düne
Odap sımıranıp olurgaş,
Uruñarnıñ sünezinin
Uşta tarbıdap turar-dır.
Indıg-dır deeş ırma sınıp,
Iğlaşpanar, hölzevenjer.
Idık eerenimni ıdamnadım.
Indı, betiñerni kamgaladım.
Kiçeen-kiçeen.

*Oo!
Ocağınızın altında geceleyin
Küfrederek, fısıldanarak oturup
Kızınızın ruhunu
Köşede büyülüüyordur.
Durum böyle diye halsiz düşüp,
Ağlamayın, telaşlanmayın.
Kutsal yardımcı ruhumu gönderdim.
Arkanızı, önünüzü korumaya aldım.
Dikkatli olun!*

Azaları aalıñardan
Atkaarladıp, ıradır deeş,
Sarig-sarig çayaannarım
Çagıp-çagıp ıdalaptım.
Çoruptular.

*Kötü ruhları köyünüzden
Geri gönderip, uzaklaştırmak için
Sarı-sarı yaratıcılarımı
Talimat verip, gönderdim.
Yürüyüp gittiler.*

Kaynak kişi: Sagan-Ool Viktor Biçe-Ooloviç.

(95) Hamnıñ Aarig Çıldagaanın
Algangan Algıjı

*Kamın Hastalığın Sebebini Tespit
Edip Alkışlaması*

Aşpas artı çüge aşkan?
Keşpes hemni çüge keşken?
İşpes hemni çüge işken?
Ketpes hepti çüge ketken?

*Aşılmaz geçidi niye aşmış?
Geçilmez ırmağı niye geçmiş?
İçilmez ırmaktan niye içmiş?
Giyilmez giyimi niye giymiş?*

Kaynak kişi: Bürbü Kırgıs Oydupoviç.

XIX. AARIG KİJİLERGE HAMNİŃ ALGANGAN ALGIŞTARI

KAMIN HASTALARI ALKIŞLAMASI

(96) Kalzaŋ Dep Er Hamnıŋ Aarig
Kadayga Algangan Algıjı

*Kalzaŋ İsimli Erkek Kamın Hasta
Kadını Alkışlaması*

Taŋdılar dep daaylarım!
Taygalar dep küüylerim!
Şaalaŋ dep kara suglug,
Şakkılaaş dep kara daştıg.

Taŋdı isimli dayılarım!
Tayga isimli yengelerim!
Şarıldayan kara sulu,
Şakırdayan kara taşlı.*

Eki hamnıŋ ektin kagar,
Bagay hamnıŋ bajın azar,
Çoorat dep oran çurttuŋ
Hannıg kızıl oduruglar!

*İyi kamın omzuna vurur,
Adi kamın başını asar,
Çoorat* isimli yerin-yurdun
Kanlı kızıl patikaları!*

Adivıstı adajılı,
A'dıvıska uşkajılı.
Ulug, biçe ugba-duŋmaŋ!
Ulug-biçe akı-duŋmaŋ!

*İsmimizle hitap edelim,
Atımıza ikişer binelim.
Büyük-küçük abla-kız kardeşin!
Büyük-küçük ağabey-erkek kardeşin!*

Uyguzundan tudaş kılıp,
Uyaraldan tudaş kınıp,
Aal işti ha-duŋmaŋ
Ajılından tudaş kılıp!

*Uykusundan uyandırırım,
Kederinden sıyrırım,
İşi-gücü ağabey-erkek kardeş
İşinden tutup*

Algan aşaaŋ ööneyde,
Avırtarı çuday berdi.
Askanıŋ ol-dur, teneeniŋ ol-dur,
Kiji çorbas oran bo-dur.

*Kocan hüngür hüngür ağlamakta,
Saçları dağıldı, zayıfladı.
Yolunu şaşıрман, sapman odur,
İnsan yürümez yer orası.*

Am-na dürgen çanaalı çe!
Am-na doraan çoruulu çe!
Aal-öörün işti bolza,
Am-na keer dep manap turdu.

*Hemencecik dönelim, haydi!
Hemencecik yürüyelim, haydi!
Köyün, arkadaşların ise içerde
Şimdi gelir diye bekliyorlar.*

Taŋdı*: yüksek ormanlık dağ.
Çoorat*: şeytanların ülkesi.

Kaynak kişi: Kuular Kendençik.

(97) Çimekey Dep Er Hamnıñ Buktu
Sürerde Börü, Kuskun, Ügü, Hek,
Kaargan Öttünüp Alganganı

*Çimekey İsimli Erkek Kamın Şeytanı
Kovalarken Kurt, Kuzgun, Puhu
Kuşu, Guguk, Karga Seslerini Taklit
Ederek Alkışlaması*

U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu. Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!
U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu. Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!

*U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu. Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!
U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu. Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!*

Kelbes çerge çüge keldiñ?
Çoruvas çerge çoraan-dır sen.
Öjeen hııñnı algan-dır sen.
Alırñnı algan-dır sen.

*Gelinmez yere niye geldin?
Gidilmez yere gitmişsin.
Öcünü, hıncını almışsin.
Alacağını almışsin.*

Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Çeeniñni çeen-dir sen.
Aştaan bolza totkan-dır sen.
Argan bolza semireen-dir sen.
Am-na doraan a'ttanır sen.

*Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Yiyeceğini yemişsin.
Acıktıysan doymuşsun.
Zayıfladıysan semirmişsin.
Derhal gideceksin.*

Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Baar çeriñ kayda çüvel?
Baar çeringe çedirip kaayn.
Bazar çeriñ kayda çüvel?
Bazar çeriñ aytıp bereyn.

*Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Gideceğin yer neresi?
Gideceğin yere ulaştırayım.
Basacağın yer neresi?
Basacağın yeri göstereyim.*

Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Sürer çüvee süldelig
Süren hamnıñ ugu boor men.
Aydaan çüvee adım çetken
Alday hamnıñ ugu boor men.

*Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Sürülecek şeye karşı güçlü
Sert kamın soyundanım.
Süren şeye adım ulaşmış
Altay kamının soyundanım.*

Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Erlik haanga uram çetken,
Ejen haanga adım çetken!
Çoraan çerimge çoruvas sen.
Baskan çerimge baspas sen.

*Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Erlik hana ruhum ulaşmış,
Mançur hana adım ulaşmış!
Yürüdüğüm yerde yürümeyeceksin.
Bastığım yere basmayacaksın.*

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

(98) Hamnıñ Aarığ Kijige Alğan
Algıjı

Kamın Hastaya Alkış

Aarıgnıñ bujar çüülü
A'ştan-çemden kirgeni ol be?
Tañdı eezi kileñneen be?
Dalay, sugdan bujartaan be?

*Hastalığın iğrenç bulaştırıcısı
Aştan-yemekten mi girmiş?
Tañdı* iyesi mi öfkelenmiş?
Denizden, ırmaktan mı bulaşmış?*

Dünekiniñ çetkeri be?
Düñgürlügnüñ kargıjı be?
Karañgınıñ azazı be?
Hamnıñ-kattıñ kargıjı be?

*Gecenin şeytanı mı?
Kamın kargış mı?
Karanlığın kötü ruhu mu?
Kamın-şamanın kargış mı?*

Çerden, sugdan bujartaan be?
Çeveg eezi kileñneen be?
Damıraktıg suglardan be?
Dagılğalıg ıyaştan be?

*Yerden, sudan mı bulaşmış?
Mezar iyesi mi öfkelenmiş?
Pınarlı sulardan mı?
Kutsanmış ağaçtan mı?*

A'ştıg-çemniñ aalçıdan
Ajar-bujar kirgeni ol be?
Dagılğalıg suglardan be?
Daştan bütken köjeeden be?

*Aşlı-yemekli misafirden
Bulaşıcı hastalık mı girmiş?
Kutsanmış sulardan mı?
Taştan yapılmış balbaldan mı?*

Öl-le ıyaş keskenden be?
Ölürbes añ ölürgeninden be?
Ödek-honaş eezinden be?
Ögler ornundan haldaanı be?

*Yaş ağaç kestiğinden mi?
Öldürölmez avı öldürdüğünden mi?
Ağıl-yurtlak iyesinden mi?
Çadır yerinden mi bulaşmış?*

Azalardan kileñ kirgen be?
Aldın çarñık düşkeninden be?
Aldı oran, erlik çerden
Alır bis dep kelgeni ol be?

*Şeytanların öfkesi mi girmiş?
Altın yıldırım mı düşmüş?
Alt dünya, Erlik'in yerinden
Alacağız diye mi gelmişler?*

Dizigligden sırbaktanıp,
Tikken ögden çarlır deen be?
Ejenniinden ünüp çorutkaş,
Erlik haanga baarı ol be?

*İpliğe tutunarak,
Kurduğu çadırdan uzaklaşayım mı
demiş?
Tanrısından ayrılarak,
Erlik hana mı gidecekmiş?*

Kargış, soguş, aas-dıldan
Haylıg baçıt kirgeni ol be?
Hıyraktıñ eezi men dep
Haylıg çetker kelgeni ol be?

*Kargış, dövüş, küfürden
Belalı kötülük mü girmiş?
Kılıcın iyesi* benim diye
Belalı şeytan mı gelmiş?*

Ergi heptiñ eezi men dep
Erlik çetker siñnikken be?
Ayak, sava, dañza damçıp
Ajar-bujar kirgeni ol be?

Haldavırlıg aarığdan be?
Haylıg çetker kirgeni ol be?
Haragannıg hovularga
Kazırğılar tavaraan be?

Albas çüve alğanından
Aarıñı boldurgan be?
Aza, çetker turlagların
A'ttıg çoraaş, tavaraan be?

*Eski elbisenin iyesi benim diye
Erlik, şeytan mı kılıfa girmiş?
Kâse, kapkacak, pipoya yayılıp
Bulaşıcı hastalık mı girmiş?*

*Bulaşıcı hastalıktan mı?
Belalı şeytan mı girmiş?
Çalılık bozkırlarda
Kasırgalar mı esmiş?*

*Alınmaz şeyi aldığından
Hasta mı olmuş?
Kötü ruh, şeytan sığınaklarını
Atlıken mi karıştırmış?*

Tağdı*: yüksek ormanlık dağ.

Kılıcın iyesi*: Tuva mitolojisine göre dokunulmaması gereken eski bir eşyayı bulan kimse onu alırsa, ileride muhakkak hastalanır ve ölür.

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençayeviç.

(99) Oorjak Şokar Hamnıñ Aarıñıñ
Aağıñ Algangan Algıjı

*Oorjak Şokar Kamın Ağır Hastalık
Hakkında Alkış*

Aarıñıñ alıs dözü
Aalıñarnıñ kodanında.
Ala-şokar malıñarnıñ
Arazında siñgen-ne-dir.

*Hastalığın kökü
Ağıldaki sürünüzde.
Ala karışık hayvanlarınızın
Arasına sinmiştir.*

Çetkeriñer çilbi dözü
Çeleñerde, höneñerde.
Çelip mañnaar çılğınarda,
Çedi kara hoyunarda.

*Kötü ruhun bencil kökü
Buzağı ve kuzuların bağlandığı
yerde.
Tırıs giden yıldıñızda,
Yedi kara koyununuzda.*

Çedi kara hoyum deerıñ
Çetkeriñer bottarıdır.
Çedeldirzin şirbidipse,
Çetkeriñer arlıp bolur.

*Yedi kara koyunum deyin siz
Kötü ruhun ta kendisidir onlar.
Yedisini öldürünce,
Kötü ruhunuz kaybolur.*

A'ttarıñar arazında
Aarıñar azazı bar.
A'dıñarnı ıradıpsa,
Aarıñar arlıp bolur.

*Atlarınızın arasında
Hastalığın ruhu var.
Atınızı uzaklaştırırsanız,
Hastalığınız kaybolur.*

Buluñ çerge bolgan-na-dır.

Köşe yerde olmuştur bu.

Burganına çüdüveen-dir.
Erlik haanı endeven-dir,
Erttirbeyn barganı ol-dur.

*Tanrısına inanmamış.
Erlik han bunu fırsat bilmiştir,
Hastalığı iyileştirmemesi ondandır.*

Kaynak kişi: Dongak Şaktar Badıyeviç.

XX. KİJİNİŇ SÜNEZİNİNGE HAMNİŇ ALGANGAN ALGIŞTARI

KAMIN İNSAN RUHUNA YÖNELİK ALKIŞLARI

(100) Saŋgıtay Hamnıŋ Ölgen Kijiniŋ
Kara-Bora Sünezinin Aji-Tölünden
Adırıp Alganganı

*Saŋgıtay İsimli Kamın Ölen Kişinin
Boz Ruhunu Çoluk-Çocuğundan
Ayırıp Alkışlaması*

Aza çayaan sağızınnar!
Andaagılar, mındaagılar!
Düŋdürlügnüŋ burgan çayaan!
Dürgedenjer. A'ttanıŋar.

*Şeytan yaradılışlı ruhlar!
Oradakiler, buradakiler!
Teflinin tanrı yaradılışlıları!
Hızlanın. Atlanın.*

Ertenginiŋ eeleri!
Eeren dözüm eeleri!
Evirliŋer, havırliŋar.
Evin-çövün negep tur-men.

*Eskinin iyeleri!
Eeren* özümün iyeleri!
Sakin olun,
Nezaket bekliyorum.*

Kajan bargan? Kaynaar bargan?
Amıtannıŋ kara-bora setkili-sünezi
Aji-tölge artıp kalza, bagay bolur.
A'tkarıŋar, tonandırıŋar.

*Ne zaman gitti? Nereye gitti?
Adamın boz ruhu
Çoluk-çocuğuna kalırsa, kötü olur.
Ata bindirin, giyindirin.*

Baar çerinçe inaar-la
Bargızıŋar, ıradıŋar.
Çeder çerinçe inaar-la
Çediriŋer, dozattaŋar.

*Gideceği yere kadar
Götürün, uzaklaştırın.
Ulaşacağı yere kadar
Ulaştırın, göz-kulak olun.*

Çerineyden çediriŋer.
Çemin-ajın çemgeriŋer.
Çoraannay-la oranınga* çorup
körem.
Bargannay-la baar çoor, barıp körem.

*Doyasıya yediriniz.
Yemeğini-aşını veriniz.*

*Yolunla yurduna yürü.
Varacağın yere git, lütfen.*

Çambı-dipti keziy körüp,
Çaa çalbak çedip keldi.
Çalar odu hıp-la keldi.
Çalbıış közü köstüp keldi.

*Tüm evreni dolaşarak bakıp,
Yeni savaşın sırası geldi.
Parlayan ateşi alevlendi.
Tutuşan közü göründü.*

Daaş-dinmit çağılanıp keldi,
Darı, kügür çıttalıp keldi.
Çoraan çerimge çorbas-la sen.
Baskan çerimge baspas la-sen.

Çoraanın bo, barganın bo.
Çoraan soonda, katap kelbe.
Eder düngür ezininge
Estey-le ber, hadıy-la ber.

Sırık.
Sırık.
Sırık.
Sırık.

*Patırtı-kütürtü yankılanıp geldi,
Barut, kükürt kokusu geldi.
Gittiğim yere gitmeyeceksin.
Bastiğim yere basmayacaksın.*

*Yürüdüğün budur, gittiğin budur.
Gittikten sonra dönüp gelme.
Teften çıkan esintiyle
Uçuver, esiver.*

Sırık.
Sırık.
Sırık.
Sırık.*

Eeren*: put, yardımcı ruh.

Oran*: ülke, yurt, bölge. Tuva mitolojisinde her ruhun kendi yurdu olduğuna inanılır.

Sırık*: kamın ölen kişinin boz ruhuyla gizli konuşması. Kamlamanın sonunda ölünün yakınları kamdan ‘Boz ruhun akıbeti ne oldu?’ diye sorarlar. Kam ‘İyi. Boz ruh gitti. Artık başınıza bir kötülük gelmeyecek’ diye cevap verir.

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

(101) Aarig Kijinin Sünezinin
Tudarin Algangani

*Hastanın Ruhunu Tutmak İçin
Söylenilen Alkış*

Azalarım, çetkerlerim!
Aldı kara kuskunnarım!
Çelip mañnaar çüvelerim!
Çedi sarıg ügülerim!

Sürlüg, küştüg çüvelerim,
Çüglüg kuştar öñnükterim.
Süree teyge çetkelekte,
Sünezinin ekkeliñer.

Tıppas, körbes çüvezi çok
Tınım bolgan çüvelerim!
Dıvaajanga çetkelekte,
Tıvıjañnap ekkeliñer.

Eger, Kazar iyi ıdım!
Eergileñer, tutkulañar.
Erlik oran çetkelekte,
Eeldirgilep ekkeliñer.

*Şeytanlarım, kötü ruhlarım!
Altı kara kuzgunlarım!
Tırıs giden hızlı yaratıklarım!
Yedi sarı puhu kuşlarım!*

*Gaddar, güçlü yaratıklarım!
Tüylü kuşlarım, dostlarım.
Süree tepesine* ulaşmadan
Ruhunu geri getiriniz.*

*Bulamaz, göremez şeyi olmayan
Nefesim olan yaratıklarım!
Cennete ulaşmadan
Yakalayıp geri getiriniz.*

*Eger, Kazar iki köpeğim!
Dolaşınız, havlayınız.
Cehenneme ulaşmadan
Döndürüp geri getiriniz.*

Ak-la sütün çaşkılaŋar.
Arjaan sugdan çaşkılaŋar.
Salım artıŋ örttediŋer.
Sanđan çajıp baraalŋar.

*Ak sütün saçınız.
Şıfalı sudan saçınız.
Bir tutam ardıç yakınız.
Tütsü tüttürüp takdim ediniz.*

Kudu-çamı eglip kelzin,
Kuçulaŋnap kuskunnaŋar.
Desken kudu eglip kelzin,
Demnig-höglüg kuraylaŋar.

*Ruhu dönüp gelsin,
Hep birlikte bağırın, çağırın.
Kaçan ruhu dönüp gelsin
Birlikte 'kuray!''* diye bağırın.*

Süree tepesi*: mitolojik bir dağ, ölümler ülkesinin sınırı.

Kuray*: çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua.

Kaynak kişi: Çelbiir Sambuu.

XXI. BİÇİİ ÇAŞTARGA HAMNIŇ ALGANGAN ALGIŞTARI KAMIN KÜÇÜK ÇOCUKLARA ALKIŞLARI

(102) Monğuş Hörlepey Hamnıŋ
Aarıg Kijiniŋ Amı-Tının Ak Ençek-
Bile Solup Hamnaaş, Azalardan
Çarıp Alganın Alganganı

*Monğuş Hörlepey İsimli Kamin
Hastanın Canını Kötü Ruhlardan
Beyaz Ençeğe* Değiştirip Almasını
Alkışlaması*

Kaas, çaraş hoılar düğün
Kaŋ bistig haçı-bile
Kadayları kırgıp algaş,
Kamnı-bile bölüp algaş;

*Güzel koyunların yününü
Keskin makasla
Kadınlar kırkarak,
Dikkatle ayırarak;*

Salaa bile dırap turgaş,
Savaaş-bile savap turgaş,
Şalbaa-bile şaptap turgaş,
Şarı-bile söörtüp turgaş.

*Parmakla tarayıp,
Dövecek ile dövüp,
Sıcak suyu süpürgeyle serpip,
Öküze bağlayıp sürüyorlar.*

Büdürüp kaan ençee-dir oŋ,
Büdün heveer ençee-dir oŋ.
Erlikterim! Azalarım!
Edileŋer, amıraŋar!

*Hazırlanmış ençeğidir onun,
Tamamlanmış ençeğidir onun.
Şeytanlarım! Kötü ruhlarım!
Kabul ediniz, bağışlayınız!*

Ençek*: keçeden yapılmış örtü.

Kaynak kişi: Kuular Çazan-Ool Bulunmayoviç.

(103) Hamnıñ Urug Kudun Kıygırğanı *Kamn Kız Çocuğunun Ruhunu
Çağırması*

Kandıg aaylıg urugul moñ?	<i>Nasıl huysuz kız bu?</i>
Kançap bargan urugul moñ?	<i>Nasıl gitti bu kız?</i>
Oñgaar-deskeer oortulañnaan?	<i>Öne-arkaya dönen</i>
Oñgaar-deskeer dırıjañnaan?	<i>Ona-buna küsen?</i>
 Aajı-çañı bak çüvel moñ?	 <i>Kötü huylu biri mi bu?</i>
Adañ-iyen çedip keldi moñ.	<i>Annen-baban buradalar.</i>
Ajın-çemin salıp alğan,	<i>Aşını-yemeğini koyup,</i>
Adañ-iyen manap olur.	<i>Annen-baban bekliyor.</i>

Kaynak kişi: Taktan Saya Telikoviç.

(104) Küjüget Seren Hamnıñ *Küjüget Seren İsimli Kamın Çocuklara
Çaştarnı Alğanı Alkışı*

Urug çaştar! Üre tölder!	<i>Küçük çocuklar! Evlat, torunlar!</i>
Uyan bolbayn, ere bolzun.	<i>Uyuşuk olmayıp, cesur olsun.</i>
Boçurgalap çaştır bolzun.	<i>Tomurcuk gibi patlasın.</i>
Bora hektep özer bolzun!	<i>Boz guguk gibi büyüsün.</i>
 Boçurganıñ çeçee-le ıškaş,	 <i>Tomurcuğun çiçeği gibi,</i>
Bora hektiñ çalgını deg,	<i>Boz gugugun kanadı gibi,</i>
Bügü çonnun çaş-la tölü	<i>Ulusun mirasçısı çocuklar</i>
Bürün mendi özer bolzun!	<i>Selamette büyüsün!</i>

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençayeviç.

(105) Salçak Lamajık Hamnıñ Çaş *Salçak Lamajık İsimli Kamın Hasta
Urug Aarıy Beerge, Alğanır Algıjı Küçük Çocuk İçin Söylediği Alkışı*

Körem monu hööküynü.	<i>Bakın şu bîçâreye.</i>
Körnüp örşee bolgaap körger.	<i>Bakıp, bağışlayınız.</i>
Çaş-la çüve çarjınçığ-dır,	<i>Minik bebek saftır,</i>
Salgadaanın edip körger.	<i>Derdine derman olunuz.</i>

Kakpak hadıñ haraaçadan*	<i>Kertik akağaç kasnağından</i>
Havırılınar, evirliñer.	<i>İniniz*, merhamet gösteriniz.</i>
Eñmek hadıñ haraaçadan	<i>Eğik akağaç kasnağından</i>
Eskeñer, çavırılınar.	<i>Fark ediniz, sakinleştiriniz.</i>

Haraaça*: keçe çadır kafesinin üst kısmında değneklerin saplandığı kasnak.

Kertik akağaç kasnaktan inin*: burada kam, Bay-Tayga iyesi 'dangına'ya seslenmektedir.

Kaynak kişi: Toybuhaa Hertek Koştayoviç.

XXII. HAMNIŇ AAS-KEJİKTİ ALGAP ALGANGANI

KAMIN MUTLULUĞU ALKIŞLAMASI

(106) Sat Sevilbaa Hamnıñ Duştuun
Alganganı

*Sat Sevilbaa İsimli Kadın Kamın
Yavuklusunu Alkışlaması*

Tenek menjee ujurajır
Demireliñ indıg hey sen.
Akaaronj.
Akaaronj.

*Çılgın bana rastlayan
Çevikliğin öyle senin.
Öyle olsun!
Öyle olsun!*

Bagay menjee ujurajır
Barıldaazıñ indıg hey sen.
Akaaronj.
Akaaronj.

*Kötü bana rastlayan
Güvenirliğin öyle senin.
Öyle olsun!
Öyle olsun!*

Kaynak kişi: Keneş Monğuş Horluyeviç.

(107) Çıranday Hamnıñ Kejik
Kıygırıp Alganganı

*Çıranday İsimli Kamın Mutluluğu
Çağırarak Alkışlaması*

Ortun-kara* ooldarnıñ
Olça keji, kuray-kuray*!
Anay-kara* urugların
Aas-keji, kuray-kuray.

*Delikanlı oğulların
Ganimet dolu mutluluğu, kuray-kuray!
Gencecik kızların
Güzellik dolu mutluluğu, kuray-kuray!*

Ortun-kara*: erkeklerin delikanlılık çağı.

Kuray*: çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua.

Anay-kara*: genç kızlık çağı. Anay ‘oğlak’ demek. Kayadan kayaya, taştan taşa zıplayıp oynayan oğlak ile oynak ve çevik genç kızın hareketleri arasında benzetme söz konusudur.

Kaynak kişi: Kuular Sengil Davındayoviç.

(108) Anıyak Kaday Hamnıñ Inak
Aşaan Humagalap Alganganı

*Genç Kadın Kamın Sevgilisini
Koruyarak Alkışlaması**

Albıs, şulbus arazınga
Aldın çaygan kijilig men.
Aldıkkıñnı aña berbe,
Aarı beer sen, küjür ejim.

Albıs, şulbus arasına
Altını sallayan kocalıyım.
Onunla ilişkiye girme,
Hastalanırsın, zavallı dostum.*

Birikkenim, kattışkanım
Belin ugbas aarıg çüve.
Menden çaştıp aña berbe,

*Birleştiğim, ilişki kurduğum
Belini kaldıramayan hasta erkek.
Benden saklayıp ona verme,*

Bilinmestep aarıy beer sen.

Farkına varmadan hastalanırsın.

Kattışkanım, birişkenim
Kara paştan aaraan çüve.
Karak ajit anaa berbe,
Kara paştan aarıy beer sen.

*İlişki kurduğum, birleştiğim
Kara paş* taşıyan erkek.
Gözlerden gizli ona verme,
Kara paş bulaşır sana.*

Genç kadın kamın eşini koruyarak alkışlaması*: genç kadın aslında genç, yakışıklı ve sağlıklı olan kocasından başka kadınları ve kötü ruhları uzaklaştırmak için onu hastaymış gibi gösterip, diğerlerin gözlerini korkutmaktadır.

Albıs, şulbus*: kötü ruh.

Kara paş*: sifilis.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(109) Anıyak Ool Hamnıñ Inakşaan
Uruun Sarınnap Algangan Algıjı

*Genç Erkek Kamın Aşık Olduğu Kıza
Hüzünlenererek Alkış Söylemesi*

Albatılar arazında
Arınayda kara meñniim.
Ajıt çerde kara saldıg,
Anay kara meen-ne kijim.

*İnsanların arasında
Yüzünde kara benlim.
Gizli yerinde kara tüylü,
Genceciğim, benim kişim.*

Kövey kiji arazında
Höreeneyde emiglerliim.
Körbes çerde kökpel saldıg
Hölçüñ-kara meen-ne kijim.

*Çok kişinin arasında
Göğsünde memelim.
Saklı yerinde nadir tüylü,
Sevgilim, benim kişim.*

Opçak-tenek ool-la öörüm!
Ol-la kısa oraaşpañar,
Oon-na başka ozal bolur,
Ottug çañnık düjürer men.

*Çapkın arkadaşlarım!
O kıza yaklaşmayın,
Sataşan başına bela açar,
Alevli yıldırım indiririm.*

Kattışkanı kara baarlıg,
Kara kuskun kadarçılıg,
Haylıg hey boor, karadañar.
Haylıg çetker körüp-le kaar.

*İlişki kurduğu kara ciğerlidir,
Bekçisi kara kuzgundur,
Kaza çıkar, şüphelenin.
Belalı şeytan görüp çarpar.*

Eştegeni erlik hamı.
Erzek aarıg urug-la boor.
Edeen tırtıp, emiin tudup,
Erzey berbeyn körünrem.

*Arkadaşı Erlik kamı.
İşveli kız, cilveli kız.
Eteğinden çekip, göğsünden tutup,
Zevke dalarım demeyin.*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

XXIII. HAMNIN ÖGNÜ ALGANGAN ALKIŞTARI

KAMIN ÇADIRLA İLGİLİ ALKIŞLARI

(110) Süt Çajarda Süzüglel

Süt Saçarken Edilen Dua*

Süzük bolzun,
Südün-ne çaş.
Süme bolzun,
Sözün sögle.

*İnanç olsun,
Sütünü saç.
Öğüt olsun,
Sözünü söyle.*

Süt saçma geleneği*, Tuvaların en eski geleneklerinden biridir. Yer, Su, Gök, Ateş vb. iyelerine kurban sunulurken süt saçılarak dualar okunur.

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyeviç.

(111) Salçak Lamajık Hamnın Ögnü
Alganganı

*Salçak Lamajık İsimli Kamın Çadırı
Alkışlaması*

Aldın haaçam, möngün haaçam!
Aza, çetker kiirbeyn körem.
Hayalaştır, daggılaştır,
Kadıg-bijig turup körem.

*Altın kapım, gümüş kapım!
Kötü ruhu, şeytanı içeri alma.
Kaya gibi, dağ gibi,
Sağlam ve sert dur.*

Kaynak kişi: Toybuhaa Hertek Koştayoviç.

(112) Çaa Öglengen Kıstı Yozulap
Alganganı

*Yeni Evlenen Kızın Selamlanıp
Alkışlanması*

Edileeni möngün bolzun.
Ezerteeni çıraa bolzun.
Kaldar a'dı baglaaştı bolzun.
Kara kiji aptırada bolzun.

*Sahip olduğu gümüş olsun.
Eyerlediği rahvan olsun.
Sakar atı direkte bağlı dursun.
Kara samur derisi sandıkta dursun.*

Ulagga munar a'ttıg bolzun.
Uruk söörtür ooldug bolzun.
Azıraan maldıg bolzun.
Aştıg-çemnig bolzun.

*Binecek yedek atı olsun.
Uruğu* taşıyacak oğlu olsun.
Beslediği malı olsun.
Aşı-yemeği bol olsun.*

Haya deg ettig bolzun.
Haragan deg maldıg bolzun.
Döngge tiger öglüg bolzun.
Döşke çalaar maldıg bolzun.

*Kaya gibi malları olsun.
Çalılık gibi hayvanları olsun.
Tepeye kuracak çadırı olsun.
Yamaca sürececek hayvanları olsun.*

Aştaan çüve adap kelir

Acıkan adını anarak gelecek,

Aştıg-çemnig bolzun.
 Suksaan çüve suraglap keer
 Suksun çemnig bolzun.

Torga deg kaas bolzun.
 Torlaa deg uran bolzun.
 Ak şarı keji kögeerlig bolzun.
 Ak hadıñ bışkılig bolzun.

Murnuu edeen urug-darıg çaza
 bassın.
 Artıı edeen anay-huragan çaza
 bassın.
 Torgu dorzuunga doñnaşsın.
 Mañnik baldırına bağlaşsın.

Baştañgızı mañnik bolzun.
 Bastırğanı çıraa bolzun.
 Haram bolba, kazançıkka hayındırba.
 Hınıır bolba, hımışçıkka hayındırba.

*Aşı-yemeği olsun.
 Susayan su istemeye gelecek,
 Yiyecek-içeceği olsun.*

*Ağaçkakan gibi güzel olsun.
 Keklik gibi becerikli olsun.
 Ak boğa derisinden matarası olsun.
 Akağaçtan bışkısı* olsun.*

*Eteğinin önünü çoluk-çocuk bassın.
 Eteğinin arkasını oğlak-kuzu bassın.
 İpek kalçasına dolansın.
 Pelür baldırına bağlansın.*

*Başörtüsü pelür olsun.
 Bastırğıdı atı rahvan olsun.
 Cimri olma, çayı kâsedede kaynatma.
 Pinti olma, çayı kepçede kaynatma.*

Bışkı*: bazı süt ürünlerinin yapımında kullanılan karıştırıcı alet.

Uruk*: ucunda ilmik olan sırık.

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyeviç.

SONUÇ

Çalışmamızın konusu olan Tuva kam alkışlarını inceleme sırasında Tuva mitolojisinin araştırılmasında faydalı olacak bilgileri kaydettik. Tespit edilen maddeler ilgili başlıklar altında aşağıda verilmektedir.

Alkışlarda Kalıplaşmış İfadeler ve Sıfatlar:

Edebiyat ürünlerinde sıfat ve karşılaştırmaların yardımıyla insan, hayvan ve eşyaların görünüşleri, tabiat olgularının özellikleri ifade edilir. Sözlü edebiyat mahsullerinde kalıplaşmış ifadeler ve sıfatların önemi büyüktür, çünkü onlar, birer kültür kodudur. Düşüncenin belirli bir ritimle ve tekrarlara başvurulması dile getirilmesi bir ifadeyi akılda kalıcı kılan önemli unsurdur. Sıklıkla tekrarlanan bu ifadeler, anlatıcıdan dinleyiciye aktarılmakta olan bilginin kalıcı olmasını sağlamakla genel olarak kültür mirasının aktarılmasını sağlamış olur. Tuva kam alkışları her ne kadar onları düzen kamların şahsî duygu ve tecrübelerini aktardıkları için şahsî karakter taşıyıcılar da genel olarak toplum kültürünü yansıtır ve kültür aktarımında rolleri büyüktür.

Alkışların ana gruplara ayrılmış olması gereği, sıfat ve kalıplaşmış ifadeleri 4 grupta ele almayı uygun gördük: 1. ruhlar dünyasıyla ilgili kalıplaşmış sözler ve sıfatlar; 2. insanlarla ilgili kalıplaşmış sözler ve sıfatlar; 3. hayvanlarla ilgili kalıplaşmış sözler ve sıfatlar; 4. doğayla ilgili kalıplaşmış sözler ve sıfatlar.

1. Ruhlar dünyasıyla ilgili kullanılan sıfatlar:

a) Soyu gökten gelen kamlar, gökyüzünde yaşadıklarına inandıkları yaratıklar için '*kaŋ Kurbus ooldar*' (çelik Kurbus oğulları), '*Azar deerniŋ ooldarı*' (Azar göğünün oğulları), '*sırıla kımçılangan*' (yıldırım okuyla kamçılanan), '*kızıl-şokar ulu mungan*' (kızıl-ala ejderhaya binen), '*kara-şokar ulu mungan*' (kara-ala ejderhaya binen), '*ak-la bulut arjıldangan, kök-le bulut köjegeelig, kara-bulut kandaazınnıg*' (kara bulut baş örtülü, gök bulut perdeli, kara bulut süslü), '*ak sööktüg*', '*arıg sööktüg*' (soylu), '*çester haaylıg*', '*hola dumçuktug*' (bakır burunlu) ifadelerini kullanmaktadırlar.

b) Soylu kamlar, kam ecdadını '*çayaan döştüg*' (yeteneğini Tanrı'dan alan), '*küjür açam*' (aziz dedem), '*attig-çarlıg açam*' (şanlı-şöhretli dedem), '*ertenginiñ ege hamı, burungunun uktug hamı*' (öncekinin ilk kamı, evvelkinin yüce kamı), '*buurul ham*' (kır renkli kam) sıfatlarıyla yüceltmektedirler.

c) Kamlıklarını yer ve su iyelerinden alan kamlar '*çinçi, şuru daştig hemner eeleri*' (inci, boncuk taşlı ırmakların iyeleri), '*aldın, möngün daştig hemner eeleri*' (altın, gümüş taşlı ırmakların iyeleri), '*çerzi sarıg ugbalarım*' (çürümüş ağaç sarısı ablalarım), '*hüler, çester бүдүштүгler*' (bronz, bakır yapıllar) gibi sıfatlar kullanmaktadırlar.

d) Soyu albıstan gelen kamlar, albısı '*kızıl çester çaaktıg*' (kızıl bakır yanaklı), '*sarıg hola dırgaktıg*' (sarı bakır tırnaklı), '*sarıg diireñner*' (sarı ruhlar) gibi sıfatlarla nitelemektedirler.

2. İnsanlarla ilgili:

Delikanlılık çağında erkekler için '*ortun-kara ooldar*', genç kızlar için '*anay-kara uruglar*'¹⁰². Kız sevgiliye hitaben '*hölçün kara*' (sevgilim), '*engiske deg kızıl çaaktıg*' (yabanî pancar gibi kızıl yanaklı), '*kara karaktıg*' (kara gözlü), '*kara meñnig*' (kara benli), '*tuñ deg ak diştig*' (kavkı gibi beyaz dişli), '*emişkeek deg salaalıg*' (deve dikenini gibi ince parmaklı) gibi ifadeler geçmektedir.

Cinsel hayatın söz konusu olduğu mahrem konulu alkışlarda erkek cinsel uzvu '*tokpak*' (kütük), kadın cinsel organı ise '*tamı*' (uçurum) olarak şifrelerle zikredilmektedir.

3. Hayvanları niteleyen ifadeler:

At: '*çiraa*' (rahvan), '*çelip mañnaar*' (tırıs giden), '*döñgür şilgi*' (boynuzsuz kızıl sarı), '*kañ duyuglug*' (çelik toynaklı), '*tuñ deg ak diştig*' (kavkı gibi beyaz dişli), '*tuman tınıştıg*' (duman nefesli), '*duyug kulaktıg*' (hassas kulaklı), '*homus ünnüg*' (kopuz sesli), '*salbak kuduruktug*' (püskül kuyruklu).

Boğa: '*han şuru karaktıg*' (kan boncuk gözlü), '*kañ хүлер мыйыстыг*' (çelik, bronz boynuzlu), '*sürlüg buga*' (gaddar boğa).

¹⁰² **Anay-kara:** genç kızlık çağı. Anay 'oğlak' demek. Kayadan kayaya, taştan taşla zıplayıp oynayan oğlak ile oynak ve çevik genç kızın hareketleri arasında benzetme söz konusudur.

Köpek: *'eezinge ergelig'* (sahibine sadık), *'haynı bilir dumçuktug'* (belayı sezen burunlu), *kodan maldın eezi* (hayvan sürüsüne sahip çıkan).

Ayı: *'hayırakan'*, *'moşpak'* (tombul), *hıyırnaan kılaştıg* (paytak yürüyüşlü), *'majaalay'* (ayıcık), *doşkun kara* (gaddar kara), *karjı kara* (sert kara), *doos-kurtun doyuratkan* (böcek-kurt yiyen).

Kuzgun: *'aylık çerden çıttı kagar kara kuskun'* (bir aylık mesafeden koku alan), *'halap keerin baştay bilir kuskun'* (gelecek belayı önceden bilen kuzgun). Ak kuzgun, iyilik ve esenlik kuşudur. Kara kuzgun, bilgi ve ihbar kuşudur.

Puhu kuşu: *'karaŋgıda çoruktuk'* (karanlıkta gezinen), *'han şuru karaktık'* (kan boncuk gözlü).

4. doğayla ilgili en çok dağlara, taygaya *'avıraldıg tayga'* (merhametli tayga), *'avıraldıg aldın Taŋdım!'* (merhametli dağım), *'avıraldıg aldın Sayan eeleri'* (merhametli altın Sayan iyeleri), *'bedik ala tayga'* (yüksek ala tayga), *'aldın baştıg tayga'* (altın başlı tayga), *'aldın heelig Taŋdı'* (altın nurlu dağ) gibi zikirler dikkati çekmektedir.

Alkışlarda sayı motifi: Metinlerde 6, 7 ve 9 sayıları geçmektedir.

6: *'aldı kara kuskun'* (altı kara kuzgun), *'aldı börü'* (altı kurt), *'aldı ham'* (altı kam);

7: *'çedi çıl'* (yedi yıl), *'çedi haan'* (yedi kağan), *'çedi kuskun'* (yedi kuzgun), *'çedi börü'* (yedi kurt), *'çedi kadak'* (yedi ipek), *çedi ügü* (yedi puhu kuşu).

9: *'tos deerden çarlıktıg'* (dokuz gökten fermanlı), *'tos maga şeriglig'* (dokuz bahadır askerli), *'tos koŋguldug'* (dokuz kovuklu), *'tos karış'* (dokuz karış).

Alkışlarda geçen mitolojik yer adları: *'Azar deer'* (Çagar göğü), *'Dayın deer'* Dayın göğü, *Süree tey* (Süree tepesi), *Çoorat* (şeytanların ülkesi), *Sümer-Uula* (mitolojik dağ).

Alkışlarda geçen ağaç ve bitki adları: kızıl dıt (kızıl melez ağacı), kara dıt (kara melez ağacı), artış (ardıç), şaanak (Sibirya ardıcı), çoygan ıyaş (lâden ağacı), agı, kaŋgı (pelin), kızıl kattar (kızıl Frenk üzümü).

KAYNAKÇA

ALEKSEEV, N. A; **Şamanizm Tyurkoyazıçnıh Narodov Sibiri**, Novosibirsk, 1984.

ARIKOĞLU, Ekrem; 'Tuva Cumhuriyeti. Tuva Türkleri', **Türk Dünyası Özel Sayısı II**, sayı 16, Temmuz-Ağustos, 1997, s. 1561–1569.

ARIKOĞLU, Ekrem – KUULAR, Klara; **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 882, 2003.

BUDAGEÇİ, Tamara; 'Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü Hakkında', akt. Ekrem Arıkoğlu, **Türk Kültürü**, sayı 390, yıl XXXIII, s. 636–638.

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002.

DYAKONOVA, V. P; 'Religiozniye Predstavleniya Altaytsev İ Tuvintsev O Prirode Çeloveka', **Priroda i Çelovek V Religioznıh Predstavleniyah Narodov Sibiri İ Severa**, L., 1976.

EBERHARD, W; **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1942.

ELİADE, Mircea; **Şamanizm. İlkel Esrime Teknikleri**, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.

ERGUN, Pervin; **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

FRİDMAN, Eva Jane Neumann; 'Tuva Şamanizmi', çev. Müfit Balabanlılar, **Türkler**, XX. cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s. 180-187.

İNAN, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, 2000.

KENİN-LOPSAN, Monğuş; **Algıſi Tuvinskih Şamanov. Tuva Ham Algıſtarı**, Kızıl, 1995.

KENİN-LOPSAN, Monğuş; **Magiya Tuvinskih Şamanov**, Kızıl, 1993.

KENİN-LOPSAN, Monğuş; ‘Tuvaların Eski Gelenekleri’, akt. Dr. Ekrem Arıkoğlu, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı 8, 1999, s. 458–468.

POTAPOV, L. P; **Oçerki Narodnogo Bıta Tuvintsev**, Moskova, Nauka Yay., 1969.

RADLOFF, W; **Sibirya’dan III**, çev. Ahmet Temir, Ankara, MEB, 1994.

Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, Atatürk Kültür Merkezi Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi Yayını, Ankara, 2001, s. 604–629.

Tuvinsko-Russkiy Slovar, Ed. A.A. Palmbach, Moskova, 1955.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. baskı, Ankara, 2005.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Shamanism>

<http://tuvaonline.ru>

<http://gov.tuva.ru>

<http://ozturkler.com>

EK-1: Şekiller

**Kamların Kamlama Sırasında Görüntüleri
(TÜRKSOY Arşivi)**

Ek-2: Şekiller

Şekil 1: Tef (TÜRKSOY Arşivi)

Şekil 2: Çomak (TÜRKSOY Arşivi)

Şekil 3: Tuva Kam Kostümü (TÜRKSOY Arşivi)

ÖZET

BAPAEVA, Janyl Myrza. *Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme – Metin – Aktarma)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008

Tuva Şamanizmi, Türkiye’de az araştırılmış bir alandır. ‘Tuva Kamlarının Alkışları’ adlı çalışmanın amacı, bu açığı kapatma yolunda küçük bir katkıda bulunmaktır.

‘Tuva Kamlarının Alkışları’ adlı tezin ana konusu Tuva toplumunda eskiden beri özel statüye sahip şamanlar (kamlar) hakkında detaylı bilgi vermektir. Tezin araştırma kısmı, Rus, Türk, yabancı bilim adamlarının kaydettikleri bilgilerin sentezi yoluyla ‘Şaman (kam) kimdir?’, ‘Nasıl kam olunur?’, ‘Kamların faaliyetleri nelerdir?’, ‘Kam alkışı nedir?’ gibi sorulara cevap mahiyetinde düzenlenmiştir. Bu bölümde kamların icra ettikleri tedavi ayinleri, fal bakmaları, kült ayinleri detaylı olarak betimlenmiştir. Şamanların yardımcı ruhları ve eşyaları (tef, kostüm, çomak), ölüm ve cenazeleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezin ‘Metinler’ kısmında kamların kamlama (şamansal seans) sırasında söyledikleri alkışlar Tuva Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktararak verilmiştir. Halk edebiyatı ürünü olarak alkışlarda, Şamanizm inancını yaşatan halkların mitolojisi, günlük hayatı, iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik anlayışı, hastalık sebepleri, tedavi yöntemleri, doğa-insan ilişkisi, gök, yer, atalar kültü gibi halk bilgisinin çeşitli yönleri yansıtılmıştır.

Anahtar sözcükler:

1. Tuva Kamlığı
2. Kamlama
3. Yardımcı ruh
4. Tedavi
5. Tef

ABSTRACT

BAPAEVA, Janyl Myrza. *Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme – Metin – Aktarma)*, Master's Thesis, Ankara, 2008

Tuvan shamanism is less researched in Turkey. The study titled 'Tuva Kam Alkışları' aims to be a modest contribution in addressing this gap.

My thesis 'Tuva Kamlarının Alkışları' aims to provide detailed information about the shamans (kams) who have held a special status in Tuvan society since time immemorial. The research section of the thesis seeks answers to questions such as 'Who is the shaman (kam)?', 'How does one become a kam?', 'What are the activities of the kam?' through a synthesis of the data collected by Russian, Turkish and other researchers. The therapies, divinatory techniques, and the cultic rituals administered by the kams are described in detail in this section. Information is provided about the guardian spirits, the items (tambourine, costume, staff), the death and the funerals of the shamans.

The kams' *alkış*-prayers uttered in the shamanistic séance are translated from Tuvan Turkic into Turkish (Türkiye) and presented in the section 'Texts'. The *alkış*-prayer, a produce of folklore, reflects various aspects of folk knowledge of the people who maintain their faith of Shamanism, such as mythology, daily life, therapeutic techniques, the relationship between nature and humanity, the sky, the earth, the ancestor cult.

Keywords:

1. Tuvan shamanism
2. shamanistic séance (kamlama)
3. guardian spirit
4. therapy
5. tambourine